

NC-6.3. *Wijsgerige retoriek. 1985/1986*

6.3.1. p. 1 tot 150

6.3.2. p. 151 tot 306

Inhoud: zie p. 305

6.3.1. p. 1 tot 150

Bibliografische steekproef.

Het is, gewoon, ondenkbaar de talloze boeken en artikels over retoriek aan te halen.

Hier enkele titels.

(i) *Henri Morier, Dictionnaire de poétique et de rhétorique*, Paris, 1961-1; 1981-3;

(ii) *Robert Ralph Bolger, Rhetoric*, in: *Encyclopaedia Britannica*, Chicago, 1967, 19: 257/260;

Marc Sangnier (1873/1950; stichter van Sillon (1902), de Christen-democratische beweging), *Aux sources de l' éloquence (Lectures commentées)*, Paris, 1908;

Deze twee werken schetsen de historiek van de retoriek;

(iii) *C. Rehdantz, Demosthenes: Acht philippische Reden*, Hft, 1, Leipzig, 1865-2, 13/16 (*Kurze Geschichte der Redekunst*);

-- *J.W. Hey Atkins, Greek Rhetoric*, in: *The Oxford Classical Dictionary*, Oxford; 1949-1; 1950-2, 766/767;

-- *Ed. von Tunk, Kurze Geschichte der altgriechischen Literatur*, Einsiedeln / Köln, 1942, 40/51 (*Die Redekunst*);

-- *R. Stock, Welsprekendheid*, in: *Helikoon* (Bloemlezing uit Griekse en Latijnse schrijvers), Antwerpen, s.d., 243/306;

-- *H.I. Merrou, Histoire de l' éducation dans l' antiquité*, Paris, 1948, 91/98 (*Les Sophistes*); 268/282 (*L' enseignement supérieur: la rhétorique*);

Deze vijf werken handelen over de antieke Griekse retoriek, die, steeds, de grote aanloop blijft, tot op heden;

(iii) *M.Weller/ G. Stuiveling, Moderne welsprekendheid (Handboek voor mondelinge taalbeheersing)*, Amsterdam / Brussel, 1968-3;

-- *Paul-C. Jagot, L' éducation de la parole (Comment convaincre, séduire et captiver par une élocution claire et assurée)*, 45800 St. Jean de Braye, 1975;

-- *George T. Vardaman, Effective Communication of Ideas*, New York, 1970;

Deze drie werken bewegen zich, eerder, op praktisch gebied: het daadwerkelijk beïnvloeden van de medemens.

(iv) *Fauconnier, Algemene communicatietheorie (Een overzicht van de wetenschappelijke theorieën over communicatie)*, Utrecht/ Antwerpen, 1981, vooral 19/27 (*Van retoriek naar algemene communicatietheorie*);

-- *Chaim Perelman, Retorica en argumentatie*, Baarn, 1979;

-- *Samuel IJsseling, Retoriek en filosofie (Wat gebeurt er, wanneer er gesproken wordt?)*, Bilthoven, 1975;

-- *Lionel Bellenger, La persuasion*, Paris, 1985;-- werken, die een aspect bespreken.

W.R. 2.

Voorwoord

Vooraf een paar omschrijvingen ('definities' of 'wezensbepalingen', als men wil).

(i) *Pierre Larousse* (1817/1875; in 1852 medestichter van *La Librairie Larousse*), *Grand dictionnaire universel du XIXe siècle*, 15 vol., 1866/1876; 2 suppl., 1878,1890, - t. 13, 1143, schrijft dat "La rhétorique est la théorie de l' éloquence; l' éloquence étant l'art de persuader.

M.a.w., de retoriek is de leer omtrent de welsprekendheid;-- waarbij onder 'welsprekendheid' verstaan wordt "de kunst van het overreden: Steller - Géroze - voegt eraan toe dat de overredingstheorie

(a) de stelregels aangeeft - het is dus een prescriptieve of normatieve vakwetenschap,

(b) doch op grond van retorische meesterwerken, uit onze cultuurgeschiedenis - het is, meteen, een inductief-historische vakwetenschap.

(ii) Bolger, o.c., 257, zegt het anders, doch daarom nog niet strijdig met Larousse.-
- "Retoriek is de naam, die, traditiegetrouw, gegeven wordt aan

(i) het taalgebruik

(ii) als een kunst (vaardigheid) gesteund op een geheel van geordende kennis".

M.a.w.: (i) een stel technieken inzake taalgebruik (vergelijk met de stelregels, hierboven), (ii) gesteund op een reeks inzichten terzake.

Op het einde van zijn uiteenzetting (a.c., 25, verwijst steller uitdrukkelijk naar "de jaren 1930, toen het logisch positivisme (190, Carnap) de aandacht trok op het belang van de analyse van het taalgebruik". ((56. Proklos v. Konst.; 176).

Opgemerkt zij dat het logisch positivisme aanknoopt aan David Hume (1711/ 1776), de topfiguur van het Engelse Enlightenment (Verlicht Rationalisme) en aan Auguste Comte (1798/1857), de stichter van het Franse Positisme. (73: Burnet, Gompres: 90 Renan; 97; 142 (Huisman).

'Positivisme' neemt de moderne natuurwetenschappelijke methode (239: Protagoras) (de mathematische natuurkunde, vooral) als model voor alle denken, ook het wijsgerige (sciëntistiek). 'Neopositivisme' (= logisch positief denken) is dat positivisme dat de taal, vooral de exact-wetenschappelijke taal, centraal stelt.

Meteen is duidelijk dat de retoriek, voor zover zij taalgebruik vat (zij is meer dan dat), de belangstelling van de taalpositivisten moest gaande houden. Ook naar *I.A. Richards, Philosophy of Rhetoric* (1941) wordt verwezen, die, in de USA, een op school- en universiteitsonderricht gerichte retoriek voorstaat.

W.R. 3,

Bolger (a.c., 257) voegt, veiligheidshalve, daaraan toe dat, “in haar oorspronkelijke vorm (opm. -- dit is in haar antiek-Griekse vorm), de retoriek de stelselmatige (= methodische) analyse van de welsprekendheid was”. -- Wat met GÉRUZEZ (= Larousse) overeenstemt.

Inleiding

De titel van dit cursusjaar luidt ‘wijsgerige retoriek’: dit behelst dat wij ons met retoriek zullen bezighouden, zoals zij is, maar naar haar ‘grondslagen’ (238), (axiomata,-- platonisch uitgedrukt: ‘lemmata: vooropstellingen). even goed zou zijn ‘fundamentele retoriek’

Om, nu, deze vooropstellingen bloot te trekken, zullen wij, in een eerste gedeelte, de retoriek situeren in de vroegere antiek-Griekse filosofie. - Dit impliceert dat de student(in) genetisch (297) leert denken (genetische methode). (31: ideeënleerst.; 32, aswent. 32, Gr. W.B.; 39 muzisch), 56: taalanal.; 83: relig. -132 Pyth. ; 136)

(i) ***Aristoteles van Stageira*** (-384/-322), in zijn ***Politica*** 1:2, zegt: Indien men de dingen in hun worden, vanaf de aanvang, kan volgen, dan is dit de beste methode”. Zo b.v. heeft hij het over de (stads)staat: hij gaat, daarbij, uit van de primitieve maatschappijen - de familie en het dorp - om, zo, tot de toenmalige Griekse stadsstaat te komen. Hij heette deze doenwijze ‘gennetikè’ (letterlijk: ‘gennetisch’; doch men heeft de gewoonte ‘genetisch’ te schrijven).

(ii) ***G.F.W. Hegel*** (1770/1831), als dialectieker, volgt, eveneens, de genetische denkstijl.-- Alleen al het feit dat twee denkers van zo’n formaat deze methode toepassen, bewijst een deel van haar degelijkheid.

Zoals ***O. Willmann*** (1839/1920), ***Abriss der Philosophie (Philosophische Propädeutik)***, Wien, 1959 (1912/1914-1), 51, zegt, ontspringt deze methode aan een organi(cisti)sche zienswijze (31/31: ideeënleerst; 12: tot. Begr. , 136, 110, 127, 177) : een plant, een dier, een menselijk lichaam (biologisch), een gedicht (van zijn eerste ontwerp tot zijn afwerking), een wereldrijk (zoals dat van Rome b.v.) (culturologisch) (cultuurhist. Meth. 31; 91; 46: thaletisch)

(i) ontstaan,

(ii) ontwikkelen zich (groeien),

(iii) meestal, vervallen (vergaan),-- daarin a.h.w. een wetmatigheid, aan ‘organismen’ (44: inter-, multi-, disc.) (‘systemen’ zegt men nu) eigen volgend. Men zegt, nu, ook wel ‘organismisch’.

In een tweede gedeelte, zullen wij de retoriek in haar algemene wezenheid (‘structuur’ zegt men, nu, graag), zoals zij, doorheen haar lange evolutie, zich staande houdt, blootleggen.

W.R. 4.

Inderdaad: zoals de wijsbegeerte - eerst als wijsheid, daarna als uitgewerkte wijsbegeerte - één lange, ononderbroken levensloop heeft, zo heeft ook de retoriek het uitzicht van een 'rhetorica perennis' ('eeuwige retoriek'). (13: theol. Perennis).

1. *Augustinus Steuchus Eugubinus* (d.i. de Augustijner koorheer Agostino Steuco uit Gubio, +1550), in zijn werk *De perenni philosophia*, Lyon, 1540-1, Basel 1542-2, ontwikkelt de idee dat, vanaf het wereldbegin, de mensheid één erfgoed aan ideeën bezeten heeft, waarvan men, gespreid over de culturen en de volkeren, de brokstukken en sporen kan terugvinden. G.W. Leibniz (1646/1716), de baanbreker van de Duitse Aufklärung, eigent zich de uitdrukking 'perennis philosophia' toe (52; 75; 116; 132; 162; (Orf. Dual); 254: omstandigh.) en stelt ze als een behoefte voor. (107: algoritm. Meth., 145; 169; 181; 199 (indirect bewijs): 229 criteriologie)

2. Sla een boek als *A. Heymer, Vocabulaire éthologique* (Allemand / Anglais / Français), Berlin / Hamburg / Paris, 1977, 191/192, open : de gedragsbiologie stelt, én bij dier én bij mens, (6; 17 (signif.; 20, 24 (erot.) verstandhoudingsmiddelen vast: tactiele (lichaamsverzorging b.v.), chemische (reukmiddelen o.m.) optische (beweging, mimiek b.v.), akoestische (geluiden o.m.), zelfs elektrische (bij sommige vissen) communicatiemiddelen bouwen een intersubjectief en sociaal leven op.

Inderdaad: vanaf de primitieven zien wij de mensheid aan beïnvloeding van zichzelf en de medemens doen. Gezien op die achtergrond is de retoriek één erfgoed, dat, sedert het wereldbegin, zich staande houdt.

Wij zeggen "sedert wereldbegin": sedert *Donald C. Johanson / Maitlend A. Edey, Lucy (The Beginnings of Mankind)*, New York, 1981, kan men, met enig vakwetenschappelijk recht, zeggen dat dat 'wereldbegin' zich situeert rond de drieënhalf miljoen jaren voor ons.

De driehoek Afar (in het Noorden van Ethiopië), met name het dorp Hadar, is de vindplaats van Lucy, het oudste, meest volledige en best bewaard geraamte van een rechtop gaande menselijke voorouder, de homo afarensis.

Sedertdien bestaat een rhetorica perennis, een welsprekendheidsonderwijs, die zich eeuwen en eeuwen staande houdt, totdat zij, in Hellas, uitgewerkte theorie der verstandhoudingsmiddelen wordt.

W.R. 5.

Tekstuologie der retoriek.

1. *P. Larousse*, o.c., 1143, bij monde van G ruzez, (179) aangehaald in *A. Langlois, Le style: la chose et la mani re (Du XVIIe au XXe siecle)*, Bruxelles, 1925, 56/58 -- verklaart, vooreerst, de drie eerste deeldee n, (107, 151, 209) die, in het Latijn,

- (1) inventio (vinding van de gegevens, die, samen,  n het onderwerp (thema)  n al wat ermee samenhangt, uitmaken),
- (2) dispositio (schikking van de tekstonderdelen, de indeling voorop) en
- (3) elocutio (vormgeving of uitwerking van de tekst) heten. (29 =/ actio)

2. Aldus G ruzez: "alle geestesarbeid komt tot stand o.g.v. vinding, schikking en vormgeving. Ofschoon deze drie bewerkingen wel onderscheiden zijn, toch zijn zij niet gescheiden.

(a) Inderdaad : zodra onze geest (30), met zorg, alle elementen die een integrerend bestanddeel van het midden of, met de Latijnse benaming, 'corpus' van de tekst uitmaken, heeft verzameld,-- zodra onze geest er, o.g.v. een grondig onderzoek, de rol ('functie') in het tekstgeheel (...) van heeft vastgelegd,

(b) vanaf dat ogenblik zullen, o.g.v. hun in hun eigen wezen gewortelde samenhangen, voornoemde tekstbestanddelen zich aaneensluiten; meer nog: zij zullen, uitgaande van hun eigen wezensaard, hun natuurlijke volgorde (11; 17) vinden (...).

(c) Ons verstand, als vermogen tot beheersing van de tekstmaterialen, zal deze verwoorden met een zeggingskracht en een kleurigheid, die de 'projectie' (uitdrukking) zijn van de hem eigen heldere inzichten en ze bezielen met zijn eigen levenswarmte".

Men herkent onder (a) vinding, onder (b) schikking en onder (c) vormgeving.

3. De door G ruzez geschetste drieledigheid vertegenwoordigt de tekstretoriek:

(a) het vindingsproces, door de antieke Grieken 'heuresis' (daarvandaan 'heuristische retoriek') geheten;

(b) het schikkingsproces ('diataxis' of 'taxis');

(c) het uitzeggings- of vormgevingsproces ('lexis') (WR 276: stilistiek). Zij zijn de momenten van het tekstproces, waarin een stuk leven tekstuele (tekstuologische) vorm krijgt.

4. Idee nleerstellig (in Platonische zin) kan men wat G ruzez tekstleerstellig uitzegt, als volgt verwoorden.

W.R. 6,

Wat voor type van onderwerp men ook ‘ontwikkelt’ (17) (‘auxèsis’ (*Arist., Rhet.* 3:12, 4), *amplificatio*) of wat voor wijze van ‘ontwikkelen’ uiteenzetten, tekstueel uitwerken) men ook uitvoert, het grondwerk van onze geest zal steeds zijn:

1. Ideeën verzamelen, 2. ideeën schikken (volgorde, indeling), 3. ideeën overtuigend, ‘signifisch’ (WR 20) verwoorden.

Besluit:

Tot daar de tekstuele (tekstuologische), driedelige retorische structuur.

Mnemotechniek der retoriek.

Bib. Steekpr.

J.P. Vernant, Mythe et pensée chez les Grecs (Etudes de psychologie historique), I, Paris, 1971, 80/ 123 (vrl. 106s, (Mnémotechnie d’Hippias)).

Hippias van Elis (-470/-400), één der Protosofisten, had, blijkbaar, een fenomenaal geheugen en voerde de ‘memoria’ (mnemosunè) (38/39), de memorisering - een oud erfgoed, overigens, der dichters - in de retoriek in.

Vernant ziet er, echter, slechts, (38/39, 125) de secularisering van de (godin) mnèmosunè in, die, in sacraal kader, het geheugenwerk van de dichter, redenaar of wie ook, inspireerde. (Cfr. *J. -P. Dumont, Les Sophistes (Fragments et témoignages)*, Paris, 1969, 145s.)

Inderdaad: men kan luidop memoriseren; men kan stil inoefenen,-- dit alleen of met medemensen (b.v. men vat samen wat men gaat zeggen, in een groep). Men kan totaalwoordelijk ‘van buiten leren’ of deelwoordelijk.

Beslissend is, ondertussen, dat men, meer dan één keer, de tekst, programmerend, overloopt (in zijn binnenste). Beslissend is, eveneens, dat men, daarna, steekproeven neemt uit die geprogrammeerde tekstvoordracht, meer dan één, alsof men reeds aan het uitspreken was (situatief).

Significa (signifiek) of actio (agogè) der retoriek.

(18; 20; 28; 29; - 654 (Thales), 173: agogie(k)). De voordracht zelf heten de antieken actie (ageren, inwerken): zij is het wezen der retoriek. De tekstuologie en de mnemotechniek zijn, slechts, voorbereidende bewerkingen. Meer niet. Ware retoriek is altijd actiewetenschap geweest. Wij verwijzen naar W.R. 20 (signifiek); 4 (gedragsbiologie). ‘actie’, is meer dan dictie, met of zonder gestiek (gebarenvaardigheid), met of zonder algeheel voorkomen (kledij kan (wel)sprekend zijn!), met of zonder infrastructuur (bewijsmaterialen (op het gerecht b.v.), bord, tabellen, computerschermbeelden, enz.). Het uitspreken is, immers, een taaldaad.

Samengevat: Twee voorbereidende deelideeën (tekst en geheugenwerk) één doorslaggevende deelidee (voordracht); ziedaar de totaalidee ‘retoriek’. Al wat meer is, is meer dan retoriek; al wat minder is, is minder dan retoriek. Ziedaar het lemma (analyseerprogramma) van deze cursus!

W.R. 7.

Deel I.-- Historische inleiding tot de wijsgerige retoriek.

I.A. -- Het eerste cultuurhistorisch kader.

De oudheidkunde, met haar hulpwetenschappen, leert ons, grosso modo, volgende voorhistorische ontwikkelingslijn.

Bibliografische steekproef:

-- J. Hawkes, *Archeologisch panorama (Wat gebeurde er tegelijk met wat, in de wereld van -35.000 tot +500?)*, Amerongen, 1977;

-- R.E. Leaky/ R. Lewis, *Nieuwe inzichten in oorsprong en ontwikkeling van de mens*, Utr./ Antw., 1978;

-- R.E. Leaky, *Op het spoor van de mens*, Utr./Antw., 1981 (vrl. 198/217: Een nieuwe levenswijze);

-- Z.K.H. Prins Claus der Nederlanden e.a., *De evolutie van de mens (De speurtocht naar de ontbrekende schakel)*, Maastricht / Brussel, 1981.

1.1. Een nomadenbestaan

Gedurende minstens drieënhalve miljoen jaren leiden de mensachtigen en de prehistorische mensen - en, heden nog, zeldzamer wordende getuigeresten ervan - een nomadenbestaan, gesteund op verzameling (pluk), alsook op jacht en visvangst.

1.2. De agrarische revolutie.

Bib. Steekpr.:

J. Northon Leonard, *Les premiers cultivateurs*, Life-Time International (Nederland), 1977- 3.

Ongeveer -28.000 doen zich, op verschillende punten van de aardbol, de eerste sporen voor van de landbouwrevolutie: hier en daar ontstaan akkerbouw en/ of veeteelt.

2.1. De voorsprong van voor-Azië.

Bib. steekpr.: *Galleries nationales du Grand Palais (07.05.82/ 09.08.82), Naissance de l' écriture (Cunéiformes et hiéroglyphes)*, Paris, 1982, 19/27 (Pierre Amiet, *Introduction historique*).

“Feitelijk bezat Voor-Azië, waarvan Soemer (of Sumer, het land van Laag-Mesopotamië, tussen Tigris en Eufraat), gedurende lange tijd, het intellectuele centrum was, een aanvankelijk duidelijke voorsprong.

Eenzijds bevindt Egypte zich, op dat ogenblik, nog in de prehistorie. Anderzijds kunnen wij, tussen de hooglanden van Iran en de Middellandse Zee, die ontwikkeling volgen, die de ‘beschaving’ (*Opm.-- Zoals wij ze ons nu voorstelten*) met zich brengt.

(i) Vanaf het einde van het tiende millennium (rond -9.000) veranderen de jagers, Natoefiërs genaamd en gevestigd van Palestina tot de Eufraat, alsook hun burens op de heuvels van Koerdistan de basis van hun bestaan.

W.R. 8.

Zij houden ermee op aan rooibouw te doen als hun paleolithische voorouders. In door overvloedige regens gedrenkte streken leerde de mens, geleidelijk, een aantal 'onkruiden' - bedoeld zijn wilde grasachtigen als b.v. het een koren (een zeldzame tarwesoort, *triticum monococcum*) - te selecteren. Hij leerde ook de geiten en de schapen binnen een omheinde ruimte onder te brengen, om ze des te gemakkelijker te kunnen jagen,-- voordat hij ze tot huisdieren temde”.

(ii) In het VIII-ste millennium (-8.000/-7.000) werden de landbouwers, in het grote dorp Jericho (*Opm.*- Heden is dit Ariha, in Jordanië, 23 km. ten N.-O. van Jeruzalem; de stad werd door Israël, o.l.v. Josue (Jozuah) veroverd tussen -1.410 en -1.350), alsook in Ganj Dareh (*Opm.*- In West-Iran) tot ingezetenen. Zij ontdekten stilaan de kunst klei te bakken en zo te verharderen, terwijl zij hun gerief uit been en silex verder verfijnden.

2.2. De urbanisering.

Rond -7.000 ontstaan, in de vruchtbare sikkal (= de vruchtbare halve maan, van de Perzische Golf, via het Taurusgebergte (Z.-Turkije) en Palestina tot de Nijldelta) een hele reeks dorpjes, van agrarische aard. In dat midden ontstaat de stedenbeschaving (Jericho geldt als oudste stad).

3. Egypte.

Het antieke Egypte, dat rond -4.000 nog afgezonderd lag, ontwikkelt, op zijn beurt, de agrarische revolutie.

4. Het schrift.

Rond -3.300 vindt men, in Laag-Mesopotamië (Uruk IVb) het pictografisch schrift uit. Rond -3.100 ontstaat het hiërogliefisch schrift, in Egypte. Rond -2.800/-2.600 wordt het Soemerisch schrift (in Laag-Mesopotamië) spijkerschrift.

Rond -2.300 ontwikkelden de volkeren in de Indusvallei (Mohenjo-Daro; Harappa), in het huidige Pakistan en ten N. van Karachi, een eigen schrift, dat, tot nog toe onontcijferd bleef. Rond -1.500 komt ideografisch schrift voor op bronzen vazen en orakelbeenderen, in China.

Rond -1.100 komen de eerste opschriften voor van het lineaire alfabet der Feniciërs. Rond -800 vinden de Grieken het moderne alfabet met klinkers uit.-- Meteen ontstaan de geschreven bronnen der geschiedenis.

Opm.-- Retoriek in Soemer en Egypte. Men denke niet dat de Hellenen inzake retoriek, geen Vooraziatische voorgangers hadden.

W.R. 9.

(i) De eerste tenzone's (redé twistgedichten) in Soemer.

Bib. steekpr.: *Samuel Noah kramer, l' histoire commence à Sumer*, Paris, 1975, 153/159 (*Logomachie: les premières tensons*).

'Tenzone' komt van het Latijn 'tensio', zich inspannen, debat.

1. Kramer zegt dat de Soemeriërs, die zichzelf 'Kengir' heetten, zich in Mesopotamië vestigden in het IV-de millennium (-4.000/-3.000). Hun voornaamste steden waren Oer (Ur), Lagasj (Lagash), Oeroek (Uruk), Eridoe (Eridu). Zij stichtten een eigen landbouw en metaalnijverheid, een stadstatenwetgeving. Zij bezaten de ziggoeratbouwkunst (trapvormig omhooglopende toren, tempel en sterrenwacht) en een eigen beeldhouwkunst, vergelijkbaar met de antiek-Egyptische.

2. De Soemeriërs dachten in systechnieën (tegenstellingsparen), één type van vergelijkende methode: zo luiden de titels van de redetwistgedichten 'De zomer en de winter', 'Het graan en het vee', 'De vogel en de vis', 'De boom en het riet', 'Het koper en het zilver', 'De houweel en de ploeg: Men ziet de cultuur van die tijd doorheen de titels schemeren.

3. In de tenzone's werden de elementen of de voorwerpen verpersoonlijkt zo dat zij de handelende personen van een soort redeneerduel werden, waarin men zichzelf - grotendeels als spel -- ophemelde en de tegenstander neerhaalde.

'De zomer en de winter'

Kramer, o.c., 154/156, ontleedt dit redetwistgedicht'.

(a) Myhtische inleiding

Enlil, de luchtgod, beslist allerlei bomen en planten te doen groeien zo dat overvloed heerst in Soemerië.

(b) Rolverdeling.

Daartoe schept ('veroorzaakt' (281); zie cursus Hiëro-analyse 103/106 (Die Urheber van N. Söderblom)) hij twee 'cultuurstichters' (cultuurhelden), de broeders Emesj (de zomer) en Enten (de winter); als 'functiegodheden' (H. Usener (1834/ 1905)) hebben zij elk hun eigen functie (werkdadigheidsterrein)

Enten veroorzaakt het feit dat het schaap het lam baart, dat de geit het geitje baart, dat koe en kalf zich vermenigvuldigen, dat de room en de melk er overvloedig zijn(...). Emesj veroorzaakt het bestaan van de bomen en de velden, de uitbreiding van stallen en schaapskooien(...)"

W.R. 10.

Denk, nu, niet dat alleen de natuur de ‘functie’ der godheden is, want wat verder luidt het: “Emesj veroorzaakt de stichting van steden en woningen, de bouw van huizen in het land, het verheffen van de tempels op de berghoogten”.

(c) *De twist.*

Eens dat hun opdracht vervuld is, begeven de twee gebroeders zich naar Nippoer (Nippur) om offergaven aan te bieden aan hun ‘vader’(veroorzaker) Enlil. Emesj zorgt voor allerlei wilde en tamme dieren, voor vogels en planten. Enten brengt edelstenen en zeldzame metalen, bomen en vissen aan.

Doch, aangekomen voor het levenshuis (de naam van het heiligdom), lokt Enten, uit afgunst, twist uit met Emesj.

(d) *Het twistgesprek.*

Iedere god zet, voor het aanschijn van Enlil, de situatie uiteen. Zegt Enten: “Vader Enlil, gij hebt mij het bewaken der kanalen als ‘functie’ gegeven. Ik heb het overvloedswater bezorgd. Ik heb veroorzaakt dat hoeve aan hoeve raakt; ik heb mijn ‘functie’ vervuld: de graanzolders barsten.(...).”

Welnu, Emesj, de ..., die van velden niets verstaat, heeft mijn arm gestoten ...”. (opm.-- De tekst is soms onleesbaar, in het oorspronkelijk).-- Waarop Emesj zijn versie voordraagt, door met gevele te beginnen.

(e) *Het oordeel.*

Na aandachtig beider pleidooi te hebben beluisterd, antwoordt Enlil: “de wateren, die het leven veroorzaken, in alle landen,-- Enten heeft als ‘functie’ ze te bewaken. Als landbouwer der godheden veroorzaakt hij alles.-- Emesj, mijn zoon, hoe kunt gij u met uw broer Enten gelijk stellen?”

(f) *Verzoening.*

De god Enlil velt het vonnis, onwederroepelijk: beide broers, eerbiedig gehoorzaamend, verzoenen zich met elkaar.

“De heilige woorden van Enlil, die een diepe zin hebben, wier beslissing onveranderlijk is,-- wie zou ze durven onteren? Emesj buigt de knie voor Enten, biedt hem een gebed aan. In zijn huis brengt hij nectar (mede, godendrank), wijn en bier. Beiden drinken, tot verzadiging toe, de nectar, die het hart verheugt, de wijn en het bier. Emesj heeft zijn broer goud, zilver, lapis lazuli ten geschenk. als broeders en als vrienden plengen zij drankoffers.(...).”

(g) *Slot.*-- “In de twist tussen Emesj en Enten, heeft Enten, de getrouwe landbouwer der goden, zich overwinnaar getoond. (...).Vader Enlil, wees verheerlijkt!”

W.R. 11.

Hermeneutische opmerkingen.

‘Hermeneutiek’ (176 tp.; 164; 11) is ‘tekstduiding’.

1.-- Retorisch is het duidelijk dat het twistgesprek gestructureerd is : de schikking (W.R.5: indeling) bewijst dat een retorische cultuur bestond. ook de agonistiek - om het op zijn Grieks te zeggen -, d.i. het elkander beïnvloeden met overredingsmiddelen als een vorm van krachtmeting, ja, van machtswil (27) en geldingsdrang, bewijst het bestaan van retoriek, -- al is het nog geen Griekse, natuurlijk.

2.-- Godsdiensthistorisch (‘hiëro-analytisch’) is deze tekst typisch voor de demonistische religie, zie Hiëro-analyse 93; 95; 98; 100; 106vv.;

Kentrek, bij uitstek, van ‘demonisme’ is de harmonie der tegengestelden in de godheden zelf. Wij staan, hier, voor een antiek polytheïsme (veelgodendom), waarin twee lagen onderkenbaar zijn:

(i) het primitieve polydemonisme, met zijn lokale natuurgeestenverering (‘naturisme’; zie Hiëro-analyse 91/92); voor de idee ‘polydemonisme’ zie *Salomon Reinach* (1858/1932), *Cultes, mythes et religions*, III, Paris, 1913- 2, 364/433, vrl, 429/433; ‘polydemonisme’ als term dateert van (i) Johann Mosheim (1733/1773),

(ii) A. Milchhöfer, die de religie der Oostelijke Pelasgen bedoelde);

(ii) Het latere heroïcisme (80; 79) (heldenverering i.v.m. godheden); wij verwijzen naar *Hector Munro Chadwick* (1870/1947), *The Heroic Age* (1912); id., *The Growth of Literature*, 3 vol., 1932/1940: er is een heroïsche tijdvak in Soemerië (-2.750+), Hellas (-1.200+), India (-1.100+), Germanië (+300+).

Welnu, zowel het primitieve polydemonisme als het latere heroïcisme (dat met invallende volkeren samengaat) vertonen een godheden- en mensentype dat, naast goede, tegelijk boze kentrekken vertoont en een barbaarse indruk nalaat.

De tegengestelden - goed en kwaad, opgang en ondergang, enz. - lopen ineen (‘harmonie’).

J.-W. Goethe (1749/1832), in zijn *Faust* (1808/1832), I, zegt, bij monde van Mefistofeles: “Ik ben de geest, die steeds ontkent! En dat met recht! Want alles wat ontstaat, is waard dat het te gronde gaat. ‘t Waar beter, dus, dat niets ontstonde! -- Zo is dan alles wat g’ als zonde, Verderf, kortom, als ‘t boze kent, mijn eigenaardig element”.

W.R. 12.

Met deze uitspraak typeert Goethe, die ooit tot de groep Sturm und Drang (1771/1785) behoorde, de neergaande beweging (die het fysische kwaad (kwetsuur, ziekte, dood,-- natuurramp) en het ethische kwaad (zonde) vertegenwoordigt) in het demonisme. Daartegenover staat dat datzelfde demonisme, tegelijk, de opgaande lijn vertegenwoordigt (het fysische goed (onkwetsbaarheid, gezondheid, (over)leven) en het ethische goed (deugd, gewetensvol gedrag)).

Beide zijden samen heetten de antiëken, soms, dood en leven (waarbij 'dood' zowel het fysische als het ethische kwaad aanduidt). Deze totaliteit, dood en leven hetend, vormt het wezen van de polytheïstische godheden, die, zodoende, de kringloop, waarbij dood en leven, voortdurend, op elkaar volgen, stichten.

Bibl. steekpr.:

-- W.B. Kristensen, *Verzamelde bijdragen tot kennis der antieke godsdiensten*, Amsterdam, 1947 (vrl. 231/290: *Kringloop en totaliteit*,-- een schitterende studie);

-- P. Ricoeur, *Finitude et culpabilité*, II (*La symbolique du mal*), Paris, 1960 (199/217: *Le dieu méchant et la vision 'tragique' de l'existence*);

-- Kurt Leese, *Recht und Grenze der natürlichen Religion*, Zürich, 1954, schrijft: "Het buiten- en binnenmenselijke natuurgebeuren is nooit in eenduidige (...) zin een openbaring van God (*opm.* -- 'God' wordt, hier, in Bijbelse zin begrepen, als Opperwezen, staande boven het demonisme).

Zo'n natuurgebeuren is niet per se heilig (*opm.*-- 'Heilig', hier, weerom in de verheven Bijbelse zin van 'buiten het fysische en ethische kwaad staande'). Het kan heilig zijn. Het Christelijke geloof scherpt de blik voor de demonieën in dat natuurgebeuren, d.i. voor datgene, dat erin niet goddelijk-scheppend, doch tegengoddelijk-vernietigend, ja, satanisch is". (o.c., 295f.). M.a.w.: de Bijbel zag duidelijk de demonisering, die, in het polytheïsme aan het werk is.

Dat onze opvatting van 'demonisme' ('demonisering') ook voor de Soemerische religie geldt, blijkt uit Kramer o.c., 124: "Ofschoon de Soemeriërs dachten dat de grote godheden (vooral de godin Nansje (Nanshe)), zich ethisch goed gedroegen, toch geloofden zij dat, bij de stichting (veroorzaking) der menselijke cultuur, diezelfde godheden ook het kwaad (de leugen, het geweld, de verdrukking) hadden ingevoerd.

W.R. 13.

De lijst der 'ME', d.i. der 'beginselen', door de godheden uitgevonden om de kosmos (het heelal, de natuur) vlot de doen verlopen, omvatte niet alleen de waarheid, de vrede, de goedheid, de rechtvaardigheid, doch ook de leugen, de onenigheid (twist), de klacht, de heilige angst.

Waarom hadden de godheden het noodzakelijk geacht het kwaad, de zonde, het lijden, de misrekening te stichten (veroorzaken) en te begunstigen. (...) Dachten de wijzen van Soemer niet dat de wil van de godheden en hun beweegredenen, resp. drijfveren ondoorgrondelijk waren?"

Kramer, blijkbaar geen godsdiensthistoricus of theoloog, vergeet te zeggen dat de onberispelijke Nansje b.v. intiem met de boze godheden samenwerkte binnen één, samenhangend godhedensysteem,-- wat haar medeplichtigheid behelst! Daarom verkiezen wij Kristensen, waar hij de tweesnedigheid in het wezen der godheden zelf legt.

Theologia perennis.

Hierboven (W.R.4) hadden wij het over de 'eeuwige filosofie of - retoriek, die, m.a.w., sedert mensenheugenis, de eeuwen trotseert. Z.H. Paus Johannes-Paulus II sprak, in onze Antwerpse kathedraal, op vrijdag 17.05.1985, over de inzet ('engagement') van de leek in de kerk. Daarin komen o.m. volgende woorden voor: "Naar het woord van C. Houtman: "In de Bijbel wordt de natuur getekend als een macht met een Januskop (*opm.*-- In twee richtingen gekeerd):

- (i) zij kan de mens vriendelijk gezind zijn,-- hem voedsel schenken;
- (ii) maar zij kan hem ook bedreigen,-- en hem van zijn leven beroven. (...).

Het is voldoende bekend dat het Bijbelse scheppingsgeloof heeft bijgedragen tot

- (i) zowel de onttovering
- (ii) als de valorisatie van de natuur. Dat betekent dat de wereld noch goddelijk (*opm.*-- In de Bijbelse zin van 'boven fysisch en ethisch kwaad verheven') noch duivels is en dat de afstand tussen schepper en schepsel onoverbrugbaar is en blijft.

- (i) Aanbidding van natuurkrachten of dodencultus zijn uit den boze,
- (ii) Anderzijds wordt, in de Bijbel, de fundamentele goedheid van het geschapene, met klem, bevestigd".

Men ziet dat, wellicht drie - vier millennia na de Soemerische theologen, ook onze huidige Paus, nog steeds, met het probleem der demonisering der natuur (= heelal) worstelt. En niet alleen hij! Alleen is de taal, waarin over die demonisering wordt gesproken, gedeeltelijk verschoven.

W.R. 14.

De religieuze projectietheorie.

1. In de psychologie is een idee in omloop, die men met de naam ‘religieuze projectie’ aanduidt. Het psychische subject (ik, de onbewuste laag in ons)

(i) bezit, in zich, bepaalde eigenschappen (kentrekken, begeerten, gemoedstoestanden, enz.);

(ii) het kent ze toe aan de godheid (“Het subject ‘projecteert wat in hem is, a/ buiten hem, b/ ja, boven hem, in de godheid”).

Men ziet, in deze psychologische idee, één der mogelijke toepassingen van Etienne Bonnot, abbé de Condillac (1714/1780) en de sensualisten, met hun ‘projection’.

2. De vraag rijst, althans in Verlicht-Rationele middens (of, wat men heet, de ‘klassieke’ traditie), of de Soemeriërs, hier, niet aan religieuze projectie doen. Met name: of zij niet de demonistische werkelijkheid in henzelf buiten, ja boven hen, in de godheden projecteren.

Gewoner gezegd: antropomorfisme. Zich de godheden als mensen voorstellen. De Griekse denker, die dit het eerst deed, is Xenofanes van Kolofon (-560/-490), de baanbreker der religiekritische Griekse verlichting.

a. Het antwoord daarop is duidelijk: Alleen een van de archaïsche (en antieke, inzonderheid) religie vervreemdende of reeds vervreemde mentaliteit kan zoiets als loutere projectie terzake aannemen.

b. Eén enkel getuigenis zij, hier, aangehaald. *H. Limet, Religion de Sumer*, in: *P. Poupard e.a., Dictionnaire des religions*, Paris, 1984, 1620/1629, zegt: “Eén der fundamentele ideeën van de Soemerische religie wordt met de term ‘ME’ aangeduid.

Deze idee wordt slechts in het meervoud verwoord. Zij betreft alle menselijke activiteiten: de eredienst, het koningschap, de ambachten, het verstand en wat de mens weet, het sociale leven (gevechten, recht, prostitutie), de muziek.

De ME veroorzaken dat een persoon, een voorwerp, een functie (rol) met een toonbeeldig model overeenstemt (...). Zo is een koning slechts een enkeling tussen vele andere, zolang de me van het koningschap hem niet verleend werden.

Zo beantwoordt een stad, die zich over haar ME verheugt, aan de idee wat een stad behoort te zijn. (...). Zonder goddelijke wezens te zijn, behoren de ME toch tot de wereld van de godheden, die er de voornaamste bezitters en uitdelers van zijn”.

W.R 15.

Besluit:

Natuur en, nog veelmeer, cultuur zijn geworteld in de veroorzakers, resp. veroorzaaksters (goden, godinnen, natuurwezens) èn, tegelijk, in de voorafbestaande (preëxistente) toonbeeldige modellen (in Soemer 'Me' geheten).

a.-- Louter theologisch is er geen twijfel mogelijk: De 'mythen' (waarvan de tenzone, hierboven, één exemplaar is) zijn allesbehalve 'projecties'. Zij zijn - zoals in de cursus Logica (1984/1985), 109/110, is uiteengezet - wezenheidsinzichten, in verhaalvorm verwoord, thuishorend in het sacrale.

b. -- Doch het theologisch taalgebruik (W.R.2) is niet het enige: zo kan men b.v. bovenstaande tenzone op amusante wijze voor een Soemerisch kinderpúblic voordragen of als verhaalstof in een debatoefening - zoals, blijkbaar, volgens Kramer, in sommige cultuurmiddelen, toen ten tijde geschiedde - vrij laten be- en verwerken. Dat daar, binnen het reeds gegeven sacrale kader, aan echte projectie gedaan wordt, is meer dan normaal. Doch daarmee zit men in het niet-theologisch taalgebruik.

Besluit: het antwoord of, al dan niet, bovenstaande tekst projectie bevat, hangt af van de types taalgebruik binnen de toenmalige Soemerische cultuur.

Bib. steekpr.

Tussen een massa 'mythanalytische' vakliteratuur zij juist één werk aanbevolen: *P. Schebesta, red., Oorsprong van de godsdienst (Resultaten van het prehistorisch en volkenkundig onderzoek)*, Tielt/Den Haag, 1962, vooral 95/102 (*Mythe: sprookje of geschiedenis*), waar blijkt dat, ook heden nog, de primitieven b.v. meer dan een taalgebruik inzake 'mythisch verhalen' kennen,-- o.m. speelse, artistieke en streng sacrale vormen van taalgebruik.

Literatuurtypologie.

Men kent het idee 'letterkundig genre' (literatuurtype). Het is, meteen, duidelijk dat de drie taalgebruiktypes - speels, artistiek, sacraal - even zovele 'letterkundige genres' vertegenwoordigen. Situatie en bedoeling spelen daarin een beslissende rol.

De traditionele retoriek is steeds, ook, een literatuurtheorie, o.m. bezorgd om het juist begrijpen van het letterkundig genre, geweest. Wij zitten, met bovenstaande hermeneutiek (tekstinterpretatie) volop in de klassieke retoriek!

W.R. 16.

(II) Twee erg oude Egyptische wijsheidsschrijvers,

Bibl. steekpr.:

-- G. Fauconnier, o.c., 19 ("Andere bronnen (bedoeld is -R. Scherer, *Structure et fondement de la communication*, Paris, 1955;

-- id., *Philosophies de la communication*, Paris, 1971) zouden, zelfs, teruggaan tot het oude egypte, waarbij 'retoren' genoemd worden als Kagemni en Ptah-hotep".

-- Miriam Lichtheim, *Ancient Egyptian Literature (A book of Readings)*, Vol. I (*The Old and Middle Kingdoms*), Univ. of Calif. Press, Berkeley / Los Angeles / London, 1073-1; 1975-2,

1. Kagemni.

Lichtheim, o.c., 58/61, situeert 'The Instruction Addressed to Kagemni' (Les gericht tot Kagemni) in het didactische of leerstellig genre, met als subtype 'LES' (W.R. 15).

De volledige betiteling luidt: "The Instruction Addressed to Kagemni by a sage". (... vanwege een 'wijze'). Daarmee, echter, situeert Lichtheim de tekst in de sapiëntiële of wijsheidsliteratuur (of, op zijn Oosters, sofologie). 'Instructie' betekent, behalve 'leer' (in het Grieks 'didachè', doctrine), ook, gebeurlijk, leermiddel, zelfs, soms, straf (blijkbaar als middel tot 'leren' 'bijleren').

De letterkundige vorm (genre), waarin die leer (les) gegoten wordt, varieert van stellen levensbeginselen en/of gedragsregels tot dialogen en didactisch bedoelde verhalen.

Terloops gezegd: het genre 'instructie' komt ook in Soemer voor. Ook elders in het antieke Nabije Oosten (Babylonisch-Assyrische, Kanaänitisch-Fenicische, Bijbelse lit.). Wij weten, immers, dat, in het antieke Israël, benevens priesters, profeten en apocalyptiekers, ook 'wijzen' geschreven hebben.

De tekst komt voor op de Papyrus Priss (Bib. Nat.) en dateert van de Vijfde Dynastie (-2.450/-2.300). - Hij luidt als volgt: "De eerbiedige mens kent voorspoed. Geprezen is de bescheidene. De tent gaat open voor de zwijgzame. De zitplaats van de stille mens is ruim".

Taalkundig-logische hermeneutiek.

Het is duidelijk dat de vier zinnestelsels, eigenlijk, voorwaardelijke zinnen zijn:

"De mens, indien hij eerbiedig is, dan kent hij voorspoed, iemand, indien hij bescheiden is, dan wordt hij geprezen, de tent gaat open voor de mens, indien hij zwijgzaam is. De zitplaats van de mens, indien hij stil is, is ruim".

Zonder die conditionalis, verliest ieder zinnestelsel zijn zin.

W.R. 17.

Miriam Lichtheim merkt op dat de uitdrukking “een ruime zitplaats hebben” betekent “goed ontvangen worden” zo dat men “er comfortabel aan toe is”.

Zingevingshermeneutiek.

Hoe behoort men, nu, die tekst te verstaan?

(i) Lichtheim zegt dat juist één idee in vier zinnnetjes verwoord is: de stille, bescheiden mens wordt gewaardeerd en is succesvol.

(ii) Toch hebben wij de indruk dat dit niet helemaal klopt. Zou de volgende zingeving niet beter passen?

a. De eerbiedige, eerbiedvolle mens gaat het best mee;

b. want, o.g.v. zijn eerbied, is hij een bescheidene, een stille figuur, een zwijgzame, - drie deelideeën van de totaalidee ‘eerbied - voor - de medemens’, -- drie kentrekken die hem gegeerd maken.

Zonder verdere contextuele gegevens is dit niet verifieerbaar, natuurlijk.

2. Ptahhotep.

M. Lichtheim, o.c.,, 61/80 (*The Instruction of Ptahhotep*),-- Behoort, eveneens, tot de Papyrus Priss o.m. en dateert van de Zesde Dynastie (-2.300/-2.150).

De schikking.

(W.R.5)

a. inleiding.

b. corpus (midden): 37 stelregels (‘maxims’), waarbij iedere stelregel ontwikkeld (‘developed’; W.R. 6) is als een eenheid (‘unit’) van minstens vier en zelden meer dan twaalf zinnen en bijzinnen. De ‘eenheden’, hier, zijn teksteenheden, natuurlijk -

c. slot. (abc: 103 (drie); 231; 296).

Medemenselijkheid als ethische opdracht.

(1) Sommige gegevens en themata (onderwerpen) worden, ettelijke malen, herhaald,-- wat op het belang ervan wijst binnen de waardenschaal van de steller.

(2) De tekst biedt noch een volledige ethiek noch een uiteenzetting inzake ethiek, die streng logisch geschikt is. Wel biedt hij

(a) de belangrijkste aspecten van de menselijke verstandhouding (W.R. 4) en

(b) de basisdeugden. Lichtheim somt op : zelfbeheersing, matiging, vriendelijkheid, edelmoedigheid, rechtvaardigheid, zin voor waarheid, bescheidenheid.

Totaalindruk.

“Geen krijgshaftige ‘deugden’ worden vernoemd. de ideale mens is de ‘man of peace’, de vreedzame mens’.

Ziedaar het mensbeeld of de idee mens, die de tekst a.h.w. doorzindert. Voorwaar ook een ‘homo perennis’ (een ‘eeuwig’ mensbeeld)!

W.R. 18.

Een tekstgedeelte.

Christiane Ziegler, Deux feuillets de 'l' enseignement de Ptahotep', in: Naissance de l' écriture, 305/306.

Op een papyrus, waarvan de tekst dateert van het Oude rijk (rond - 2.400), doch de kopie van het Middenrijk (rond - 2.000). Steeds de *Papyrus Prisse*.

Schrijfster zegt: “Dergelijke wijsheden dateren van het pyramidentijdperk. Van geslacht tot geslacht geeft men de naam van hun auteur door. Zij maken één van de grondslagen van het onderwijs uit: de scholieren leren ze kunnen vanaf hun prille ouderdom.

De inhoud van de Egyptische wijsheden bereikt, in de aanvang van het eerste millennium voor Christus (-1.000), een hoog ethisch peil. Sommige uitspraken neemt de Bijbel over. Want, zoals een Libanees vorst, die, rond - 1.000 leefde, ervoor uitkomt: “Uit Egypte is de wijsheid gekomen en zij bereikte het land waarin ik woon”.

1.-- “Ga niet groot op uw kennis. (Wel integendeel) vraag raad (zowel) aan de onwetende (als) aan de ‘wijze’ (degene die weet). (Immers) de grenzen van de vaardigheid zijn (nog) niet bereikt en geen enkele schetsmatige (kennis) is volmaakt.

Het goede (*opm.-- Versta: degelijke*) woord (*opm.-- Versta: inzicht*) is even verborgen als de groene steen. Toch kan het aangetroffen worden bij de meiden, die het graan malen”.

Eén opmerking: binnen de zeer streng autoritaire Egyptische maatschappij valt het op dat steller (Ptahotep, Ptah - Hotep, Ptahhotep) de waarheid (42; 67: Grieks mod.) onafhankelijk van de sociale klasse opvat, want zowel de onwetende (= cultuurloze) als de gewone meid kunnen waarheiddragende medemensen zijn.

2.-- “Gesteld dat gij een tegenstander in volle actie ontmoet,-- een machtig man, die uw meerdere is, - in dat geval: plooi uw arm, buig uw rug! Tegen hem in het harnas gaan zal niet maken dat hij met u tot (goede) verstandhouding komt”. –

Let niet al te veel op zijn boze taal! Wel integendeel: door hem, in zijn actie, niet tegen te werken, (zult gij bereiken dat) men van hem zeggen zal :”Hij is een onwetende”. -- Uw zelfbeheersing zal het halen op zijn woordenovervloed”. (...).

3.-- “Gesteld dat gij, te midden van de genodigden, aan de tafel van een medemens zit, die hogergeplaatst is dan gij, in dat geval: neem wat hij u geeft en zoals het daar voor u staat. Kijk recht voor u (naar degene die rechtover u zit), maar staar nu maar niet naar hem”.

W.R. 19.

(III) Toemaatjes.

(1) Twee Soemerische spreekwoorden (daterend van einde derde millenium (-2000)).

a. S. Freud (1856/1939), de psychoanalyticus, trok de aandacht van het moderne Westen op een psychologische systechnie, het tegenstellingspaar 'lustbeginsel/werkelijkheidsbeginsel'. Beluister, nu, volgende Soemerische spreuk: "Omwille van het genot; trouwen. Na diep nadenken: echtscheiding".

b. In onze tijd van versoberingspolitiek, gekoppeld aan verhoogde belastingen, krijgt de man van de fiscus een erg bijzondere betekenis. Beluister, nu, wat omtrent vierduizend jaar geleden, de zuchtende Soemeriër - *Das unbehagen in der kultur* (werk van dezelfde Freud) - uitzegt: "Gij moogt een meester hebben gij moogt, (zelfs), een koning hebben! Maar de man, die gij werkelijk moet vrezen, dat is de belastingontvanger".

Dit behelst dat men, te midden van een autoritair-despotische staat, toch nog liever de vorst of de heer had dan de fiscusman,-- die wij, te midden van ons democratisch bestel, voor alle zekerheid bewaard hebben.

(2) Een Egyptisch liefdesgedicht

('minnelied') uit het Nieuwe (= Tweede) Rijk (-1.612/-1.064; in -1.463 trekt Mozes, met de Hebreëen uit Egypte).

a. De minne van mijn mooitje bevindt zich op de andere oever. Een rivierarm bevindt zich tussen ons beiden en de krokodil houdt zich gereed op een zandbank.

b. Toch stap ik het water in en duik onder in de waterstromen. Mijn hart is machtvol, boven de golven verheven: als steevaste aarde is, onder mijn voeten, het water. Het is het minnegevoel voor haar dat zo sterk maakt. zo, zelfs, dat ik de gevaren van de stroom bezweer.

c. Zij is een enige minnares; een tweede als zij is er niet. Kijk: zij is als de ster, die rijst bij de aanvang van een gelukt jaar. Zij is lichtend en feilloos; haar gelaatskleur is stralend. Zij is verleidelijk door de blik van haar ogen. Haar woorden en haar lippen zijn haar tover. Rijzig is haar nek en fonkelend haar boezem. Zij bezit haren als lapis lazuli, met een blauwe glans. Haar arm: hij overtreft het goud. Haar vingers doen aan lotusbloemen denken. Zij draagt de gordel nauw sluitend om het middel. De mooiheid van haar benen overtreffen haar andere schoonheden. Als van een adellijke dame is haar houding, wanneer zij gaat.

Tot daar - zo goed en zo kwaad als vertalen gaat - de mooie tekst.

Bib. st.: Naiss. d, l' écriture, 291; 320.

W.R. 20

Comparatieve hermeneutiek.

1. Retoriek is de studie van de menselijke verstandhouding (164; 293: pathetiek) onder oogpunt van beïnvloeding ((W.R. 4; 17; 28). Welnu, de tover, die een vrouw uitstraalt, is 'n vorm van retorische actio (W.R. 6; 20).

Bib. steekpr.:

-- C. Tindemans, *Welsprekend zwijgen (Non-verbale communicatie)*, in: *Streven*, jrg. 52 (1985): 11 (aug.-sept.), 950/ 957;

-- L. Bellenger, *La persuasion*, Paris, 1985 (vrl. 72/02: *La logique de la séduction*).

2. Signifiek (significa).

Doordat men, bewust of onbewust, de traditionele retoriek beperkt tot de tekst- en ideeënretoriek (deze laatste in de verbale zin).

W.R. 6 (textuologisch en voordrachtelijk aspect) -- en, daarbij, de memoria en, vooral, de actio (actie) vergeet, dringt het tot de retoriekkritiekers, telkens weer, niet door dat de volwaardige retoriek (28) ook de onvoorwaardelijke (niet verbale) momenten omvat.

Bib, steekpr.:

G. Mannoury, *Significa en moderne begripskritiek*, in: B. Stokvis, *Psychologie der autosuggestie en der suggestie (Een signifiisch -psychologische uiteenzetting voor psychologen en artsen)*, Lochem, 1947, 11/14.

Mannoury verwijst naar *Lady Victoria Welby*, een Engelse, die ooit hofdame was onder koningin Victoria (1819/1901). Zij is bekend om haar *What is Meaning?* (1903) en was, o.m., met C.C.S. Peirce (1839/1914), de stichter der semiotiek, in briefwisseling (Cfr *Elisabeth Walther, Hrsg., Ch.S. Peirce, Die Festigung der Ueberzeugung und andere Schriften*, Baden- Baden, 1965 (o.c.,143/167: *Ueber Zeichen, aus Briefen an Lady Victoria Welby*).

Lady Welby geldt als de stichtster van de significa, die "significance, in all its forms, and thus ... working in every possible sphere of human interest and purpose" bestudeert.

Met die brede betekenis van 'significance' (zin, betekenis) vervoegt Lady Welby de echte Platonische idee (die iedere ken- en denkinhoud, ook de niet-verbale, omvat). De significiek bestudeert de verstandhouding onder oogpunt van beïnvloeding, hoe dan ook. Men spreekt ook wel van theorie der taaldaad (waarbij taaldaad ook de onwoordelijke communicatie omvat).

Hier zij, even, verwezen naar twee denkers.

(1) **Jacob L. Moreno** (189/1974), de man van het psychodrama. In zijn *Gruppenpsychologie, therapie und psychodrama* (einleitung in die theorie und praxis), Stuttgart, 19373-2, 3/4, gaat steller nader in op het niet-talig communiceren

W.R. 21.

”De therapeutische groep is (...) niet enkel

- (i) een tak van de geneeskunde en
- (ii) een vorm van samenleving,
- (iii) maar ook de eerste stap in de kosmos. de vraag rijst, meteen : “bestaat er een kosmisch type van verstandhouding?”.

Moreno legt uit:

(i) er is de louter ‘dialogische’ (gespreksmatige) methode in zijn ‘groepen’ wier hoofdinstrument inzake verstandhouding de taal is.

(ii) “Hoe gewichtig ook de taal, in de ontwikkeling van de enkeling en de groep, zij, zij is, steeds, slechts de hoofdzakelijk logische (...) vorm van de verstandhouding”. Vooral in de belevingswereld van de baby en het kind spelen niet-talige werkelijkheden een hoofdrol. “De taal vertegenwoordigt slechts een deel van de ganse psyché”. In de ‘groepen’ is dan ook meer - dan - talig communiceren aangewezen als methode.

Besluit: ‘kosmisch’ betekent, hier,

(a) het feit dat de mens, behalve in de maatschappij, ook in het hele heelal thuis hoort,

(b) het feit dat hij, daarin gesitueerd, extra-talige communicatie opbouwt (156 Dionys. mainades).

(2) **Charles Bally** (1865/1947),

Le langage et la vie, Genève/Lille, 1952-3,-- vrl. o.c., 150/153; 157/159.-- Bally, een leerling van de befaamde Ferd. de Saussure (1857/1913), de semioloog, neemt tegen de eenzijdig-rationele en -intellectualistische taalopvatting van de Saussure stelling. Dit, op grond van zijn analyse van de natuurlijke taal, zoals het niet-literaire, in het werkelijke leven gesproken spreken ze blootgeeft.

Daarin komt

- (i) het sprekend subject, de enkeling,
  - (ii) de gehele situatie, waarin de taal gesproken wordt,
  - (iii) op meer dan louter logische wijze tot uitdrukking.
- Allemaal aspecten, die de Saussure tussen haakjes zet.

Men ziet dat zowel Moreno als Bally (de ene als arts-therapeut, de andere als taalwetenschapper) signifische draagwijdte vertonen.

Juist onder signifisch oogpunt gaan wij aan vergelijkende hermeneutiek doen.

L. Bellenger, o.c., 79ss., heeft het over de verleiding als vorm van beïnvloedende verstandhouding. Hij onderscheidt, daarbij, hoofdzakelijk twee types:

- (1) de passieve verleiding (“ik word verleid”) en
- (2) de actieve verleiding (“Ik verleid”).

W. R. 22.

Bijbelse wijsheid inzake echtbreuk.

Spreuken 7 geeft ons een steekproef inzake Bijbelse duiding van

(i) echtbreuk en

(ii) prostitutie over het algemeen.

a. *Het Boek der Spreuken* dateert van de Perzische overheersing (wat niet uitsluit dat de erin verwoorde wijsheid tot de tijd van koning Salomo(n) (+ in - 970) teruggaat).

De hoofdinhoud knoopt aan het kernprobleem der religie aan (W.R.11/12 : harmonie (124) van leven en dood). Dit wordt, meesterlijk, verwoord in Jesus Sirach (= Ecclesiastikus) 15:11/17, waar o.m. gezegd wordt :”Voor de mens liggen leven en dood: op grond van zijn eigen keuze wordt één van beide mogelijkheden hem gegeven”. Men ziet de Bijbelse verschuiving : dankzij de tussenkomst van de heer (‘Jahweh’) wordt de menselijke vrijheid gesticht, in een graad, die de volkeren (de ‘heidense religies’) nooit vermoed hadden ; de nadruk ligt op de vrije keuze van de mens.

b. De ‘parakuptousa’, degene, die zich buigend, zijwaarts kijkt.

A. Inleiding.

Mijn zoon, pas mijn woorden toe; bewaar mijn voorschriften in uw innerlijkheid. indien gij mijn voorschriften ten uitvoer legt, dan zult gij ‘leven’ (W.R.12; ondervestaan : en, meteen, uit de kringloop van dood (kwaad) en leven (goed) bevrijd worden) (...). Zeg tot de wijsheid: ‘Gij zijt mijn zuster’; betitel het inzicht (‘verstand’ als ‘verstand hebben van’) als ‘een familielid! Dit, om u of te schermen tegen een vreemde vrouw, tegen een onbekende dame die verleidelijke woorden spreekt.

B. Midden (‘corpus’).

Op zekere dag zat ik, in mijn woning, aan het venster, door de tralies heen, te kijken. En ik zag het tafereel van jeugdige waanwijzen : ik merkte - te midden van wet men nog ‘kinderen’ zou moeten heten - een jongeman zonder inzicht.

Hij sluipt, het steegje door, dichtbij de hoek, waar zij staat : hij slaat de richting van haar huis in, -- in de avondschemering, toen de dag ten einde ging, in het hart van de nacht en de duisternis.—

Kijk, een vrouw komt hem tegemoet! Zij is opgedirkt als een deerne en haar hart is vals. Het is er een die ondernemend en uitdagend is. Waarlijk : haar voeten houden het in haar huis niet uit! Nu eens is zij in de straten te zien, dan weer op de pleinen. Op alle mogelijke hoekjes trekt zij de wacht op.

W.R. 23.

Kijk: daar heeft ze hem vast en omarmt hem al! Schaamtevrij spreekt zij hem aan : 'Ik moest, nog, een offer brengen, om mijn geloften waar te maken. Daarmee ben ik u tegemoet gekomen en, zoekend, heb ik u gevonden. Mijn bedbank heb ik met dekens belegd, met geborduurde stoffen, met Egyptische stof. Waar ik lig, heb ik mirre gesprengd, aloë en kaneelolie. Kom maar af: laat ons minnedronken leven tot de morgen! genieten maar, in wellust! Want een echtgenoot is, in mijn huis, niet te bespeuren: 'hij' is weg, weg voor een lange reis. 'Hij' heeft, immers, de zak met munten mee. 'Hij' komt, dus, maar met de volle maan weer thuis!'

Wending, keerpunt

Dankzij overreding met de macht verleidt zij hem en met de poeslieve tover van haar lippen troont zij hem mee. Zonder dralen volgt hij haar -- een os gelijk, die naar de slachtbank trekt,-- gelijk een krankzinnige, die, met voetboeien gekluisterd,, naar zijn folterkamer trekt,-- totdat een pijl hem de lever doorboort. Of gelijk een vogeltje, dat het vangnet in vliegt, - zonder te beseffen dat zijn 'leven' (W.R.12) de inzet is.

C. Slot.

En nu : luister naar mij, zoon! Let op de woorden van mijn mond!-- Mocht uw hart toch niet verleid worden in de richting van de wegen van dergelijke vrouwen. loop niet verloren op de paden van zoiets, -- want talrijk zijn degenen, die zij met de dood (W.R. 12) getroffen heeft en de meest stevige kerels heeft zij gehalsrecht. -- Haar woning is de weg naar de sjeol (onderwereld, hel), de weghelling, die uitgeeft op het dodenrijk.

Opm.-- Voor de idee 'onderwereld', 'dodenrijk' (125: chthonisch) pan, saters, hermes); 150: Dionusos) verwijzen wij naar Hiëro-analyse 19 (kosmische as); 37 (sjeol).

Kort gezegd: het huis van de deerne is het dodenrijk tot even boven de aarde reikend (159, 166: orf. licht) wie daar 'leeft' met de deerne, is reeds, anticipatief, (160: Orfeus) in het rijk van de 'dood' (steeds in de archaïsch-antieke, echt religieuze zin).

Net zoals degene die de Bijbelse wijsheid metterdaad beleeft, anticipatief, in het rijk van het 'leven' (weerom in de religieuze zin) is.

M.a.w.: wie de wijsheidsboeken herleidt tot louter 'ethische' werken, miskent er de volle, de religieuze draagwijdte van. Hermeneutisch (d.i. om er de ware zin van te verstaan) is dit beslissend.

Twee types van 'verleiding'.

Herlees, nu, W.R. 19, minnelied,, Dit is een beschrijving van 'het verleidelijke' (passief) in het mooitje. (81: heksen; 161 Dionusoskind); 156 158, 145 (Dion): 247: marketing).

W.R. 24,

De vrouw zelf – voor zover het minnelied verraadt - is niet wetens en willens betoverend. De minnende man, echter, wordt verleid doordat hij in de medemens, aantreft dat wat hem verleidt.

a. Of, zoals *Jean Baudrillard* (1929/2007), *De la séduction*, Paris, 1979, alle verleiding (28) narcisstisch is, laten wij in het midden: volgens die theorie zou de betoverde man, hier, slechts, zijn eigen wezen, voor zover verleidelijk, terugvinden. De Freudiaanse psychoanalyse heeft, wel geleid tot een inflatie (overdadige rol toekennen aan) van het narcissisme. Herlees de tekst, en tracht tevergeefs - de zelfprojectie (28) van de dichter erin te vinden.

b. Daarentegen gaat de axiologie van *Max Scheler* 1874/1928), *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik* (1913/1916); (246 Plat.; 288: ‘retoriek’) id., *Wesen und Formen der Sympathie*, Frankf.a.M., 1948-5, op.

Er bestaat - aldus Scheler - een voelen, dat oorspronkelijk (uit niets anders afleidbaar) en werkelijkheidsgetrouw (‘objectief’) is, het waardevoelen. Dat voelen is, verder, zoals het hele bewustzijn, intentioneel: het is ik (subject), gericht op (= intentio) een object (gegeven), die ‘voel’! Wat wordt, in het mooie meisje, b.v., gevoeld? Haar erotische en erotiserende waarde.

Niet doordat de dichtende man reeds geërotiseerd, resp. verliefd is, rijst, voor zijn bewustzijn, de erotische waarde van het meisje, aan de overkant, op. Neen, het meisje met zijn erotische waarde - moet eerst gegeven zijn, voordat de man, zich erop richtend, erdoor verleid, aangesproken, getroffen voelt.

Besluit: de man wordt, inderdaad, verleid door het verleidelijke (= waarde) in de andere, het meisje. Maar of hij, in haar, zijn zelfingenomen evenbeeld herkent zoals Baudrillard en de Freudianen beweren, blijkt, voorlopig, nergens. Wij verwijzen, hier, naar W.R.14 (projectietheorie).

c. Binnen de axiologie krijgen de signifische elementen (27) hun waarde (W.R.4: verstandhoudingsmiddelen, vrl. de optische, alsook de akoestische):

a. de deelindrukken: (6: deelidee) (gelaatskleur, blik, nek, boezem, haren, arm, vingers, gordel, benen, woorden);

b. de totaalindruk (6: totaalidee, 31): enig,-- lichtend, feilloos, adellijke houding.

Langs deze elementen en hun totaliteit spreekt zij de man aan: dit betekent dat zij voor hem een waarde uitmaakt,-- de erotische dan. Dat is haar ‘significance’ (W.R. 20), haar betekenis.

W.R. 25.

d. L. Bellenger, o.c., 78, schrijft aan Gorgias van Leontinoi (-487/-190) het idee 'apatè' toe - wat bedrog, list, tijdverdrijf betekent, doch in die zin dat het lukken van dat bedrog, die list, dat tijdverdrijf, te danken of te wijten zou zijn aan het feit dat "een wezen, dat niet zonder gevoel is, zich laat vangen aan het genot" verleid te worden.

M.a.w. degene, die verleid wordt - in ons geval, de dichter, - wacht er, eigenlijk, op om verleid te worden door het verleidelijke in het meisje.

De begeerte om verleid te worden.

a. Het is juist dat deze duiding van het woord 'apatè' (bedot worden, bedotten) past in de denkwereld van de grote retor en (proto)sofist, die Gorgias was.

b. De vraag rijst, echter, of hier, in ons Egyptisch minnelied, van list, bedrog, bedotten moet gesproken worden. Nergens blijkt dit direct. - Wat wel waar is, is dat het gevoel (o.m. voor erotische schoonheidswaarde) vatbaarheid voor de verleidelijke, aansprekende werking (invloed, beïnvloeding: W.R.4, 116: Pyth.) behelst. Doch dit betekent nog niet noodzakelijk dat hier van 'medeplichtigheid' of, zelfs, van 'zwakheid' moet gesproken worden. 'Vatbaarheid' betekent, gewoon, dat men zin voor waarde (hier : voor vrouwelijke schoonheidswaarde) bezit en, dus, niet gemoeds-arm is. Meer niet.

En 'verleidelijk' betekent, hier, voorlopig, alleen 'sterk aansprekend': het behelst, nog niet, dat men bezwijkt voor de macht van het vrouwelijk schoon,-- wat, inderdaad, zwakheid of medeplichtigheid in het eraan bezwijken zou betekenen.

Besluit: sommige onderzoekers verwarren gemakkelijk een aantal betekenisverwante termen. - Zelfs het ononderbroken gebruik van het woord 'begeerte' - zo eigen aan psychoanalytiekers - is misleidend: een begeerte (in Freudiaanse zin of niet) krijgt pas zin, indien, vooraf (bewust of onbewust) waarde en zin voor waarde (in Scheleriaanse zin) aanwezig is.

De basistaal is axiologie. M.a.w. niet alle waardevoelen is reeds 'begeerte', 'begeerte' is één type van waardevoelen. Meer niet,

Herlees, nu, W.R. 22/23 (parakuptousa). - Dit is de scherp ziende beschrijving van 'de verleiding' (actief) in de deerne. Zij is - in tegenstelling tot het Egyptische mooitje, aan de rivieroever, - wetens en willens betoverend, En de jongeman laat zich betoveren, bewust.

W.R. 26.

L. Bellenger, o.c.,78, vernoemt twee theorieën over de verleiding:

a.-- De theologische idee ‘verleiding’, waarbij de godgeleerde de verleiding (in de actieve zin) als de act (daad, inwerking) van de duivelse hoogmoed beschouwt;-- als ‘hubris’, zelfoverschatting;

b.-- De libertijnse idee ‘verleiding’, waarbij de libertijn dezelfde actieve verleiding als de act van prometheïsche (zelfzekere) vrijheidszin en, meteen, van menselijke sluwheid duidt.

‘Libertijn’, heeft, hoofdzakelijk, twee betekenissen:

(i) de XVII-d’eeuwse, wijsgerig - ethische betekenis, die slaat op denkers als P. Gassendi (1592/1655), die de Epikoereïsche lustwaarde centraal stelde,- Saint-Evremond, François La Moths Le Vayer (1588/1672), de sceptieker (“Des choses les plus sûres la plus sûre est de douter”),- zelfs Jean - Baptiste Poquelin, dit Molière (1622/1673), die de lessen van Gassendi gevolgd heeft;

‘Libertijn’, betekent, hier, vrijdenker, ‘esprit fort’ (ontvoogde), d.i. wie zich uit de ‘greep’ (druk) van de religie, de heersende meningen en de heersende gedragsregels heeft losgemaakt; dit ‘onbehagen in de (heersende) cultuur’ drukt H. Berr, *Du scepticisme de Gassendi* (o.c., 14s.) als volgt uit: “Om te beginnen, zich laten gaan, in het genot; daarna, zomaar levensbeginselen verwoorden,-- ziedaar wat libertijn zijn is”.

A. Adam, *Les libertins au XVIIe siècle*, 1964, 7, zegt: “Er is

(i) de vrijgeesterij, die ergerlijk is, van de enen,
(ii) de geleerde vrijgeesterij van de anderen,
(iii) de onmerkbare en geheime vrijgeesterij, die, zonder er de schijn van te hebben, de eeuw door, een ware revolutie inzake zedelijke waarden doorzette”.

(ii) Er is de hedendaagse betekenis: losbandigheid, liederlijkheid, zo dat ‘libertijn’ een liederlijke aanduidt.

Volgens Mario Pernolia, *Logique de le séduction*, in; *Traverses*, 18 (1980: février), door Bellenger aangehaald, hebben de theologische en de libertijnse idee ‘verleiding’ één gemeenschappelijke kentrek: “Het dictaat van een subjectieve wil zo dat het bedotten als omweg gebruikt wordt”.

M.a.w.: iemands ‘begeerte’ (wil) legt haar heerschappij op door middel van bedrieglijke beïnvloeding (W.R.4, 118). verstandhouding, ja, maar via bedotting, beetnemen.

W.R. 27,

Ludwig Binswanger (1881/1266), de enige, met wie Freud vriendschappelijke betrekkingen bleef onderhouden, niettegenstaande het feit dat Binswanger, als psychiater, uitgaande van Heidegger's Daseinsanalyse (analyse van het concrete menselijke bestaan), er gans andere opvattingen op nahield, heeft ons een systechie nagelaten, die, hier, van pas komt: er is het nemen van iets, iemand als (wat het, hij/zij is) en er is het nemen van iets, vooral van iemand bij (wat van hem/haar is).

“Men neemt iemand bij zijn woord, bij zijn gebaar, “bei der schwachen Stelle” (bij zijn zwakke plaats) (179: mysteriën) (zijn neigingen, zijn hartstochten). In deze algemene formulering wordt, dus, het, in de ontmoeting (met iemand), “nemen van (die) iemand bij iets” tot een algemeen - menselijke relatie (...).

Het is de ervaring van het betrapt worden, zoals deze, door Jean-Paul Sartre (1905/1980), de grote Franse existentialist, uitstekend beschreven is, in zijn voorbeeld van iemand, die door een sleutelgat kijkt. Op het ogenblik dat hij op zijn schouder getikt wordt en aangezien wordt, voelt hij zich ‘gegrepen’ (*F.J.J. Buytendijk* (1087/1974; de existentiële fysioloog en gedragspsycholoog), *De vrouw (Haar natuur, verschijning en bestaan)*, Utr./Bruss., 1951, 320v.).

Welnu, voor de machtsmens (11) (cfr. Ed. Spranger (1882/1963), *Lebensformen*, Halle, 1921, waar dat type, o.m. in de politieker, verduidelijkt wordt) is ‘die schwache stelle’, de zwakke plaats van iemand, verleidelijk: “Nous séduisons, parce que notre vulnérabilité apparaît à l’autre” (“Wij verleiden, doordat onze kwetsbaarheid voor de andere duidelijk is”),-- aldus Bellenger, o.c. 79.

Welke ‘verleiding’ ondergaat de ‘verleider’/’verleidster’ in dat geval? De verleiding ons bij onze zwakke plek te nemen’.

Besluit: voortdurend spelen de betekenisvarianten ineen bij het verleiden en verleid worden! De verleid(st)er wordt, door onze verleidelijkheid, ertoe verleid ons te verleiden! De actieve betekenis loopt, deels, ineen met de passieve betekenis.

Men neme, nu, de parakuptousa door: men zal al die betekenissen a.h.w. gedramatiseerd aan het werk zien.

1. Men bemerk...

Men bemerk weerom, de signifische verstandhoudingsmiddelen (W.R.4; 20; 24): de optische (opgedirkt, ondernemend, te zien), de akoestische (zij spreekt hem aan, poeslieve lippen), vooral de chemische (mirre, aloë, kaneelolie), ook de tactiele (ze heeft hem vast, dekens, stoffen).

Zij neemt hem bij zijn ‘lustprinzip’ (Freud), zijn zin voor wellust en minnedronken leven tot diep in de nacht. De hartstocht, de passie, is dat in hem, waarbij zij hem neemt en ... vasthoudt.

W.R. 28

Het tweede in hem - dat ook in haar is - waarbij zij hem vat, is het onbehagen in de (normen van) de cultuur : haar echtgenoot is weg en, dus, de vrijheid van uitleven van de onderdrukte begeerte is er nu,-- voor haar en ... voor hem, die, met haar, aan de druk van een strenge samenleving ontsnapt ... “tot de morgen”; daarna loopt hij (en zij) weerom in het harnas der cultuur. Maar dat is ‘voor daarna’.

Welnu, de optische, akoestische, chemische, tactiele significante middelen speculeren op die dubbelheid, die systechnie van ‘hartstocht / cultuurdruk’, in hem, - in haar.

Opm. -- Dat reeds archaische en antieke culturen die systechnie gevat hebben, blijkt uit W.R. 19: “Omwillen van het genot.../ na diep nadenken”. Freud heeft iets algemeen - menselijke, materialistisch-hedonistisch, geformuleerd. Perennis homo, de ‘eeuwige’ mens.

Opm.-- In die zin het kennen beide nachtminnenden zich in elkaar; doch of dat narcissisme is, is wat anders; zij herkennen, immers, wel de eigen wellust- en ontgrenzingsbehoefte in de andere, maar, daarom alleen, nog niet, de eigen zelfingenomenheid en eigendunk, zo typisch voor het narcissisme (W.R.24); meer nog: de ene moet, niet eens, beide tendensen in de andere projecteren, want zij zijn erin, in beiden, zonder (nutteloze) projectie (W.R.24; 14), Zij zijn, gewoon, solidair in hetzelfde. En ontdekken het. Meer niet.

2. Men bemerk

Men bemerk de verbale (253, 288) retoriek, hier aan het werk: “Schaamte vrij spreekt zij hem aan..”.

Bellenger, o.c., 7, zegt “Men behoort niet iedere beïnvloeding van de medemens te verwarren met het overreden (d.i. met woorden beïnvloeden);

Dat is zeer zeker juist. Daarom, reeds, hebben wij, W.R. 6, onderscheid gemaakt tussen tekst- en voordrachtretoriek (cfr. W.R. 20: volwaardige rh.).

Maar kijk wat Bellenger er, noodgedwongen, onmiddellijk aan toevoegt: “Weliswaar is de overreding moeilijk afzonderbaar: de reden is dat overreding “een ‘psychosociaal feit’ is. (155: reflexief).

Marcel Mauss (1872/1951), *Sociologie et Anthropologie*, Paris, 1950), een uitdrukking, die door D. Huisman (1929/...), in 1993, is overgenomen.

W.R. 29

De overreding situeert zich in de beïnvloedingstechnieken, die gewild en berekend zijn, dit, terwijl zij samengaan met dwangmatige feiten en met feiten, waarin spontane en onwillekeurige invloed aan het werk is (zoals b.v. tover ('charme'), charisma (*opm.* - bijzondere begaafdheid, in archaïsche tijden aan godheden toegeschreven, nu aan het 'onbewuste'), prestige (aanzien), verleiding, enz.

Wij zullen, overigens, zien dat overreding

(i) min of meer openlijk ('manifeste') kan zijn, zoals b.v. in bewijskracht, het opzoeken van 'bewijzen' pathetiek (beroep doen op het gemoed), enz., of

(ii) min of meer steels ('subreptice') en handig, zoals in verscheidene 'manipulaties' (kunstgrepen), listen, enz."

Aldus, steeds, Bellenger, die de retoriek - eigenaardig genoeg - beperkt (o.c., 8) tot overreding, die, openlijk, op het gemoedsleven inwerkt. Alsof de traditionele retoriek niet eerder overdreef in de rationeel-intellectuele richting! Wij laten deze beperkt opvatting van retoriek, natuurlijk, voor zijn rekening.

Hier, op de Parakuptousa, toegepast: hoe kan men de woorden van de ontrouwe, deernige echtgenote scheiden (zelfs onderscheiden) van haar algehele significante verschijnings- en doenwijze? Maak onderscheid, scheid, en... haar woorden verliezen zo goed als alle 'significance' (W.R. 20; 24), alsook alle 'retoriek', verstaan als actio, taaldaad (W.R. 6; 20).

Retoriek is, uiteindelijk, analyse van de actio (niet enkel van het laatste aspect van de tekstvorming, de elocutio, die met de actio, ageren d.m.v. het spreken, niet mag verward worden; W.R. 5). Waarom zouden de retoren, indertijd, de term 'actio' hebben ingevoerd? Tenzij om het meer dan verbale uit te drukken.

Wanneer de parakuptousa zegt "zoekend, heb ik u gevonden", welke retorische waarde (actie, werking) zouden deze woorden hebben, zonder de onwoordelijke werking van het singulier-persoonlijke, dat hem, de bedgenoot, bedoelt? Welke 'actie' zou er uitgaan van "mijn bedbank het ik met dekens belegd" of van "waar ik lig, heb ik mirre gesprenkeld" zonder de significante, onwoordelijke werking van de bedbank-met-dekens en van de ligplaats-met-reukwerk?

Zij zou nul zijn: spreken is - zoals Heidegger (1889/1976) zegt (253) - 'a.letheia', onthulling, bloottrekken van wat is. Het is dat wat is, dat 'werkt', 'aanspreekt', doorheen het gesproken - en, meteen, retorische - woord, dat in de kracht het zijn (dat wat is en ter sprake komt) zeggingskracht bezit.

W.R. 30.

I.B. - *Het tweede cultuurhistorisch kader.*

O. Willmann (1839/1920), *Geschichte d. Id.*, III (*Der Idealismus der Neuzeit*-Brunschweig, 1907-4, 1034, zegt dat 'idealisme' (ideeënleer) een organische wereldverklaring is. Ideeën werken, zijn 'actio', net als levensbeginselen. Als levende organismen (W.R. 5). (106: Puth.) 117: denkleer, 104-106: lichtmetaf., 121, 126: choreia, 102: Pyth. Getal, 107, 109).

Daarin is Willmann getrouw Platonieker: zoals de steeds wisselende wereld rondom ons, de wereld van onze zintuigen, een veelheid van 'zoa', 'thremmate' (d.i. Leven wezens, 132, 133, 176)) te zien geeft, evenzo, maar op rationeel intellectueel vlak, geeft de ideële wereld, rondom ons, ja, in onze geest (W.R.5), een verzameling van 'noëta zoa' animalia intelligibilia, ken- en denkinhoudelijke levende wezens, te zien, die Platon 'ideeën' heet. (45: hylisch, 55: meetk., 104: theosof.). Cfr O. Willmann, o.c., 431/432. Wij duiden deze eigenaardige uitdrukking, die van Platon, de oudere dan nog, stamt.

1 -- Als 'noëta', intellegibilia, ken- en denkinhouden, (speculatief: 41, 107; 112; 198; 204) zijn de ideeën bovenzinnelijk, buiten het terrein der zintuiglijke ervaring vallend. Doch, voor ons, als verstandbegaafde wezens, toegankelijk: onze 'geest' (als ideeënvermogen) 'ziet' de ideeën, met zijn 'geestelijke'. Daarin valt op dat b.v., bij het zintuiglijk zien van een medemens, onze geest 'de mens op zich', 'de mens als mens - zonder - meer', 'de mens als zodanig' ziet, -- als het prototype of oermodel, dat terug te vinden is in alle concrete mensen, rondom ons.

Als 'zoa', animalia, (110: Pyth.) levende wezens, zijn de ideeën levend en bron van leven (= levensbeginselen): dat wat wij, met onze zintuigen, rondom ons, zien, b.v. om bij Platon's voorbeelden te blijven: mensen en paarden, dat alles leeft dankzij de idee, erin aanwezig en erin agerend : "De ideeën geven de zintuiglijk waarneembare gegevens aandeel aan haar ideëel leven en stichten het levende in hen" o.c., 432).

Dat geeft aanleiding tot het abstract-algemene begrip, dat wij, uit die gegevens, door ervaring en analyse, puren. Zo b.v. 'anthropotès', humanitas, menszijn (menselijkheid, mensheid). Of 'hippotès', 'paardheid' (paard-zijn). de algemene mens, het universele.

Opm. -- Als ken- en denkinhoudelijk, heet Platon de idee 'idea' (wezensuitzicht, aanzijn); als levend wezen, heet hij ze 'eidos', denk- en kenvorm, begrip (in ons verstand, maar ook, in de dingen zelf).

Zoals men ziet, zijn zeer verkeerde opvattingen over idee en ideeënleer in omloop.

W.R. 31.

Opm.-- *H. Limet, Religion de Sumer*, in; *Dict.d.relig.* (W.R.14), sprekend over de Me van de Soemeriers, d.i. de toonbeeldige modellen van alles, valt Castellino bij, waar hij zegt dat de Me der Soemeriers zeer vergelijkbaar zijn met de ideeën van Platon (o.c.,1627).-- Het staat, overigens, vast dat Platon, welbewust, aanknoopte aan oeroude ('archaische') overleveringen terzake.

De Platonisch begrepen idee manifesteert zich, dan ook, als een organisme: zowel het organi(cistis)che of - zoals men, nu, zegt - organismische als het genetische denken (W.R. 3, 110) zijn één der aspecten van de ideeënleer.

Zo is de menselijke cultuur, als feitelijk-historisch waarneembaar fenomeen, in zijn wezenskern, de levende idee 'cultuur', die er zich in uitleeft. Wij weten, nu, dat archeologisch gezien, de menselijke cultuur

- (i) een aanvang heeft gehad,
- (ii) zich ontwikkeld heeft,
- (iii) totdat zij de agrarische revolutie 'genereerde' (voortbracht), op de eerste plaats in voor-Azië (W.R.7v.).

Wij weten, nu, dat diezelfde cultuur urbanisering en, o.m., schrift ontwikkelde (W.R.8). - Fenomenen, als landbouw stadscultuur, schriftcultuur, zijn deelideeën - van een zich ontwikkelende totaalidee 'cultuur'. (91; W.R. 3); 93; 176).

M.b.t. totaal- en deelidee zie W.R. 6 (ret. totaal- en deelidee); 24 (deel- en totaalindruk)).

De Platonisch verstande idee is, immers, het zijn zelf (W.R. 29), voor zover het ideëel, ken- en denkbaar is (ontologische waarheid). Hier : het zijn zelf van de cultuur en haar onderdelen, samen met de evolutie ervan (syn- en diachronische idee). De idee 'cultuur' is - nog anders gezegd - de bestaande cultuur, voor zover onze geest (= ideëel vermogen in ons) ze, in haar dieper wezen, de cultuur op zich, 'ziet', 'begrijpt', 'inziet'. De cultuur (165) is een ken- en denkinhoudelijk levend wezen, want idee.-- Staan wij, nu, stil bij een volgende fase.

De astijdidee van Karl Jaspers, (1883/1969).

In zijn *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte*, Zürich, 1969, ontwikkelt deze existentiële denker-psychiater een idee, bestaande uit twee deelideeën:

(i) een as- of wentelingstijdperk is een periode, in de cultuurgeschiedenis, gekenmerkt door omvangrijke verschuiving inzake de leidende cultuurideeën;

(ii) op zo'n overgangstijd volgt de vorming van omvangrijke politieke systemen (b.v. grote wereldrijken).

W.R. 32.

Zo'n aswentelingstijdperk was de tijd tussen -700 en -500, omtrent. In India leefde Boeddha (= Buddha: -600/-500), in Medië (Iran) Zerathustra (= Zoroaster, de stichter der Parsis; tss. -700 en -580), in Israëel Daniël, de apocalyptieker (rond -608), Jeremia(s) (die optrad van -598 tot -587 (de val van Jeruzalem), Ezekiël (die van -598 tot -587 en daarna, in de ballingschap optrad). - Deze aswenteling is reeds voelbaar rond -800, bereikt rond -600 haar hoogtepunt (W.R.3: genetisch aspect).

In het spoor ervan ontstaan - in Voor-Azië en Oost-Europa en de Middellandse Zee, vooral - grote imperia (men denke aan het Perzische Rijk b.v.).

Deze herstelling van de cultuur, dankzij de materiële voorwaarden en het gunstige milieu, door de voorgaande fase geschapen, ligt aan de grondslag van de volgende 2.500 leer, -- tot op heden.

Bib. steekpr.: *J.Tyciak, Untergang und Verheiszung (Aus der Welt der Propheten Jeremias, Ezechiel und Daniel)*, Düsseldorf, 1957, vrl. 163ff.

Tegen die achtergrond situeren wij de Griekse wijsbegeerte: zij zet in met Thalès van Miletos (Milete) (-624/-545) en wordt, binnen de materiële voorwaarden en het gunstige milieu, daarna gegroeid, hersticht door Socrates van Athene (-469/-399), om, rond +600, uit te sterven (W.R. 3: genetische kijk; 12 (totaliteit der tegengestelden in een organische werkelijkheid 124).

Het is alsof de idee 'Griekse filosofie'

(i) aanvangt,

(ii) oploeit en

(iii) uitsterft,--

daarin het schema 'opgang/neergang' zo typisch voor de demonistische werkelijkheidsleer (ontologie), waar makend, in de feiten zelf. Daarin de levende wezens gelijk (organisch aspect der ideeënleer).

Cultuurhistorische gegevens

M.b.t. Hellas, zie hier het volgende.

(1) De oudste, gekende beschaving, o.g.v. oudheidkundige vondsten, dateert van omtrent -40.000 (te Kokkinopilos, waar sporen van menselijke bezetting ontdekt werden).

(2) De oudste, enigszins gekende cultuur, op Helleense bodem, is de pelagische (de Pelasgen),

(3).1. Rond -2.100 (het vroege bronstijdvak) vallen de indo-europeeërs ('Ariers'), uit het Noorden en het Oosten afgezakt (Oekraïne?), het Pelagische gebied binnen. Men heet ze achaiërs, zij vernietigen, minstens gedeeltelijk, vooral in Argolis (oostelijks Peloponnesos), de Pelagische beschaving.

W.R. 33.

Doch, meteen, zet de achaische cultuur in. later volgen andere indo-Europeeërs, de Ioniërs en de Aioliërs (= Eoliërs).

(3).2. Opm.-- *Jacquetta Hawkes, Dawn of the Gods*, London, 1968, een allereerst godsdiensthistorisch werk, zet uiteen hoe

(a) De (cycladische cultuur (115v. - denk aan de Kukledes, Cykladen, de eilanden in de Egeïsche Zee, zoals Andros, Delos, Paros, Naxos, enz.), vanaf - 3.200,

(b) meer nog, de Kretenzische (= Minoïsche) cultuur, (100: Pyth., 149: Dionusos) onmiddellijk na de Cycladische, opbloeiend, samen, de bakermatcultuur van de Europese cultuur kunnen geheten worden.

Welnu, rond - 1.700, zetten de Kretenzers (van het Minoïsch cultuurtype) voet aan wel in Argolis (op de Peloponnesos, tussen Sparta en Korinthos (= Korinthe), te Asine: de fusie van de reeds bestaande achaische cultuur met de Kretenzisch-Minoïsche heet men de Mukeense (= Myceense) cultuur. (66, 68: Agamemnon, 155 Orestes). Zij is, immers, te Mukènai (= Mycene), hoofdstad van Argolis, het opvallendst.

De Trojaanse oorlog is een onderdeel van de Myceense expansie (gebiedsuitbreiding, landhonger). (200: Menelaos, 280; 66: 68, 87: Priamos (= vorst)). Troje - ook Ilion of Pergamon geheten - men verwarre dit Pergamon (of, ook, Pergamos, de burcht van Ilion) niet met de beroemde stad Pergamon, in Mysië - situeert men te Hissarlik (Kl. -Azië) : de schitterende cultuur (Voorhelleens) ervan word - hetzij in de XIV-de hetzij in de XII-de eeuw voor Chr.- door de Achaiërs vernield.

Deze episode werd, later, het thema van *Homeros* (34; 38), de Blinde zanger, de grootste dichter van Hellas, in zijn *Ilias* en zijn *Odusseia*. Men denkt dat hij Ioniër was en na -900 of -800 geboren is.

(3).3. Tussen -1.200 en -1.100 vallen, als laatste Indo-Europeeërs, de ruige Doriërs binnen: zij vernielden de cultuur der Mukeners (Myceners). daarmee zetten de duistere eeuwen in, van -1.200 tot -800. Daarin situeert zich, blijkbaar, *Homeros* (*Homerus*), (179: Sparta) hierboven vernoemd.

Opm.-- De grote dialecten zijn:

(i) het Ionisch-Attisch, (96: Maxime) gesproken in Attika, Euboia, de Cykladen, Ionië);

(ii) het Aiolisch (Eolisch), in Thessalië, Boiotië, Aiolis (Eolië);

(iii) het Dorisch, in de Peloponnesus, Kreta, Zuid-Italië (Groot-Griekenland), Sicilië). Vanaf -830 wegen deze dialecten door (het schrift wordt uitgevonden rond - 800; W.R.8).

W. R. 34.

Bibl. steekpr.: Behalve *J. Hawkes, Moses I, Finley, Les premiers temps de la Grèce (L' âge du bronze et l' époque archaïque)*, Paris, 1980-2.

De indeling van de Griekse geschiedenis.

Bibl. Steekpr.: behalve *Finley, o.c., 109/172 (l' époque archaïque (-800/-500))*; *P. Lévêque, L' aventure grecque*, Paris, 1964-3.

De duistere eeuwen.

Finley, o.c., 89/108, zegt dat de Hellenen van later, zo goed als niet, besef hadden van de breuk met de Minoïsch-Myceense tijd. Twee kentrekken:

a. Economisch:

algemene armoede; artistiek: middelmatigheid van de kunstwerken.

(1)a. De 'archaische' tijd (-800/-500).

Twee kentrekken - aldus Finley vallen op.

a. Het ontstaan en de trage ontwikkeling van de 'polis', (65) de stad(ssstaat).

O. Brunner, Bürger und Bourgeois, in: *Wort und Wahrheit VIII* (1953): Juni; 419/426, wijst erop dat in hoofdzaak drie types van steden ontstonden, in de loop der geschiedenis:

1. de Oosterse stad,
2. de antieke stad (waaronder de Griekse 'polis'),
3. de Middeneeuws Moderne stad. (W.R. 8).

b. De weidse uitbreiding van Hellas.

Finley, o.c., 109, zegt dat, op ongeveer twee eeuwen tijd, Hellas zich uitstrekt van de zwarte zee tot de Atlantische oceaan.

Inderdaad: twee koloniseringsgolven grijpen plaats:

(i) -775/-675: Chaldikè en Zuid-Italië en Sicilië (Sikelia) worden overvallen door uitgehongerde, naar landbouwstreken zoekende Hellenen;

(ii) -675/-550: behalve Zuid-Italië en Sicilië, worden aangedaan Gallië (Massalia (Marseille) wordt, in -599, gesticht door inwoners van Fokaia, in Ionië (Kl.-Azië):

P. Scolerdi, Marseille la Grecque, 1974), Iberië (Spanje), in het Westen;-- in het Oosten: de Zwarte-Zeekusten (Propontis, Maiotis inbegrepen; in -660 wordt Buzantion (Byzantium) gesticht), Egypte (in -650 wordt Naukratis gesticht). Cfr Levêque, o.c., 197s..

Deze tijd betekent de Griekse heropleving (Hawkes, o.c., 243ff.):

a. de olympische spelen vangen aan in -776;

b. twee dichters, Homeros (W.R. 33, 39; 284, 125) en Hesiodos van Askra (in Boiotia, Boetië), even later dan Homeros (misschien rond - 800) dagen op;

c. de filosofie ontstaat: Thales van Militos (-624/-545) (49) sticht het wijsgerige denken, in de Milesische groep; Puthagoras van Samos (Pythagoras; - 580/-500) sticht de paleopythagoreïsche school (-550/-300);

W.R. 35.

Parmenides van Elea (-540/...) ((37; 77; 131) sticht de Eleatische denkstijl (-520/-400); -- Xenofanes van Kolofon (-580/-490) is de eerste verlichte geest; (78; 82; 84; 86: type 1 =/ 64 (protosofist.): 65) -- wat later: Herakleitos van Efesos (174) sticht de eerste vorm van dialectiek;

(1)b. De 'klassieke' tijd (-500/-338). (102: Socr.)

Hier situeert zich de eeuw van Perikles, de bloeitijd van Athene, het centrum. Perikleüs van Athene (-495/-429) had een gaaf karakter, volgde een verstandige politiek en was een indrukwekkend redenaar; hij was bevriend met kunstenaars en filosofen (Anaxagoras van Klazomenai (-499/-428; (52; 49; 117) de stichter van de proefondervindelijke natuurwetenschap).

(2) De hellenistische tijd (-338 en later).

De term 'Hellenisme', werd, (28) in 1836, gevormd door J.G. Droysen (1808/ 1884), de Pruisische historicus en politicus. De idee 'Hellenisme' omvat twee deelen:

a. demografisch: de vermenging van de Macedonisch-Griekse bevolking met de inheemse bevolkingen in Anatolië (Kl.-Azië), Syrië, Egypte, Mesopotamië, enz. (men schat, in Egypte, b.v. de verhouding één miljoen Grieken tegenover acht miljoen Egyptenaren);

b. cultureel: de vermenging van de zich alom verspreidende Griekse cultuur met de inheemse - vooral de Oosterse - culturen (vooral de religies ervan).

(2)a. De Macedonische tijd (-338/-146).

In -338 verslaan Filippus van Macedonië (-382/-336), (281) samen met zijn zoon Alexandros de grote (-365/ - 323), (177: Samothr. Myst - Arist.) de Atheners en de Boiotiërs, te Chaironeia, waardoor gans Hellas onder Macedonische heerschappij komt (de Macedoniërs waren noordelijke Grieken).

Maar de veroveringen van Alexander de Grote reiken tot aan de Indus (-325; W.R.8). Binnen zijn rijk verspreidt de Griekse cultuur zich tot in Egypte en Mesopotamië.

Alexander was een opvoeding van de grootste denker der oudheid, Aristoteles van Stageira (-384/-322).

Mentaliteitsbeschrijving.

P. Lévêque, o.c., 390; 483, 226 schrijft: "Deze eeuw, die de eeuw van Aristoteles is, is ook de eeuw, waarin het heimwee naar het goddelijke, voor het eerst, met zoveel geweld te voorschijn treedt".

M.a.w.: niettegenstaande de secularisering (de gerichtheid naar deze wereld), gesticht door de Griekse verlichting (cfr. Xenofanes, hierboven), breekt, machtig, de hang naar het sacrale door.

W.R. 36.

Het Hellenisme zal die tendens nog versterken: “De Griek van Egypte, indien hij ziek is, zal zich, eerst, tot een Grieks geneesheer wenden. Deze zal een methode van diagnose, een behandeling, een voorschriftenhandboek - alle van bijna zuiver Griekse aard - toepassen.

Maar, twijfelt hij eraan op die wijze zijn gezondheid terug te krijgen, dan zal hij, graag, boven Thebe (een Egyptische stad), de bergen in, omhoogtrekken naar de graftomben, om de genezing of te smeken van Amenhotep, de zoon van Hapoe (Hapou), “een zeer goede god” zoals de bijna alle in het Grieks gestelde graffiti het uitdrukken”. (*opm.--* Amenhotep, zoon van Hapoe, de architect van farao Amenofis III (-1.432/-1.395), uit de XVIII de dynastie, is bedoeld: geruime tijd later werd hij ‘vergoddelijkt’ als genezende god (zijn ‘sanatorium’ bevond zich in een heiligdom te Deir el-Behari):

M.a.w. : een soort syncretisme (114) (vergroeiing van op het eerste gezicht onverenigbare gegevens) van secularisme en sacralisme heerste, vanaf de klassieke tijd, gaandeweg meer en meer. Hetgeen men, op onze dagen, evengoed, zien kan, bij een aantal tijdgenoten.

(2)b. De romeinse tijd (-146 en later).

Ondertussen is een imperium aan het groeien, het Romeinse: in -168 en, nog meer, in -146, worden Macedonië (met Griekenland) een romeinse provincie. Doch, militair overwonnen, heeft Hellas Rome en het imperium cultureel veroverd.

Opm.-- V. L. Ehrenberg, Hellenistic Age in: Encyclopaedia Britannica 1967, 11: 322/334, zegt: “Droysen vergat Rome (toen hij ‘Hellenisme’ beperkte tot de Macedonische tijd). Dit tweevoudig:

a. rond -200 begint de druk van de Romeinse veroveringen op de Hellenistische wereld te wegen,-- tot aan de opslorping in -31 (bij Aktion (Actium) verslagen, in een zeeslag, Octavius en Agrippa hun tegenstander Antonius);

b. (...) het Hellenisme, als cultuur, (...) neemt nog toe, zodat men van een tweede Hellenisme, onder de Romeinse overheersing kan spreken”.

In +476 eindigt het West-Romeinse Rijk (met de afzetting van Augustulus door Odoaker). Het Oost-Romeinse Rijk gaat door. Het draagt ook de naam Byzantijns rijk (+395/1.453). In 1453 nemen de Ottomaanse Turken Constantinopel in. Dit was een eindpunt, want, vanaf +632 veroveren de eerste kaliefen van de islam, geleidelijk, gedeelten van het Oost-Romeinse Rijk.

Doch de Griekse cultuur herneemt, juist in die dagen van het westen, een vernieuwde invloed (humanisme en renaissance).

W.R. 37.

De verhouding 'wijsbegeerte-retoriek':

Zoals voor de Oosterse culturen, zo gaan wij, nu, voor de Griekse wijsbegeerte, enkele steekproeven analyseren, die een licht werpen op wat de vroegere Griekse filosofen hetzij deden aan hetzij dachten over retoriek.

Wij zeggen 'steekproeven', omdat wij, de methode der traditionele retoren (W.R. 2: inductief-historische methode) getrouw, ons oriënteren aan feitelijke modellen, -- om zodoende een normatieve wetenschap, resp. filosofie van de retorische actie (W.R.6) op te bouwen. Niemand, immers, kan exhaustief (tot de laatste kleinigheid) de geschiedenis weergeven. Alleen steekproeven ('samples' zeggen de Vlengelspreken-den!) zijn aangewezen.

Eerste steekproef: Thales van Miletos (-625/-525). (37/97)

Bib. Steekpr.:

-- G. Romeyer-Dherbey, *Thalès de Milet*, in: D. Huisman, dir. *Dict.d.philosophes*, Paris, 1984; II, 2489/2492;

-- tekstuitgaven:

H. Diels, *Die Fragmente der Vorsokratiker (Griechisch und Deutsch)*, I, Berlin, 1922, 1/13;

-- C.J. De Vogel, *Greek Philosophy, I (Thales to Plato)*, Leiden, 1950, 4/5;

-- weergaven: W. Röd, *Geschichte der Philosophie*, I, 1(Von Thales bis Demokrit), München, 1976, 30/36;

-- deelideeën:

J. Zafiropulo, *Empédocle d'Agrigente*, Paris, 1953, 34/63 (Le milieu, l'appartenance; vrl. 37, 103);

W. Jaeger, *A la naissance de la Théologie (Essai sur les Présocratiques)*, Paris, 1966, 25/44 (*Les Milésiens ou la théologie des philosophes de la nature*);

-- Fr. Krafft, *Geschichte der Naturwissenschaft*, I (*Die Begründung einer Wissenschaft von der Natur durch die Griechen*), Freiburg, 1971, 76/91 (*Thales*);

-- in het Nederlands: A. Vloemans, *De Voorsocratici*, Den Haag, 1961 (eerdere titel: *De Profetische gestalten der wijsbegeerte*), 23/34 (*Thales*).

Daaruit blijkt dat, m.b.t. een denker, van wie wij bitter weinig, rechtstreeks, weten, er een veelheid van gezichtspunten (perspectieven), samen met een veelheid van duidingen mogelijk is.-- Wat ons noopt tot het steekproefkarakter van onze analyse.

1. *De paleomilesiërs* (= Oudere Milesiërs).

Miletos was één der Ionische steden, op de Klein - Aziatische kust,-- overigens, een zeer oude stad.-- Men heet ze 'fusio.logoi', (102: Pyth., 99. Pyth. Stad.)) 'fusikoi', natuurfilosofen. Dit, omdat zij de natuur ('fuis', natura) als werkelijkheid hebben opgevat.

W. R. 38.

Wat, sedert Parmenides (W.R. 35, 77) ‘zijn’ heet, heten zij ‘fusus’, al is het nog niet het zijnsbegrip van Parmenides (waarover later), toch gaat het sterk in die richting. Immers, de Ionische natuurfilosofie (81; 83; 122; 130) is een ‘muzische’ filosofie,-- een denken, dat geïnspireerd (70; 79) wordt door ‘de mousai’, muzen, en, langs die muzen om, door mnemosune, memoria, gedenken’ (indachtigheid, gedachtigheid), (169; 125 anamnesis, albesef, alwetensch.) -- waarbij ons modern woord ‘geheugen’ (W.R.6), slechts, slaat op het gedenken van het verleden. De godin Mnèmosunè, Gedenken, nl., verschaft hetzij de dichter hetzij de denker (de natuurfilosoof b.v.) een onmiddellijk inzicht (66: rechtsgodinnen) (immediatisme) in de gegevens, waarover hij het heeft.

1.-- Zo zegt Homeros (183: verzen = genezend (Pyth.) 33: 84 Scheffer), Ilias: 70, van Kalches, de zoon van Thestor, de beste onder de vogelduiders (‘vogelduiden’ is één type van ‘zien’ (41) (als ooggetuige a.h.w.)), dat hij inzicht bezit in “ta t’eonta (de huidige zijnden,-- wat nu is), ta t’essomena (de toekomstige zijnden, -- wat zal zijn), pro t’eonta (de verleden zijnden,-- wat vroeger was):

Zo zegt Hesiodos van Askra (Boiotië), (183: verzen zijn genezend (Pyth.) 34; 125; 139), die nabij de Helikonberg de Muzen (177) en de ermee verbonden godin Gedenken ontmoette, dat zij hem de opdracht hadden gegeven, te spreken over “ta t’essomana (126; 131; 138; 227) (de toekomstige zijnden), pro t’eonta (de verleden zijnden) (Theogonia): De Muzen (met Mnèmosunè) - aldus Theogonia 38 - delen mee “te t’eonta (de huidige zijnden), ta t’essomene (de toekomstige zijnden); pro t’eonta (de vroegere zijnden); Cfr Krafft, I: 67; Jaeger, 212.

Besluit: men ziet dat, vanaf de Homerische tijden, de antieke Grieken in die alomvattende perspectief (43: transcendenteeel) hebben leren denken, op muzische grondslag (42: ontvoogdingsfil. 124: nieuwe ‘muziek’; 142). Want deze alomvattende zienswijze wordt, uitdrukkelijk aan muzen en gedenken toegeschreven.

In *Ilias* 2:434 zegt *Homeros*: “Verkondigt mij, muzen, (82; - 123 (Hom.) 119) die in de Olympische woningen thuis zijt, want gij zijt godinnen, aanwezig bij alles (43; 79; 85) en in het bezit van inzicht in (86; 42; 78; 85) alles terwijl wij, stervelingen, slechts een gerucht vernemen, maar geen ooggetuigeninzicht hebben (40)”.

2.-- Dezelfde muzische ‘filosofie’ (denkwijze) benadrukt, telkens weer, dat wie (zoals de dichter en, later, de wijsgeer, vakwetenschapper, retor) inzicht wil hebben, ‘ex archès’, a principio, vanuit de oorsprong (begin) (beginsel), behoort te denken. De ‘arche’, (43; 46: cybern., 160: Orf.) principium; term, die zowel aanvang (begin) als beginsel (oorsprong) betekent - is, voor Homeros, (66, 173) II. 14:246, okeanos, de Oceaan.

W.R. 39.

Okeanos, de wateren, die de aardschijf (59) omgeven, is ‘genesis (92: Anaxim.) pantessi’, de oorsprong van alle zijnden. Om te beginnen is hij de oorsprong van alle wateren (45: inductie): zijn overstromingen geven het aanzijn aan “alle stromen, gans de zee, alle bronnen en de diepe putten”. Maar, als god (47), is hij, met zijn gemalin, Tethus (Tethys) - II. 14: 201; 302; *Hesiodos, Theogonia* 136; 337 - ook de oorsprong van alle godheden.

M.a.w. het oerwater, Okeanos, (205:// Parm.) is zowel een oerkracht, oerbestanddeel, als een godheid, een natuurgodheid.

Cfr. *E. Mireaux, Zo leefden de Grieken ten tijde van Homerus*, Baarn, 1979-3, 15; Jaeger, o.c., 26; 212.--

Voor Hesiodos, (34) de archè (50), het oerbegin(sel), wat hij heet ‘chaos’ (Theog. 116; 173; 185; 228) - Dit is een onmetelijke en lichtloze ruimte, die, als eerste, ontstond. Zoals Krafft, I, 69, opmerkt, is chaos, (100: Orf.) een goddelijke werkelijkheid, doch tevens een natuurgegeven, niet de stichtende kracht doch, zelf, het eerste der ontstaande wezens. “Voor Hesiodos is Chaos (...), aanvankelijk, alleen: Chaos vertegenwoordigt a.h.w. de eerste generatie”. (Ibid.).

De tweede generatie van zijnden, volgens Hesiodos, bestaat uit:

(i)a Gaia, (66; 69: Themis) de aarde (natuurgegeven èn godheid van vrouwelijke aard),

(i)b Eros, (161; 177; 102 (Orf./ pyth./ theos./ 167 (orf.); 198 (Parm.)) de voortplantingsdrift (‘minne’), weerom én natuurgegeven én god van mannelijke aard, - thema waarop Aristoteles van Stageira (-364/-322), met zijn ‘genesische’ (58; 131) denkwijze, zal terugkeren),--, behalve dit oerkoppel,

(ii) tartara, de onderwereld, een nevelachtige ruimte (een neutraal beginsel), die, later, de kerker der Zeusvijanden zal worden (II. 8/13; Hes., Theog. 807).

Ziedaar wat de ken- en denkgodin, Mnemosune, met haar muzen, meedeelt omtrent de genesis, het begin en de oorsprong van verleden, huidige en komende zijnden. Dat is de oudste muzische voorstellingswijze. transcendenteeel (alomvattend) en genetisch (W.R. 3) is die methode. Zelfs genesisch.

‘Fusis’, Natura, Natuur

(59 (=); 50 (=); 158 (orf.); 175; 45) De Paleomiliesiërs zijn natuurdenkers. -- 110: organisme (pyth.); 129; 139; 176; 183, - 243: protosof.) W. Jaeger, O.c., 27, omschrijft dit nader. “Fusis is een van die abstracte woordvormen, eindigend op - is, die frequent worden ten tijde van de laatste epische dichters.

(1) Klaarblijkelijk duidt dit woord de daad van ‘funai’, het ontstaans- en groeiproces, aan; gevolg: de Grieken deden het woord volgen door een genitief (‘van...’); zo b.v. ‘fusis ton onton’, de oorsprong en de groei van de ons omringende zijnden.

W.R. 40

(2) Doch datzelfde woord 'fusus' betekent, eveneens, de oorsprong zelf, van waaruit de zijnden te voorschijn kwamen, ja, onophoudelijk te voorschijn komen.

M.a.w.: de werkelijkheid, die de waarneembare zijnden tot grond(slag) dient.-- Wij vinden deze dubbele betekenis, opnieuw, in het woord 'genesis', een synoniem van 'fusus' dat even oud is en, misschien, zelfs ouder". Ziedaar een ander - woordelijk - aspect van de muzische denkwijze; procesdenken. (104) - genetisch en, zelfs, genesisch (66; 68; 175; 177; 171) (men denke aan Oceanos en Tethus, aan Gala (66) en Eros, als oerkoppels, die generatief of 'genesisch' werkelijkheid scheppen; wat aantoont hoe de erotisch-seksuele werkelijkheid centraal stond). Dit type van denken zal de hele Griekse wijsbegeerte blijven beheersen.

2. Thales' zienswijze.

Aristoteles, metaph. A3: 983b 27, merkt op dat tussen (Homeros en) Hesiodos en de Milesiërs een verschil bestaat; beide denktypes 'sofizontai', verkondigen wijsheid, gedegen kennis, maar de beide dichters gaan 'muthikos', mythisch (sacrale verhalen vertellend) te werk en zijn 'theologen' terwijl de Milesiërs een strenge bewijsmethode toepassen.

Dit wijst op een nieuw type van muzisch (63; 139: positief) denken. Om te beginnen, vertrekken de wijsgeren niet meer, wezenlijk, van de overleveringen, zoals de mythen, maar van ta onta, de zijnden van hun eigen waarneming zelf. Wat de rol van godheden b.v. niet per se uitsluit.

2.bis. "Zeer veel weten wij over Thales, nl., dankzij Herodotos van Halikarnassos (-484/ -425), de vader van de geschiedschrijving, die wat hij wist, van Hekataios van Miletos (-560/-480) overnam, terwijl deze, op zijn beurt, aanknoopte aan Anaximandros van Miletos (-610/-547), de onmiddellijke opvolger van Thales". (Krafft, I: 83).-- Dit behelst dat wij, én met authentieke gegevens én met een beeldindruk ('imago') te doen hebben, die beide waardevol kunnen zijn.

Welnu, met de Milesiërs vangt een nieuwe muzische denkstijl aan, die, met een antiek Grieks woord, 'historie' (= historia) 57, 70; 88: Thales - monster; 103: Hipp. ; 154, 173; 180 (Alkm.); 182: ideol. Sceps;), inquisitio, onderzoek (op grond van eigen aanschouwing of van verslag van ooggetuigen; wr.38), aangeduid wordt.

Met dien verstande dat de Mileziërs die historia op de fusis als geheel toepasten : historia fusike. (209=/ parm. 230; 226: Xenof. 196: orf.)

W.R. 41

Deze 'historia naturalis' (histoire naturelle of natuurlijke historie), (73: theol. Nat.; 144: pyth) dit natuuronderzoek, vertoont een tweevoudig aspect:

(i) enerzijds, is het empeiria, experientia, toetsing, waarneming, ervaring, en

(ii) anderzijds, is het logismos, ratiocinatio, redenering, berekening.

Inderdaad, de antieke wereld maakte een streng onderscheid tussen, enerzijds, Fanera, visibilia, de zichtbare gegevens, toegankelijk voor de empeiria, de waarneming, en anderzijds, Adela, invisibilia, de onzichtbare werkelijkheden, toegankelijk, behalve voor het mantische zien (W.R. 38: Kalchas, de 'ziener' of 'mantis'), voor de logismos, de redenering.

Cfr. *J.P. Vernant, mythe et pensée chez les Grecs*, II, Paris, 1971, 55, ad 28, waar bij deze dubbele systechnie wordt stilgestaan.

Of, zoals Anaxagoras van Klazomenai (-499/-428), de stichter van de experimentele natuurwetenschap, later zal zeggen: "Opsis ton adelon to fainomena" (de zichtbare gegevens (fenomena, fenomenen) vertegenwoordigen het zien van de onzichtbare).

De Milesische historia, natuuronderzoek, behelst, in het proces van waarnemen en redeneren, theoria, speculatio, beschouwing.

Inderdaad: de speculatieve geest der natuurfilosofen doet hen stilstaan bij de zijnden van hun waarneming, om er de onzichtbare 'gronden' van te doorgronden.

De uitdrukking 'theoria, waarvandaan ons modern woord 'theorie' komt, vertaalt men door beschouwend doorgronden, terwijl men waarneemt. - De term wordt aan Puthagoras van Samos (-580/-500) toegeschreven.

Naar verluidt zou hij zichzelf als 'thatès', speculator, beschouwer, van de waarheid geheten hebben. Later zal Platon van Athene (-427/-347) in het spoor, overigens, van de Paleopythagoreeërs, de idee 'wetenschap' (episteme), sciëntia, omschrijven als 'theorètikè tou ontos' (de beschouwing, 'theorie', van het zijnde).

Later nog, zal Aristoteles, Platon's leerling, het theoretische leven vergelijken met het praktische leven.

De Romeinen vertaalden 'theatès' door 'speculator', dat, eigenlijk, doorgronder (gluurder, bespieder) betekent. 'Specula' is 'uitkijkpost. 'Theorein', doorgronden, vertaalden zij door 'speculari'.

Hierbij aansluitend schrijft *O. Willmann, Die wichtigsten philosophischen Fachausdrucke in historischer Anordnung*, Kempten/München, 1909, 20f. : "Wij heten 'speculatie' de eigenlijk wijsgerige beschouwing, d.i.:

W.R. 42

- (1) onderzoeken, analyseren,
- (2) uitgaande van de 'empirische' belangstelling (voor de zijnden)
- (3) zo dat de samenhangen, achter de empirie verborgen, blootkomen".

a. Men lette op : heden wordt, in de dagelijkse taal of bij intellectuelen, het woord 'speculatie' of 'speculatief' pejoratief gebruikt om een louter hachelijke, niet op waarneming gesteunde kennis te brandmerken. Wat, natuurlijk, afwijkt van de antieke betekenis.

b. Zoals het woord 'theorie' nu, veelal, gebruikt wordt om een rationele constructie, al of niet op waarneming gesteund, aan te duiden. Wat, eveneens, van het antieke taalgebruik afwijkt: theoria was waarnemend (liefst als ooggetuige) doorgronden op de onzichtbare, niet-fenomenale implicaties (achtergronden),

Opm. -- Zoals, later, wij zullen zien, zullen (Alkmaion van Kroton (een Peleopythagoreër, die rond -500 leefde) en Xenofanes van Kolofon (-580/-490), de eerste religieuze Verlichte geest, de tweeledigheid 'waarneming' (empeiria)/ 'redenering' (logismos), de twee bestanddelen van de doorgronding (theoria), als een duiding, interpretatie (in hun hermeneutiek of duidingsleer) opvatten. Dit, doordat de waarneming, meestal, te onzeker, te veelduidig is en een duiding vereist, waar tegenover echter, een andere duiding, soms, evenveel recht heeft.

Men ziet dat, vergeleken met de mantiek, de zien(st)erskunst, de natuurfilosofie der Milesiërs een ontvoogding impliceert t.o.v. de Mnemosune en haar Muzen: de natuurwijsgeren hebben zelfstandig, autonoom leren denken. Wat niet belet dat de Muze (Mnemosune), als begeleidster, toch een fundamentele rol blijft spelen: zij behandelt haar tolk, de denker, als een volwassen wezen en werkt zo, inspirerend, met hem mee.

In die zin blijft de natuurfilosofie muzisch, het emancipatieproces, in de filosofie, vakwetenschap en retoriek aan het werk, was, voor de antiek-Griekse muzische religie geen hindernis.

Dit verklaart waarom de paleopythagoreeërs, Platon, Aristoteles hun wijsgerige scholen inrichtten als sacrale verenigingen (thiasos), waarbinnen de muzen een echte eredienst kregen. Muzische religie is geen domper op persoonlijk denken, in wijsgerige, vakwetenschappelijke of retorische zin. In die zin blijft er iets mantisch, iets mystisch, in de hele grote antiek-Griekse denktraditie.

W.R. 43

Toepassing op Thales:

a. Het behoort tot de beeldindruk (imago) van Thales dat hij aan theoria, kijkend, waarnemend, redenerend, bespiegelen ('speculari'), 'beschouwen', doet een anekdote vertelt dat, op zekere dag, hij het uitspansel staat te bekijken en, daarbij, vooruitgaand, in een bron valt; zijn meid, een Thrakische, lacht hem uit: "Meteorologika, hemelruimteverschijnselen,-- dat ziet hij wel, doch niet het water dat voor zijn voeten ligt".

Wat van die anekdote ook mag waar zijn, met Thales is de 'doorgrondende mens' geboren ('ho theorètikos), -- met de gebeurlijke verstrooidheid eraan eigen. De hele Griekse filosofiegeschiedenis is bezaaid met dergelijke 'mousikoi' door een Muze en haar Mnèmosunè geïnspireerde intellectuelen.

Bib. steekpr.:

W. Jaeger, *Paideia (Die Formung des griechischen Menschen)*, 3 Bde, Berlin, 1934/1936-1; 1936/1947-2, i, 211.

b. Behalve die beeldindruk 'doorgronding', resten ons nog enkele losse uitspraken - eerder aforistisch erfgoed - van de eerste wijsgeer, waarvan slechts zeer weinige niet, door de ene of andere geleerde, omstreden worden. Toch kunnen wij het geheel van de overleveringen - al of niet omstreden, vormt het toch een geheel - als volgt schetsen. Meteen bekomen wij een eerste structuur der thaletische wijsheid.

2. A.-- De transcendentele wijsheid.

'Transcendenteel' betekent 'alomvattend', het 'heelal', verstaan als de verzameling en het stelsel van alle zijnden, in zich bevattend.

1. Wij weten (W.R.38) dat Mnèmosunè, met de Muzen, zo' n transcendentele zienswijze huldigden (de vroegere, huidige, toekomstige zijnden; 'panta' zegt Homeros, II, 2: 484, kennen, door directe kennis, de godinnen,-- 'panta', betekent 'alle dingen')

2. Wij weten, eveneens, dat de muzische wijsheid 'theoria', doorgronding, was, op haar wijze: zij stootte, doorheen de zichtbare zijnden, door tot de archè, de 'grond' of begin(sel), van alle zijnden (W.R. 38v.). Welnu, uitgerekend deze tweevoudige dimensie vinden wij bij Thales terug.

"Wat, later, tot theologie, filosofie, vakwetenschap (en retoriek) als afzonderlijke vakken uitgroeide, is, oorspronkelijk, een eenheid.

Ook later onderscheiden zich deze afzonderlijke vakken, bij de Grieken slechts door een onderscheiden accent". (Krafft, o.c.,59).

W.R. 44.

M.a.w.: wat wij, nu, multi- of interdisciplinaire methode heten, werd in de Oudheid a.h.w. naïeverwijze beoefend. ‘Discipline’ betekent ‘vaardigheid; vakkennis, vakgeleerdheid, ‘wetenschap’: ‘multi-’(veel) en ‘inter-’(tussen) zijn de voorvoegsels, die de communicatie en interactie aanduiden.

Door de transcendentale omvang van het object, al wat zijnde is, leent de antiek-Griekse vorming, de toenmalige filosofie eigen, zich uitstekend tot interdisciplinair te werk gaan. Men gaat er, immers van uit dat alles met alles, ergens, samenhang vertoont. Vgl. W.R.3.

2.A.1.-- De transcendentale oerstof of ‘prote hule’ (eerste stof).

Aristoteles, Metaph. A3: 98 3b 18 (Thales A12), zegt: “De meesten onder degenen die het wijsgerig denken startten, waren ervan overtuigd dat de ‘archai’, de gronden (oorsprongen, beginselen), van alle zijnden slechts stoffelijk (‘hylisch’) van aard waren”. Hij voegt, daaraan toe dat Thales

- (1) de stichter van dat hylische type van denken was en
  - (2) het water (‘hudor’), als ‘arche’, oergrond, van alle zijnden aanzag.—
- Cfr. Krafft, o.c., 82.

a. Romeyer-Dherby, a.c.,2490, zegt: “Wat is dat water juist? Het water is het (ge)smijdige element bij uitstek. Aangezien het vormvrij is, kan het alle vormen aannemen : het neemt die vormen aan en laat ze telkens weer los. zodoende maakt de soepelheid (‘flexibiliteit’) van het water, dat vloeiend element (‘fluide’), het mogelijk dat

- (1) uitgaande van een enige werkelijkheid - hier het water –
- (2) een onbegrensde, oneindige, onbepaalde verscheidenheid (‘veelheid’) denkbaar is,--

“ce qui, pour Thalès, est la définition même de la nature” (hetgeen, voor Thales, de definitie (wezensbepaling) zelf van de ‘fusus’ is’.

Steller preciseert :”Inderdaad: de formule van de Mileziër legt een beginsel vast, d.i. een oorsprong, waaruit heel de rest te voorschijn komt. Welnu, dit beginsel is ‘water’, dat het oerbestanddeel is, aanwezig in ‘hapanta ta onta’, alle zijnden (Ar., Met. I: 3/983b 8)”.

Of Thales zelf het woord ‘archè’ beginsel, gebruikt heeft, is uit geen enkele van zijn gezegden nog op te maken. Maar Aristoteles stond heel en al in de Milezische natuurwetenschappelijke traditie en zal, dus, wel juist geduid hebben -- al doet hij het vanuit zijn denkwijze.

W.R. 45.

Fr. Nietzsche (1844/1900), in zijn *Geburt der Tragödie* (1872), zegt van Thales' wateroerstof: "De middelmatige, onsamenhangende en louter 'empirische' (in de zin van niet door een strenge hypothese geleide) waarnemingen, die Thales verricht had omtrent de aanwezigheid en de vormveranderingen (metamorfosen) van het water of - nauwkeuriger gezegd - van het vocht(ige), zouden geenszins deze reusachtige veralgemening (inductie) hetzij toegelaten hetzij, zelfs, gesuggereerd hebben.

Wat er hem toe gedreven heeft, is een filosofisch axioma (vooropstelling, leidende idee, abductie).(…). Dit (axioma) luidde "alles is een"; -

Wat Nietzsche, hier, wil zeggen, is dat, bij Thales, het niet gaat om een doodgewone vakwetenschappelijke inductie ("Indien overal water, dan hier en daar en ginds water. Welnu, hier en daar en ginds water. Dus overal water"). Deze vakwetenschappelijke inductie kan - terloops gezegd - wel gesuggereerd worden door Homeros' tekst (W.R.39: alle wateren) : "alle stromen, gans de zee, alle bronnen en de diepe putten".

Maar het gaat over wat Platon, later, een lichtgevende idee zal heten (W.R. 30v.) : door het water voorop te stellen, werpt Thales een licht (zie lichtmetafysiek, in : cursus denkleer 104/106) op de zijnden, in en rondom hem. De leidende idee, aldus Nietzsche, gesteund op povere aanduidingen, loopt voorop t.o.v. de proefnemende waarneming. Peirce zou zeggen: de abductie gaat aan de inductie vooraf.

Bb De idee 'arche', begin(sel), wijsgerig gezien.

Indien wij de verzameling betekenissen (semasiologisch), aan het Griekse woord 'archè' eigen, overzien, dan vallen volgende aspecten op.

(i) Natuurlijk is de betekenis 'oorsprong', 'begin' aanwezig. Het begin van een verloop of proces wordt door de aanvang bewerkstelligd.

(ii)a. Harmologisch.

De idee 'archè' is, zoals Nietzsche duidelijk zegt, ordeningsidee : het vele (d.i. de elementen, los van elkander gedacht) wordt een gedacht (d.i. tot een verzameling geordend), waarbij het vele (elementen) zichtbaar en het ene (verzameling) onzichtbaar zijn (W.R.41). De gemeenschappelijke eigenschap ('kentrek') is 'water'.

Meer nog: duidelijk wordt het onsamenhangend voorkomende vele (elementen, vormen) als samenhangende eenheid gedacht (d.i. tot een systeem, stelsel, geordend), met water als bindmiddel, medium.

W.R. 46.

Let er wel op : weerom is de losheid der 'vormen' (W.R.44), die de wateroerstof aanneemt, zichtbaar, terwijl de vormloze samenhang (het bindmiddel) onzichtbaar is. Alleen 'theoria' (W.R.41), doorgronding, gesteund door redenering (logismos; W.R. 41) doorziet, - doorheen het zichtbare, de elementen (vormen), - de onzichtbare orde (vormloze oerstof), die die elementen tot verzameling en systeem maakt.

(II)B. Stuurkundig (cybernetisch).

De archè is, te midden van de vele veranderingen (beweging: 'kinèsis', motus), die, zoals wij straks zullen zien, ontstaan, groei, maar ook vergaan omvatten (W.R.3: organismisch denken), sturend, leidend, doelrichtend: er steekt een doelgerichtheid in de wirwar van wording en ondergang, van op- en neergang (W.R.11: harmonie der tegengestelden).

Overigens, in het dagdagelijkse taalgebruik, betekent 'archè' o.m. gezag, leiding van onderdanen,-- ja, zelfs het gebied (de verzameling onderdanen), waarover bevel gevoerd wordt.-- 'Stuurkundig' betekent dat,

- (1) bij afwijking,
- (2) een rechtzetting (correctief), vanuit het vooropgestelde doel (idee), door de archè bewerkstelligd wordt.

Deze cybernetische componente steekt zeker in Thales' wateroerstofidee. Meer nog: zij is conform (M. Scheler (1874/1928: het conformiteitsysteem, dat beweert dat de later komende filosofieën, meestal, voorgaande religieuze ideeën, getrouw herduiden en dus met die religieuze ideeën conform (in overeenstemming) zijn),-- nl. met de muzische denkwijze, die zij, in een nieuwe vorm, verwezenlijkt (W.R.38: alles, vanuit de oorsprong).

Dit impliceert dat het vormloze water, toch, vormstichtende kracht vertegenwoordigt, want het richt, stuurt - doelgericht.

c. De kathartische achtergrond.

Bibl. steekpr.:

-- *Dr. Stock, Het Griekse drama en de Westerse mens*, Desclée De Brouwer, 1959;

-- *K. Popma, De kennis omtrent de antieke cultuur*, in: *Tijdschr.v.Phil.*, 22 (1960): 3 (441/476);

Beide aanhalingen benadrukken dat Griekse wijsbegeerte niet begrijpelijk is zonder kennis van de antieke religie (wat aan Scheler's conformiteitidee beantwoordt);

-- *W.B. Kristensen, Verz. bijdragen tot kennis van de antieke godsdiensten*, A'm, 1947 (vrl. 238/242: Lustratio, 'reiniging').

-- Zoals *Th. Ballauf, Vom Ursprung (Interpretationen zu Thales' und Anaximanders Philosophie)*, in: *Tijdschr. v. Phil.*, 15 (1953): 1 (18/70), zegt, is er de mythologische, Homerische achtergrond (W.R, 39: Okeanos + Tethus, het oerkoppel als oorsprong), waarvandaan Thales de idee van wateroerstof kon betrekken.

W.R. 47.

Weerom een bewijs van conformiteit met de religie (de Homerisch-mythische).

Maar er is een tweede, religieus-sacrale model, dat door Kristensen duidelijk gemaakt wordt. “De Romeinen noemden de kringloop (van leven en dood; W.R. 12: totaliteit) ‘lustratio’, reiniging (met water). De gehele ritus, na afloop van de ‘census’ (volkstelling, vermogensschatting), heet ‘lustrum’, d.i. ‘reinigingsmiddel’. Met dit woord werd ook de tijd van ‘vijf jaar’ tussen twee zulke handelingen aangeduid”. (Kristensen, o.c., 238).

Kristensen legt, daarop, uit dat de ‘klassieke’ (versta: Verlicht-rationele) opvatting van ‘reiniging’ (lustratio) is : een ritus, die demonische en andere onreine invloeden wegneemt. Dat is juist, maar louter negatief en zeer eenzijdig. Antieke volkeren heten ‘rein’ wat (goddelijk) leven bezit. ‘reiniging’ is iets positiefs, nl. mededeling van goddelijk) leven,-- proces, dat, onder meer, het wegnemen van onreinheid, ongoddelijkheid, ‘dood’, behelst, maar zich daar niet toe beperkt.

“Voor het antieke bewustzijn was de rituele reiniging, op de eerste plaats, een sacrale handeling, waardoor een goddelijke eigenschap, de eigenschap van het reinigingsmiddel, aan de persoon of het voorwerp meegedeeld werd. Zij had een positieve uitwerking”. (O.c.,239). De historische gegevens - aldus Kristensen waaruit dat blijkt, zijn zo rijk dat de gangbare simplistische theorie daar tegenover alle waarde verliest.

Kristensen haalt modellen aan.

De antiek-Egyptische afbeeldingen van de reiniging van de vorst zijn talrijk. Het reinigingsmiddel is water. Dit watertype, echter, wordt, in de regel, als een straal, over de koning heen, getekend. In vele gevallen is dat watertype niet als gewoon water uitgetekend, maar als een reeks hiërogliefen (ankh-teken), die leven betekenen. Die lettertekens vormen een gebogen straal over de vorst.

Het bijschrift luidt: “Gij zijt gereinigd, als iemand, die leeft en gedijt. Gij vernieuwt u, gelijk uw Vader Re (de zonnegod) zich vernieuwt. Gij viert periodieke feesten (‘kringloop’), gelijk uw Vader Tum (een zonnegod)”.

W.R. 48.

Kristensen's commentaar: "Duidelijker kan niet uitgedrukt worden dat de reiniging een mededeling van het leven is, dat in het reinigingsmiddel aanwezig is. Het 'water' bezit - volgens algemeen-antieke opvatting - een scheppende en vernieuwende kracht, die, door rituele besprenkeling (die te Rome 'lustratio' heette), op anderen overgebracht kan worden. (...). Zij is meer dan afwezigheid van onreinheid, zij is luister, heerlijkheid, goddelijk leven". (o.c.,240).

Thales, die op zijn Ionisch, de natuur, vooral in haar zomerse 'luister', 'heerlijkheid', doorleefde, dacht, spontaan, als antiek mens, aan goddelijk leven dat zich, als oorsprong (oorzaak) van die luister en heerlijkheid, in en achter die natuur, bevond (een vorm van 'theoria' (W.R. 41v.: doorgronding, hier nog zuiver sacraal)).

Dit geldt ook waar niet water als zinnebeeld, doch b.v. wierook (wijrook) gebruikt wordt, om goddelijk leven op te roepen en over te dragen: "De geur van wierook wordt als goddelijk leven beschreven,-- een voorstelling, die, in de Oudheid, wijd verspreid was". (o.c., 240). Het reinigingsmiddel is de goddelijke drager en schenker van 'leven' (W.R. 12, waar de juiste, antieke betekenis van leven omschreven wordt), wat dat reinigingsmiddel ook mag zijn,-- water, wierook, enz.

Kristensen verwijst naar de antiek-Christelijke opvatting van het doopsel (*Rom 6:3*; gedoopt worden is, via het reinigingsmiddel, water, goddelijk (hier: Trinitair) leven verwerven,-- meteen, gezuiverd worden van erfzonde en andere onreinheden).

Hij verwijst naar het 'heilige' (versta: machtgeladen, mana) water van de Ganges, in India; naar de besprenkeling met het 'water uit Eridu' (d.i. scheppingswater), in Babylonië; naar de reiniging met het 'heilige' bloed van de stier, in de religie van Kubele (Cybele), in Frygië,-- eredienst, die de Romeinen, te Rome, invoerden, in - 204. Ziedaar wat de Grieken 'katharsis' heetten.

Cfr. Hiëro-analyse: 70vv. (manaïsme); 91v.: de ondine in het water als krachtbron;- - 88: types van krachtdragende elementen uit de natuur). Welnu, in de riten is het 'water' (als mana, als kracht, fijnstoffelijk) oorsprong van leven. Zo kan - en waarschijnlijk heeft - Thales het water - als oerstof in alles - ook gezien hebben.

W.R. 49

d. De 'subtiele' (ijl- of fijnstoffelijke, fluïdieke) aard van Thales' wateroerstof.

Dit aspect ligt in het kathartische aspect opgesloten. Cfr. Hiëro-analyse 44 (zielestof; hylizoïsme); 71; vrl. 73/75 (hylisch pluralisme).

Bibl. steekproef:

-- J.J. Poortman, *Ochêma*, Assen, 1954;

-- id., *Vehicles of Consciousness (The Concept of Hylic Pluralism: Ochêma)*, Utrecht, 1978, 4 dln. (een uitstekend werk terzake);

-- J. Prieur, *L'aura et le corps immortel*, Paris, 1979.

De idee 'lichaam', resp. 'stof' (materie) is, voor de hylisch pluralist, niet beperkt tot het gewone begrip 'stof', dat in onze moderne fysiek, chemie en/of biologie in omloop is. De hylisch pluralist bestempelt dit type van lichaam, resp. stof als grofstoffelijk.

Daarnevens onderscheidt hij een fijn - of ijlstoffelijk (subtiele, fluïdieke) type van lichaam, resp. stof.

Voor de antiek-Griekse filosofen thematiseert Poortman, o.c., II, 28/55 (*Ancient Greece and Rome*), dit hylisch pluralisme. Deze idee 'subtiele stof (lichaam)', wordt, door de Griekse denkers, met woorden aangeduid, die het subtiele ervan moeten aanduiden: de Mileziërs Anaximenes van Miletos (-585/-525) en zijn leerling, Diogenes van Apollonia, duiden dit type stof aan met de term 'aer' (lucht).

De Paleopythagoreeërs (-550/-300) zegden dat de ziel een deel van de 'either' (de fijne, heldere stof, die boven ons uitspannel gesitueerd wordt) was.

Xenofanes van Kolofon (-580/-490) leerde dat de ziel 'pneuma' (spiritus, 'geest', iets in de aard van dunne lucht) was.

Anaxagoras van Klazomenai (-499/-428) - zie hoger W.R.35v. - zei dat de ziel en de wereldgeest 'Nous' Intellectus, 'leptotaton', allerfijnste stof, waren.

Herakleitos van Efesos (-535/-465) zei dat de ziel, althans die van de wijze (sofos), 'laugè xèrè' (licht dat droog is) was,-- wat aan de idee 'vuur' doet denken (lichtend iets).

M.a.w. : slechts de theoria (W.R. 41v.) doet ons, doorheen lucht, either, pneuma, allerfijnste stof, lichtend (vuur),-- de achtergrondidee, subtiele stof, zien. Net zoals, voor Thales, doorheen het grofstoffelijke water, het fijn- of oerstoffelijke 'water' doorschemert.

Of deze vroeg-Griekse idee van de Egyptenaren afkomstig is, kan ter sprake gebracht n.a.v. A. Volten, *Der Begriff der maat in den Aegyptischen Weisheitstexten* (W.R.16/18), in: *Colloque de Strasbourg, Les sagesses du Proche-Orient*, Paris, 1963, 73/101;

W.R. 50.

Vrl. 94ff., waar, letterlijk, geschreven wordt: “In ieder geval is het klaar: het zgn. hylozoïsme, eigen aan de Voorsocratische filosofie, is, zoals reeds de Oudheid zelf gezien had, Egyptisch geïnspireerd.

Het hoofdprobleem van de Voorsocratische filosofie is: “Welke is de grondstof (basisstof), waaruit de ziel bestaat?;-- Welnu, zoals bij de Egyptenaren, is de ziel in haar wezen gelijk aan God, die de wereld bestuurt’. (A.c.,94).

Wij zullen, straks, nog zien hoe en in welke grote mate de ziel, resp. de zielestof (d.i. de oer- of fijnere stof, waaruit de ziel bestaat) de natuurduiding der Milesiërs en hun onmiddellijke opvolgers beheerst.

Onder ‘hylozoïsme’ verstaat men de leer dat

- (1) alle materie (hulè), hetzij grof- hetzij fijnstoffelijk,
- (2) op de ene of andere wijze levend (zoë) is.

Deze technisch-wijsgerige term werd, het eerst, vastgelegd door Ralph Cudworth (1617/1688), de Engelse Renaissanceplatonieker. De term in kwestie betekent, voor deze echte Platonieker, iets, waarin hij zelf nog gelooft, alhoewel uitgezuiverderwijze.

Welnu, alle Milesiërs en hun onmiddellijke opvolgers zijn, in mindere of meerdere mate, hylozoïsten: ‘dode’ materie, zoals de moderne natuurwetenschap deze meent te moeten vooropstellen, kennen deze denkers, blijkbaar, niet.

De idee ‘leven’ (met haar tegenhangster ‘dood’ (w.r.12)) is de dragende idee van hun denken. De oerstof komt slechts ter sprake, doordat zij, met de idee ‘leven’, de idee ‘oer- of fijne stof’ meedenken. Of juist: ‘leven’ en ‘subtiële, alom aanwezige stof’ zijn de twee deel-ideeën van de totaalidee, waarrond hun denken draait.

Opm.-- Volten, a.c., 92, schrijft, letterlijk: “Al wat leeft, heeft zijn oorsprong (W.R. 39v. (muzisch type 1); 44v. (muzisch type 2)) in een goddelijk fluïdum, dat alles - zowel de hemelse godheden als de mensen, de dieren en de planten - doordringt.

Het ganse heelal wordt gestuurd (W.R.46) door dit fluïdum. Welnu, dit fluïdum, in zijn hoogste vorm, toont zich in de hemellichamen. Het bestuurt het heelal volgens eeuwige, onveranderlijke wetmatigheden”.

Volten zegt dat ook Mesopotamië, bekend om zijn astrale denkwijze, net als Egypte, zo dacht. Zodat wij, hier, voor een wijdverspreide idee staan, dat wij, b.v. bij Platon, zullen terugvinden.

(277, 253; 246; Plato, Herakl. 233: Protosof; 240 Protag. , 71, 85, 118, 207: Parm. 224 Zenon, 227, 25: werking, 26v., 116, 122, didactiek, 142 inspiratiegroepen, 145: archit. 148: pomo ind. 152 Dion. 156, 162, (Dion. Zagr. , 118, 135, 136, 154, 155, refl. 181 Alkm. 192 Xen.) (108: Pythagor. 115vv: generatief model). (68, 79 (daimon) 81, 123, 137, 148 (Dionusos); 153 (Dion); 168 (Pyth.) 99: Orfeus, Pyth. 179, 191, (Xenof.) 194, 229 (Herakl.) :” (20: vergel. H.) (296; 144; 215: zenonistisch model; 231 Siciliaanse m.; 24) 80: nimfen; 86: buitenn/ sterveling; 150 Dionusos Omadios). (22 spreuken, Ecclesiasticus (Jes. Sirach), 46: Milesisch; 156; 236; Protagoras (184; 226; 171; 112;154; 156; 159 (Euridikè); 169; 176, 124; Nietzsche; 150)

W. R. 51.

Opm.-- L. Levy-Bruhl (1857/1939), de Franse etnoloog-filosoof, in zijn *La mythologie primitive (Le monde mythique des Australiens et des Papous)*, Paris, 1963, 35/38; 42s.; 74; 96; 200; 211; 226; 229; 230; 269; 314 (la fluidité du monde mythique), brengt ter sprake in welke grote mate de wereld (het heelal), zoals de mythen, niet enkel van de Australische en Papoeëse inboorlingen, maar van alle archaische culturen, het schilderen, 'fluidité' (smijdigheid: W.R. 44: 46) vertoont.

1. Romeyer-Dherby, a.c., schildert het oerstofwater van Thales als het smijdige element bij uitstek : het neemt, moeiteloos, alle mogelijke vormen aan en laat deze vormen, even moeiteloos, weerom varen. Juist daardoor kan Thales -- aldus steller -- er het ene, zoals het in een grenzeloze veelheid aanwezig is, in ontdekken.

2. Op blz. 48 supra zagen wij dat Kristensen vaststelde dat het reinigingsmiddel, in de kathartische riten (die wij nu met het woord 'exorcisme' zouden aanduiden), als drager van goddelijk leven, resp. oerstof (W.R. 50: totaalidee), alle vormen kan aannemen, zoals b.v. water, maar ook wierook (rook is een smijdig element), bloed e.d.m.. In de vele vormen is een reinigingsmiddel (goddelijk-levende oerstof) aanwezig en aan het werk.

M.a.w.: het wijsgerig probleem 'een/ veel' (orde(ning)/ ordestof) trekt zijn wortel in voorfilosofische denkbeelden.

Welnu, op zeer primitief vlak, komt men het probleem van het ene (b.v. een enkel handelend wezen, in een mythe of, zelfs, sprookje) en het vele (b.v. de verschillende gedaanten, die één enkel wezen aanneemt, in de loop van de mythe, resp. het sprookje) ook tegen: "On a donné à cette propriété caractéristique du monde mythique le nom de 'fluidité'. (...). Sa fluidité consiste (...) en ceci que les formes spécifiques des plantes et des animaux y sont aussi peu stables que les lois des phénomènes. A tout moment, n'importe quoi peut arriver. De même, tout être vivant peut, à chaque moment, revêtir une nouvelle forme, soit par l'effet de son propre pouvoir, soit sous l'action d'un Dema. Tout dépend des forces mystiques (W.R.42) en jeu et ne dépend que d'elles".

Vertaald : "Deze karakteristieke eigenschap van de mythische wereld heeft de naam 'vloeibaarheid' gekregen. (...). Haar vloeibaarheid bestaat (...) in het feit dat de specifieke vormen van planten en dieren even onstabiel zijn als de wetten van de verschijnselen. Op elk moment kan er van alles gebeuren. Evenzo kan elk levend wezen op elk moment een nieuwe gedaante aannemen, hetzij door de werking van zijn eigen kracht, hetzij onder de werking van een Dema. Alles hangt af van de mystieke krachten (W.R.42) die aan het werk zijn en hangt alleen van hen af.

Meteen hebben wij, hier, een der kentrekken van het sprookje, waarop wij, later, nog hopen terug te komen.-- Ook staan wij, hier, voor de mogelijkheidsvoorwaarde van het wonder (mirakel) waarbij wij naar *M. Meslin, Le merveilleux (L'imaginaire et les croyances en Occident)*, Paris, 1984, verwijzen.

W.R. 52.

Het boek onderzoekt, over een periode van 2.500 jaar, in alle kunstvormen, “een van de duurzame uitingen van de menselijke geest; nl. het ingebeelde (1’ imaginaire)”.

O.l.v. Meslin, prof in vergelijkende godsdienstwetenschap Paris-Sorbonne, biedt het boek wat zijn medewerkers, aan verbeeldingswerk, aantreffen (kunsthistorici, ideeënhistorici, dieptepsychologen, volkskundigen).

Hoofdthema: het metamorfe, d.i. dat wat vatbaar is voor vormverandering, - het smijdighe, m.a.w. dit idee ‘smijdigheid’ is één der hoofdideeën van alle kunst. -- De idee ‘oerstof’ is er de mogelijksvoorwaarde van. In die zin heeft Thales een philosophia perennis gesticht (W.R. 4).

a. *Het voorsocratische ‘materialisme’.*

Bibl. steekpr.:

-- G. Verbeke, *De wording van het wijsgerig spiritualisme*, in: *Tijdschr.v.Phil.*, 8 (1946): 1 (feb), 3/26;

-- D.G. Gershenson/ D.A. Greenberg, *Anaxagoras and the Birth of Scientific Method*, New York, 1964 (o.m. 33).

Beide geschriften behandelen het probleem of de idee ‘reine geest’ (onstoffelijke werkelijkheid) nu, al dan niet, hetzij bij Parmenides van Elea (W.R.35; 37) hetzij bij Anaxagoras van Klazomenai (W.R. 35; 49), ter sprake komt. Zo b.v. wordt iemand als Parmenides, door de klassieke traditie (die Platoniserend is) als spiritualist bestempeld, terwijl een geleerde als J. Burnet hem als de vader van het materialisme bestempelt.

Van Anaxagoras zagen wij (W.R.49) dat hij wel ‘leptotaton’ (het allerfijnste) kent, maar, inzake vergeestelijking, niet verder reikt.

Jammer genoeg: bovengenoemde stellers brengen, ook maar niet in het minst, het hylisch pluralisme (dat een meervoud van types van materie vooropstelt) ter sprake!!! Wat dan toch kras mag geheten worden.

Kort gezegd: pas Platon van Athene (-427/-347), de stichter van de Academie, met zijn ideeënleer, in de strikte zin (van onstoffelijke werkelijkheden), sticht het strenge spiritualisme. Alle Voorplatonische denkers denken zowel immateriële geest, resp. idee als fijnstoffelijke werkelijkheid-(oerstof) nog steeds ineen : het strenge onderscheid maken zij niet.

‘Materialisme’, bij de Voorplatoniekers, is dan ook nog geen modern, grofstoffelijk materialisme: daarvoor staat de ziel, de zielestof (W.R.50), al te centraal.

W.R. 53.

Besluit.

De transcendentele of ‘eerste’ oerstof is **(a)** smijdig, **(b)** oorsprong (ordenend; sturend), **(c)** reinigend leven, **(d)** fijnstoffelijke zielestof. Zij is het ene (verzameling, systeem) in het vele (elementen).

2.A.2.-- De transcendentele ethiek, resp. politiek

O. Willmann, *Gesch. d. Id.*, I, 239/254 (*Hervorgang der Weisheitslehre und Ethik aus der politischen Theologie*), schetst hoe

(1)a. niet met Socrates van Athene (-469/-399), de stichter van de Klassiek-Attische filosofie,

(1)b. ook niet met de Paleopythagoreeërs (-550/-300), die een echte ethiek (en, in verband daarmee, een echte politiek) hadden,

(2) maar reeds met de zeven wijzen (staatslieden en dichters) een echte ethiek van de grond kwam.

1. Zeven Wijzen

Onder die Zeven Wijzen vernoemt men o.m. Solon van Athene (-640/-558); dus ouder dan Thales (-624/-545)), Thales zelf en, zelfs, Puthagoras van Samos (-580/-500). Dezen werken op de reeds bestaande ethiek van de (Apollonische) religie en van de mysteriereligie(s) voort. Wat conformiteit (W.R. 46) met de sacrale denkers insluit.

2. De hoofdideeën zijn:

(1) “Ken uzelf” **(2)** zo dat gij **(2)a.** “maat houdt” en **(2)b.** “niet de grens overschrijdt” (O. Willmann, o.c., 251).

Een toepassing daarvan is “handel op het juiste ogenblik (‘kairos’)

M.a.w.: de ethiek (en, in gemeenschapsverband, de politiek of het sociaal gedrag) is een fysische ethiek (politiek). Het grote kader, waarin de toenmalige mens zich situeerde, was de natuur (als alle verleden, huidige en komende zijnden). Daarin had ieder afzonderlijk - singulier of particulier zijnde - zijn plaats. Of, zoals men zei, toen, ‘zijn maat’, d.i. wat aan ieder zijnde, door het lot, is toegemeten.

3. Op Thales’ naam staan spreuken.

(1) “Ga met maat te werk”, waaruit blijkt dat het ‘metron’, mensura, maat (wat u toegemeten is), de gedragsregel is. Inderdaad: de archaische religies gaan ervan uit dat de godheden die maat mee helpen bepalen, maar, ook, dat uw ziel, met haar zielestof, de dosis leven (W.R.50: leven, oerstof) mee bepaalt. Dit, in het transcendentele kader van de natuur als totale oerstof (levens- en handelingsstof).

(2) “Tracht eerder voorwerp van afgunst dan van medelijden te zijn”, - waaruit de overwinning op de dodelijke schrik van alle archaisch denkenden blijkt t.o.v. de afgunst (nijd), die met het boze oog vereenzelvigd werd, dat ‘boos’ is, omdat de afgunstige medemens uw ‘maat’ inzake geluk (gunstig lotsaandeel), letterlijk, vernietigt. *Cfr S. Seligmann, Die Zauberkraft des Auges and des Berufen (Ein Kapitel aus der Geschichte des Aberglaubens)*, Den Haag (herdruk van de uitgave van 1921), waarin, wetenschappelijk, een zeer groot aantal modellen ter sprake komen.

W.R. 54.

Uit het economisch gedrag (de woekerwinst, waarover straks) van Thales kunnen wij opmaken dat hij iets driests in zich had. Hoe hij zulks met de ethiek, resp. politiek van de (lots)maat overeenbracht, is niet zo duidelijk,-- tenzij hij, ook in het overschrijden van de grens, 'maat' hield.

(3) *Kwade dingen*

"Hou de kwade dingen binnen uw huis" lijkt een dagdagelijkse wijsheid: wie te loslippig is bij burens en vrienden omtrent huiselijke kwesties, ondervindt wel dadelijk dat dit nieuwe problemen schept. Men overschrijdt de huiselijke maat niet! (Voor de teksten: C.J. De Vogel, *Greek Philosophy, I (Thales to Plato)*, Leiden, 1950, 3).

Besluit.

Zoals Willmann opmerkt, kan men uit geen enkel overgebleven uitspraak van Thales, rechtstreeks, opmaken dat hij, tussen zijn fysiek en zijn ethiek, een logisch streng verband legde. Wat, bij de Paleopythaogoreeërs wel het geval was: hun leer omtrent de maat, in getal uitgedrukt, is op dat punt duidelijk.

2.B.-- *De niet-transcendente wijsheid.*

Werner Jaeger legde er de nadruk op dat de Milesiërs de natuur als geheel doorgrondden en dat, pas daarna, de natuur in haar onderdelen (geografisch, medisch, enz.) ter sprake kwam.

Toch is dit niet zo eenvoudig. Bij Thales - aldus het imago, dat de antiëken hem toekenden - komen profane en sacrale vakwetenschappen, wel degelijk, door. Wat wij nu nagaan. Zie W.R.43.

2.B.1.-- *De seculaire (profane) wijsheid.*

Deze is theoria, die, in en doorheen waarneming (empeiria), d.m.v. redenering (logismos) - W.R. 41v. -, de zichtbare gegevens (fanera) verklaart op hun onzichtbare (afanes) gronden.

a. *Wiskundige, resp. Meetkundige wijsheid.* (54/56)

Er is, in de antiëk-Griekse kunstgeschiedenis, een geometrische periode, in de keramiek: rond -1050 ontstaat, te Athene, de protogeometrische tijd, die rond -900 uitgroeit tot de geometrische tijd; deze eindigt rond -700. Mensen (soldaten, vrouwen, enz.), dieren worden, i.p.v. figuraal (vloeiend), strak meetkundig (men zou zeggen 'kubistisch') uitgebeeld.

W.R. 55.

Hiermee zij erop gewezen dat, behalve Nabij-Oosterse wiskunde (meetkunde), de Mileziërs ook een eigen overlevering terzake bezaten, -- die wij, vooral, in de Paleopythagoreeërs aan het werk zullen zien. De wiskundegeschiedschrijving kent aan Thales een aantal inzichten toe.

1. Zo b.v. de stelling dat

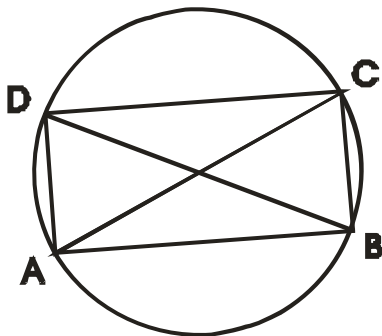
(1) voor alle hoeken binnen een gehalveerde cirkel, geldt

(2) dat zij recht(hoekig) zijn.

Opm.-- Cfr. logica (Eerste jaar): 116/118 (A.N. Whitehead (1861/1947), *Wiskunde (Basis van het exacte denken)*, Utr./Antw., 1965), zegt dat de wiskunde, als vakwetenschap welteverstaan, ontstond, toen iemand, “waarschijnlijk een Griek” (aldus Whitehead), voor het eerst stellingen (= oordelen, uitspraken, zinnen) trachtte te bewijzen, over (1) alle dingen, (2) niet-alles dingen (‘dingen’ = wiskundige gegevens), zonder nadere bepaling inzake singuliere gegevens.

Welnu, Thales’ inzicht is van dat formele (later geformaliseerd) type van stellingen. Aangezien hij, althans voor zover wij weten, hiervan geen bewijs leverde (wat de latere euclidische meetkunde wel zal doen), blijft het bij het loutere inzicht (dat het licht van de algemene idee doet schijnen over alle singuliere modellen ; W.R. 30; 45).

2. W. Röd, o.c.,30, omschrijft, louter ideëel-intuïtief (men zou beter zeggen: theoretisch (W.R.41)), de draagwijdte van Thales’ ideële intuïtie: “om de juistheid van deze thesis (stelling) in te zien, volstaat het te weten dat men, om rechte hoeken, een cirkel kan tekenen”. (cfr. logica 104: de derde kennismaking met de idee (in de ‘afbeelding’, nl. in de uitgetekende vorm ervan.)

Het snijpunt der diagonalen vormt het middelpunt van de cirkel in kwestie. Men bekijkt, nu, juist één van de driehoeken (singulier model), die ontstaat, wanneer de diagonaal de rechthoek halveert. Zo b.v., in de tekening, hiernevens, ACD. Röd, o.c.,30, voegt eraan toe : “Deze methode is toepasselijk op om het even welke (= alle) rechte hoeken; bijgevolg, ook op om het even welke rechthoekige driehoeken”-- Wat in de kaart van Whitehead’s bewering speelt.

W.R. 58.

3. - Epistemologisch (= kennistheoretisch) gezien : het zichtbare (fanera, enk.: faneron) - hier: de uitgetekende figuur eens waargenomen (empeiria), leidt tot het onzichtbare (afanes; meerv.: afanè) - hier : de stelling omtrent alle hoeken, binnen de gehalveerde cirkel (Whitehead's bewering; logismos, redenering, is de methode).

M.a.w.: de dyadische (tweeledige) structuur van de antiek-Griekse theoria (W.R. 42).

Opm. –

1. Fr. Krafft, o.c., 86f., haalt Proklos van Konstantinopolis, bijgenaamd 'diadochos' (d.i. opvolger van Platon, als leider der school) (+412/+485), Commentaren op het Eerste Boek van *Euklides' Elementen*, aan.

Proklos, de Neo-Platonieker van de Atheense School, die men 'de scholastieker' van de Oudheid heet (om reden van zijn 'schoolse' denktrant, zoals die in de Middeneeuwse Kerkelijke Scholastiek opbloede), schrijft:

“De aloude Thales (...) zou, als eerste, ingezien en gezegd hebben dat de hoeken, aan de basis van een gelijkbenige driehoek, gelijk ('goniai isai') zijn. Doch, daarbij, heette hij, naar archaïsch taalgebruik, deze gelijke (isai) hoeken 'gelijkaardige' (homoiai) hoeken”.

Men ziet, hier, duidelijk dat deze koploper van de scholastische methode, wel degelijk, taalanalytisch bewustzijn (W.R.2) bezat: hij trekt de aandacht op de taalevolutie, inzake geometrisch taalgebruik.-- Wat ons, opnieuw, tot de gen(n)etische methode voert (W.R.3).

2. Proklos gaat verder: “Deze stelling - bij Eukleides van Alexandria (-323/-283; de stichter van de School van Alexandrië, schrijver van de beroemde '*Elementen van meetkunde*') - gaat gepaard met het bewijs dat, wanneer twee rechte lijnen elkander snijden, de hoeken, gesitueerd bij het hoekpunt, gelijk zijn.

Dit theorema is - zoals Eudemos van Rhodos (+/- -300; leerling van Aristoteles; hij schreef *De geschiedenis(sen) van de sterrenkunde en de meetkunde*) meedeelt - het eerst door Thales gevonden. De auteur van de *Elementen* (= Eukleides) achtte deze stelling de moeite van een wetenschappelijk bewijs waard”

Men ziet dat de scholasticus van de oudheid, benevens inzicht in de taalevolutie, ook inzicht bezat in de bewijsvoeringsevolutie (W.R. 3: genetische methode).

b. Toegepaste wiskundige wijsheid.

Dezelfde Proklos schrijft: “Eudemos, *Geschiedenis der geometrie*, voert (volgende) stelling op Thales terug. Thales, immers, had dit theorema nodig voor zijn methode, waarmee hij de afstand der schepen op zee gevonden heeft”.

W.R. 57.

Dit luidde als volgt: “Voor alle driehoeken geldt dat zij bepaald worden door één zijde en beide aanpalende hoeken”

Weerom: Whitehead's formeel inzicht. - Krafft, o.c 88; zegt dat Thales, daarbij, een door de antieke Egyptenaren gevonden rekenregel als vertrekpunt nam. Maar axiomatisch-deductief ging Thales, zeker, nog niet te werk: deze methode komt maar van de grond in de tweede helft van de vijfde eeuw voor Christus. Thales leeft -624/-545; die tweede helft is - 450 en later. Ideeën hebben tijd, d.i. historie (= historia), vorsingswerk (W.R.40), nodig.

Gaius Plinius (Caecilius) Secundus (+62/+114), in zijn *Naturalis historia* (W.R. 41), 36: 82, deelt ons mee dat Thales een methode gevonden zou hebben om de hoogte der Egyptische piramiden te meten. Wat aantoonde dat de moderne metingsidee (niet de b.v. Cartesiaanse uitwerking ervan) reeds in Thales' geest aan het werk was. - Wij kunnen, in Whiteheadiaanse taal, de methode als volgt typeren:

(ACD = antecedent): “Voor alle verticale voorwerpen geldt dat juist wanneer (tz = ogenblik van de zonnestand) de zonnestand, voor alle gemeten meetmodellen (b.v. de door Thales gebruikte schaduwstaf) zo is dat de erdoor afgeworpen schaduw (lh = horizontale lengte) even lang ($lh = 1v$) is als de (verticale) hoogte (1v) ervan, juist dan (tz) de zonnestand, voor alle te meten objecten (b.v. een Egyptische piramide), eveneens, zo is dat de erdoor afgeworpen schaduw (lh) even lang ($lh = 1v$) is als de te meten hoogte (1v) ervan;

(CSQ = consequent): zodat men, juist dan (tz), slechts de op de begane grond afgeworpen schaduw hoeft te meten, om de gezochte hoogte te kennen”

De modelmethode bestaat erin dat men, om een ongekend object (hier: de hoogte van een piramide) te kennen (te meten), van een gekend object, ‘model’ (hier: meetmodel) geheten, uitgaat (dat, hier, tweeledig is: zowel de schaduwstaf als de op de grond afgeworpen schaduw). Krafft, o.c., 89, zegt dat Thales, hier, gewoon “de, in Egypte, sinds lang gekende” methode toegepast heeft.

Wat erop wijst dat de (loutere) modelidee, zeker, teruggaat op de (hierboven W.R. 16/29) antieke Egyptische cultuur.

W.R. 58.

Opm.-- Technologische wijsheid.

Romeyer - Dherby, a.c., 2489, zegt dat, voor Thales, de theoria (W.R.43), ofschoon, op het eerste gezicht, louter 'theoretisch' (in onze, 'moderne' zin van dat woord), steeds gericht was op probleemoplossende praxis. Dit blijkt, reeds, uit beide voorgaande applicatieve modellen (afstandsmeting, hoogtemeting). Maar, *Herodotos, Hist.II: 74v.*, vertelt ons dat, om te beletten dat het leger van Kroisos (Croesus,-- de laatste vorst van Lydië; (-560/-546); hij heeft als beeldindruk "schatrijk en gelukkig") een brug zou bouwen, Thales de loop van een rivier omleidt. Wat op wel zeer praktische taken, voor deze 'theoretikos', deze doorgronder, wijst.

c. Sterrenkundige (astronomische) wijsheid. (58/59)

R. Flacelière, *Devins et oracles Grecs*, Paris, 1965-2, 8, zegt dat Thales - niet wichelend (d.i. niet-mantisch; w.r. 41) als de sterrenwichelaars (astrologen) - louter berekenend, een zonsverduistering voorspelde. Deze vond plaats op 28.05.-585, gedurende de slag aan de Halus (Halys, in Klein-Azië). Dit fenomeen, zo typisch voor de fuis, de wonderenrijke natuur (W.R. 51v.), hielp de oorlog tussen de Lydiërs en de Meden beëindigen.

Van de Mesopotamische magiërs (magoi, een type van 'priesters' bij de Meden) of, wat, gedeeltelijk, op hetzelfde neerkomt, astrologen, kon Thales weten dat een zonsverduistering kringlopig (cyclisch) was (W.R. 50: wetmatigheden). Daaruit kon hij, door deductie (niet mantisch), zowel de mogelijkheid ervan als de benaderende datering vooruit te weten komen en, wellicht, exact berekenen.

Zo ontstond, naast de half mantische, half wetenschappelijke sterrenstudie der Oosterlingen, een zuiver vakwetenschappelijke astronomie.

J.P. Vernant, *Mythe et pensée chez les Grecs*, I, 172/173, zegt dat de bestaande Mesopotamische sterrenkunde:

- (1) door de koninklijke schriftgeleerden beoefend werd,
- (2) 'astraal' (beter: 'astro(theo)logisch') en, tegelijk, arithmetisch (niet geometrisch) was. Als astrologen ('magiërs'), berekenden zij het verband (versta: modelkarakter) (W.R. 57), dat bestaat, volgens hen althans, tussen de hemellichamen, samen met de bewegingen ervan, aan het uitspansel, enerzijds, en, anderzijds, sommige aardse personen en de levensloop ervan. Dit verband heet men, wel, 'levensgelijkloop' (parallel verloop, op analoge (niet volkomen identische) wijze, van de hemellichamelijke bewegingen (eigenlijke sterren, zoals de zon of de andere 'vaste' sterren; planeten; staartsterren e.d.m.), enerzijds, en, anderzijds, de 'bewegingen' (het verloop), eigen aan een op aarde levend mens, resp. groep mensen). Vooral de levens van gezagdragende personen kwamen, in Mesopotamië, daarvoor in aanmerking.

W.R. 59.

d. Aardrijkskundige (geografische) wijsheid. (59/63)

Aristoteles, De coelo, B 13: 294a, 28/31, zegt: “Anderen zeggen dat de aarde op het water ligt. Zo luidt de ons overgeleverde theorie, die de oudste is. Men zegt dat Thales van Miletos ze geformuleerd heeft: aangezien de aarde zich gedraagt als een stuk hout of iets in die aard, drijft zij (op het water). (W.R.59 (aardschijf); 45 (overal water)).

Ionië, waarin zich Miletos, de handelsmetropool en een cultuurcentrum, situeert, was, toen ten tijde, de ontwikkeldste streek van Hellas. Als grote havenstad onderhield zij (handels)betrekkingen met zowel het westen (Zuid-Italië b.v.) als het noorden (b.v. de Zwarte Zee) of het zuiden (Egypte). Handeldrijvenden zijn, van nature, geïnteresseerd in landen en volkeren.

Welnu, Homeros situeert men gewoonlijk in Ionië. Zijn ‘aardschijf’ was omgeven door

- (1) de Atlantische oceaan,
- (2) de Baltische zee,
- (3) de Kaspische zee,
- (4) de noord Indische oceaan,
- (5) de zuid Arabische kust.

Thales’ wereld- of, liever, aard-beeld zal, zeker, zo uitgebreid geweest zijn als het Homerische.

Krafft, o.c., 122f., zegt dat, zowel voor Hesiodos als voor Thales, de aarde, als geheel, als voetstuk, niet aan ontstaan en vergaan onderhevig was (W.R.11: Mefistofeles).

Wat wel aan ontstaan en vergaan onderworpen was, zijn:

- (1) a. de planten,
- (1) b. de dieren,
- (1) c. de mensen en
- (2) meteora, de gebieden boven de bewoonde aarde (een deel van het uitspannel).

Wat, ons, na het voorgaande (vooral W.R.39), wel wat ‘wonder’ voorkomt. Toch niet: W.R. 50 (hylozoïsme) leert ons dat, vooral (hoewel niet alleen), de levende (zgn. ‘biologische’) natuur de aandacht trok. Ietwat later zal Anaximenes van Miletos (W.R. 49) (-588/-524) zowel de hele aarde als al wat erop leeft en de luchtgebieden erboven (ta meteora) als aan één en dezelfde wetmatigheid van ontstaan en vergaan opvatten (Krafft, o.c.,122f.).

W.R. 60.

De causale (oorzakelijke) verklaring.

1. Wij vertrekken van C.S.S. Peirce (1839/1914), voor zover hij een eigen theorie omtrent de wetenschappelijke verklaring heeft uitgewerkt. Schematisch luidt deze als volgt.

(1) Een verwondering wekkend feit F doet zich voor (zo b.v. de jaarlijkse overstroming van de Nijl, in Egypte, voorafgegaan door de even jaarlijkse noorderwinden (passaatwinden)).

(2) De 'abductieve' redenering (logismos: W.R. 41), volgend op vorige 'empeiria' (W.R.41), dringt zich op:

'Indien de jaarlijkse noorderwinden (= ACD) de oorzaak (= CSQ) waren van de even jaarlijkse overstroming, dan zou het verwonderlijke feit F 'evident; 'natuurlijk', niet meer verwonderlijk zijn;

F zou, m.a.w., zijn gezamenlijk voldoende aantal afzonderlijk noodzakelijke voorwaarden hebben; nog anders: F zou zijn verklaring - en wel causale of oorzakelijke verklaring - gevonden hebben. F wordt als gevolg van een oorzaak 'intelligibel'.

2. Na deze abductieve fase, is er de inductieve. Daarvoor wenden wij ons tot Jan Lukaszewicz (1878/1956), de Poolse logicus van de School van Lwow.

De syllogistische verwoording luidt als volgt (W.R.45):

"Indien alle Nijloverstromingen het gevolg zijn van de noordelijke passaatwinden, dan ook deze van de vorige jaren en van het huidige jaar.

Welnu, vorige jaren en, ook, dit jaar, herhaalt zich dezelfde volgorde '(voorteken:) passaatwinden/ (vervolg:) nijloverstroming"

Dus alle Nijloverstromingen worden veroorzaakt door de Noordelijke passaatwinden".

Men ziet dat men, in de inductieve 'logismos' (W.R. 41),

(a) van enkele gevallen (applicatieve modellen)

(b) doorstoot (theoria; W.R.41) tot de - niet zo zichtbare' - 'gronden' (ACD) van alle gevallen (regulatief model).

Bibl. steekpr.:

(1) ***Abductieve redenering:*** W.R.45 (leidende idee);

-- J. Dewey, *Le développement du pragmatisme américain*, in: *Revue de Metaph. et de Mor.*, 29 (1922): 4 (oct. - dec.): 411/430;

-- W.B. Gallie, *Peirce and Pragmatism*, New York, 1966 (vrl. o.c., 98);

(2) ***Inductieve redenering:***

-- I.M. Bochenski (1902/1995), *Wijsgerige methoden in de moderne wetenschap*, Utr./Antw., 1961 (vrl. o.c., 94);

-- Ch. Lahr, *Cours de philosophie*, I (*Psychologie, Logique*), Paris, 1933-27, 591/598 (L'induction).

W.R. 61.

Röd, o.c.,31, zegt: “Methodisch gezien is Thales niet anders dan de vakwetenschappers van latere tijden. Hij beschikte over waarnemingen (Noorderwinden/ Nijloverstroming) en stelde een hypothese (in Peirciaanse termen: abductie) op: er is een samenhang - en wel een causale samenhang - tussen beide fenomenen. Thales duidde die samenhang - aldus Röd - als volgt:

- (1) de Noorderwinden stuwen het Nijlwater terug, stroomopwaarts;
- (2) ten gevolge daarvan stroomt de Nijl over.

De hypothese (...) veronderstelt een directe samenhang tussen de passaatwinden en de overstroming,

De kritiek van de thaletische abductie.

Heliodoros van Emesa, een lokaliteit in Syrië, schreef, iets na +220 - dus eeuwen na Thales - een roman, *Aithiopia*, met als hoofdfiguren Theagenes en Charikleia, die een hele reeks avonturen (avonturenroman) beleven, waaronder hun zeer mooie, enigszins Platonisch aandoende liefde.

In een ‘filosofisch’ gesprek (2:28 (1/5)), dat ingelast wordt, komt de oorzaak der Nijloverstromingen ter sprake. De tekst luidt: “Ik legde uit hoe Neilos, de Nijl, in de bergen van Aithiopia (in de taal van die tijd - W.R.56 (taalevolutie) - betekent dit: Afrika bezuiden Egypte) (...), waar het zuiden begint, ontspringt. De stroom wast, in de zomer. Dit, niet, zoals sommigen (waaronder Thales, natuurlijk) zich voorstellen, doordat de Noordwestelijke winden zijn wateren terugstuwen, doch ten gevolge van een fenomeen, toe te schrijven aan diezelfde winden. De wolken, rond de zonnwende, worden van het Noorden naar het Zuiden gestuwd en opgejaagd, om zich, in de verzengde zone, op te stapelen. Daar wordt haar drift gebroken, door de uitzonderlijke hitte van de streek. De vochtigheid, geleidelijk opgehoopt en verdicht, verdampt,-- met als gevolg overvloedige regens, die de Nijl doen overstromen”.

Schematisch: Thaletisch: passaatwinden -- Nijloverstroming (direct verband);

Heliodoros: passaatwinden -- neerslag-in-brongebied -- overstroming (indirect verband: er is een tussenterm, de regens in het Zuiden.

Opm.--- Falsificeerbaarheid.

Karl Popper (1902/1994), de epistemoloog, heeft de nadruk gelegd op het feit dat een ‘theorie’ (hier: de verklaring van de Nijloverstroming) niet, per se, verifieerbaar hoeft te zijn (verificatie is ‘waar bevinden’), maar, minstens, falsificeerbaar: zij moet weerlegbaar zijn en, dus, vals kunnen bevonden worden. Deze minimalistische kentering van iedere theorie was, wel degelijk, aanwezig in de abductieve redenering van Thales.

Bewijs: reeds in de Oudheid heeft men - dankzij nauwkeuriger waarneming (empeiria) - zijn hypothese verbeterd.

W.R. 62.

(1) Zij werd, wel, als directe uitleg (geen tussenterm tussen passaatwinden en overstroming), weerlegd.

(2) Zij werd, echter, als indirecte uitleg (de neerslag, in het Zuiden, als naaste oorzaak van de overstroming), bevestigd. Waarbij de passaatwinden, als verwijderde oorzaak, behouden bleven.-- Zodat wij, in Popperiaanse perspectief, staan en voor falsificatie (geen tussenterm) en voor verificatie (tussenterm).

De revolutionaire draagwijdte van de thaletische causale verklaring.

Een tweevoudig aspect maakt dat - voor zover wij weten - Thales, hier als baanbreker fungeert,

(1)a. I.p.v. de totale natuur te (willen) verklaren (door de transcendente archè; W.R. 44: alle zijnden), beperkt Thales het te verklaren fenomeen tot één enkel, singulier fenomeen, binnen de totale fuis (W.R. 54: de natuur in haar onderdelen).

Wat, klaar en duidelijk, bewijst dat niet na Thales, maar reeds vanaf Thales zelf met - wat W. Jaeger heet - 'deelfysiek' begonnen werd.

(1)b. Dit betekent, meteen, dat, i.p.v. filosofie (ontologie, metafysiek), die het transcendente bestrijkt, Thales met positieve vakwetenschap begonnen is. Dat blijkt, overigens, ook uit zijn wiskundige, sterrenkundige bezigheden e.d.m.. Eén der constitutieve kentrekken van het positieve der vakwetenschappen is dat zij, als object, niet de totale werkelijkheid, maar een onderdeel ervan (een partiële fysiek) analyseren.

(2)a. Een tweede kentrek wordt door Fr. Krafft. o.c.,76, opgemerkt: deelfenomenen, binnen het totale kader der fuis, legt Thales uit, niet uitgaande van de totale archè (het oerstofwater), maar uitgaande van deelfenomenen.

Toegepast: de overstroming van de Nijlvallei (deelfenomeen 1) wordt verklaard door de zuidelijke neerslag (deelfenomeen 2) en de passaatwinden (deelfenomeen 3).-- Wat het positieve karakter nog versterkt.

(2)b. Meer nog: het verklarende deelfenomeen blijft binnen de zijnden, voor zover deze door rechtstreekse empeiria bereikbaar zijn. Thales verklaart, hiermee, het zichtbare d.m.v. het zichtbare, i.p.v. het onzichtbare (W.R.41).

W.A. 63.

1. Daardoor verwijderd hij zich zowel van de mantiek (die, 'ziende', het onzichtbare bedoelt) als van de metafysiek (die, 'redenerend', het onzichtbare tracht bloot te trekken; men denke aan de oerstof, die, ofschoon alom aanwezig, toch aan de gewone empeiria ontsnapt (juist daarom hebben wij, W.R.46/52, de povere empeiria, in de reinigingsriten (cathartisch) en in het hylisch pluralisme, -- fenomenen, die men slechts mantisch waarneemt, trachten te schetsen).

2. Meteen, echter, heeft Thales, door zijn positieve methode, een nieuw type van onzichtbaarheid blootgetrokken, nl. het oorzakelijk verband;-- dit is, immers, lang niet altijd zichtbaar; wel integendeel. Maar

1. het speelt zich af tussen deelfysische fenomenen en
2. betreft door empeiria waarneembare gegevens.

Dit behelst dat, meteen, een nieuw type van theoria (W.R. 41) aan de dag gelegd wordt, de theoria of fenomeendoorgronding, eigen aan de positieve of vakwetenschap.

De empeiria, waarneming van zichtbare feiten speelt een veel groter rol, in de positieve benadering, dan in de mantische (muzische) of, zelfs, in de metafysische (totaalfysische).

Toch is ook deze theoria, in antiek-Griekse perspectief, een muzische activiteit de muzen, met mnèmosunè, blijven de inspirerende entiteiten, ook van de positieve methode.

Cfr W.R. 42: was het ontvoogdingsproces van metafysisch-filosofische aard geen hinderpaal, voor de muzische inspiratie, de positieve toewending naar

1. het deelfysisch fenomeen en
2. de zichtbare fenomenen als oorzaken was dat evenmin.

Het mystisch element (W.R. 42) bleef bewaard en ook de conformiteit (W.R. 46) met de (muzische) religie. de antiek-Griekse positieve wetenschap is - op haar beurt - een nieuw type van muzisch denken (W.R.40).

2.B.2.-- De seculaire, menswetenschappelijke wijsheid.

W. Jaeger, indertijd, steunde erop dat de fysiek, als totale beschrijving en verklaring van de 'natuur', ook de menselijke natuur omvatte.

Toch zal het, voor de toenmalige denkers, hoe natuurfilosofisch ook, klaar zijn geweest dat de mens - onderscheiden van plant, dier en, zeer zeker, van het landschap rondom hem - een eigen wezenheid bezat. Ook al bezaten zij, om dat verschil nauwkeurig te bepalen, nog geen geëigende taal en methode. Daarom zonderen wij volgende deelfysieken af.

W.R. 64.

Eén bewijs zij, hier terzake, aangehaald.

F. Flüchiger, *Geschichte des Naturrechtes*, I (*Altertum and Frühmittelalter*), Zürich, 1954, 9f., waar steller Hesiodos, Erga 274/285, aanhaalt.

1. “Perses (= de broer van Hesiodos), laat dit ene u gezegd zijn: leen het oor aan het recht (‘dike’); leen u niet tot geweldpleging.-- Zoals Kronion (= Zeus, de zoon van Kronos) het de mensen als gebod heeft opgelegd.

2. De dieren, die wild zijn,-- de vissen en de vogels, - zij mogen elkander verslinden: onder hen heerst geen dike (rechtsorde).

3. Maar aan de mensen gaf (Zeus) dike (recht), -- waarlijk het beste onder wat ons ten deel viel”. Deze taal is overduidelijk:

(1) Dikè, het recht, door Zeus gesticht, is, meteen, sacraal recht: de godheden staan erachter. -- Al blijft het wat, W.R. 12v. (demonisme), gezegd is: die godheden waren, op tijd, zelf, de stichters van onrecht. - Door recht te eerbiedigen en te doen eerbiedigen, treedt de mens, als mens, met de Oppergodheid, in verstandhouding;

(2) Dike, het Zeusrecht, onderscheidt de mens van de niet-menselijke levensorde. - Dit zal, later, zelfs paradoxaal blijken uit wat sommige protosofisten (-450/-350) zeggen, vooral een zekere Polos en ook ene Trasummachos (“Heten wij ‘recht’ dat wat, voor de sterkste, resultaat afwerpt”); of ook Kallikles (“Heten wij ‘recht’ de macht, die, in beginsel, ieder mens bezit om zijn begeerten, door eender welk middel, te bevredigen”). zij beroepen zich, zo redenerend, op de dieren!-- Nu, de Protosofisten vertegenwoordigden een crisis in de Helleense, overbeschaafde geest.

a. Economische wijsheid.

Krafft, o.c.,78; Romeyer-Dherby, a.c., 2489.

De anekdote - of ware geschiedenis - komt hierop neer. *Aristoteles, Polit.* 1: 1259a, vertelt.

1.-- De ‘astronomische’ (W.R.58) ‘theoria’ laat Thales, op zeker ogenblik, toe, voor het volgende jaar, een rijke olijvenooft te voorzien.

2.-- Daarop leent hij alle oliepersen (in Miletos o.m.).

3.-- Toen, later, het perseizoen aanbrak en men dringend oliepersen nodig had, leende hij ze door aan de door hem opgedrongen (woeker)prijs

Een andere versie zegt dat hij, lang voordat de olijven rijpen. - Thales komt er, hier, beter uit -- de ganse olijvenooft van zijn vaderstad opkoopt, om, later, de prijs ervan zelf te bepalen.

W.R. 65.

- Wat er ook van zij, Thales bewees, volgens sommigen, dat hij een kapitalistisch koopman was, die zijn kennis (zijn fysiek?) toepassend, rijk werd. Of dit voorval zich meer dan eens heeft voorgedaan - wat hem zou typeren als Spranger's economisch menstype, wiens 'structuur' erin bestaat dat hij leeft om zich te verrijken; weet men niet.

Gewoonlijk zegt men, in boeken van filosofiegeschiedenis, dat pas de zo-even vernoemde Protosofisten (W.R. 64), ook de niet-immoralistische, zich, voor hun wijsheid, lieten betalen.

Iets is zeker: Thales heeft, tot op zekere hoogte, hun de weg gewezen.-- Of wat (W.R. 53) gezegd is, m.b.t. Thales' uitspraak "eerder voorwerp van afgunst te zijn", hier toegepast werd, is niet duidelijk. De gunstigste duiding is deze: heeft hij zich niet willen verrijken, eens en voorgoed, om zich aan theoria te kunnen wijden?

Opm.-- Schaarse gegevens zijn veelduidig : zij laten meer dan één duiding toe, doordat de context (situering) ontbreekt.

b. Politische wijsheid.

'Polis' betekent stad, resp. stadsstaat (W.R. 34). 'Politisch' betekent wat met polis strookt of ermee samengaat.

Een anekdote (echte geschiedenis) vertelt het volgende. Lydië, o.l.v. Kroisos (W.R.58), bedreigt, op zeker ogenblik, de twaalf ionische steden, op de Klein-Aziatische kust. Thales raadt haar een verbond aan.

Dit wijst uitdrukkelijk op retorische activiteit (W.R.6: ACTIO).

Doch Miletos verkoos een afzonderlijk verbond met Kroisos, terwijl de andere steden, om te beginner, de Lydische plannen dwarsboomden.

Dat Thales optrad, in politieke zaken, is normaal. De stadsstaat kende rechtstreekse democratie: in de agora, de volksvergadering, werd, op grond van isonomia, gelijkberechtiging, door ieder burger (althans de niet-slaaf), vrij gediscussieerd over 'ta koina' (res publicae), de aangelegenheden, die publiek, van de hele gemeenschap, waren.

Echter: welke politieke ideeën Thales huldigde, weten wij niet zo best.

(1) Herodotos (1:170) vermeldt dat hij 'ingenieur' was in het leger van Kroisos, althans op zeker ogenblik.

(2) G. Thomson, *Studies in Ancient Greek Society, II (The First Philosophers)*, London, 1955, wijst erop dat Thales uit een familie van priesterkoningen komt (Thomson is Marxist). Maar een politieke stellingname heeft meer noodzakelijke (en voldoende) redenen dan die twee gegevens. Cfr W.R. 60.

Tot daar de 'menswetenschappelijke' fysiek.

WR 66

Opm.-- (i) Historische opmerking.-- In de aangehaalde tekst (W.R. 64) is herhaaldelijk sprake van 'dike'. -- In feite kwamen, in Hellas twee sacrale rechtslagen voor.

a. De oudste laag - van voor de Zeusreligie - heette 'Themis'. Dit recht gold de familie, de sibbe,-- het huis, de gastvrijheid,-- de dodenverering (F. Flückiger, o.c., 20). Dit recht is geïnspireerd en geleid door de godin Themis, die tot de moedergodinnen behoort,-- ja, soms, met de aardmoeder, Gaia (W.R.38), vereenzelvigd wordt. "heilig zijn, voor haar, de Moedergodin, de domeinen van het leven (W.R.50: hylozoïsme; de idee 'leven') en de vruchtbaarheid (W.R.40: genesisch; Gaia). Ook het domein van de aarde en het onderaardse. Evenzo de nacht". (o.c., 29).

Themis heet men, dus, zowel het recht zelf als de rechtsgodin. Er is een immanente en een transcendente zijde aan.

b. De jongere laag is de Olympische (oeranische) Zeusreligie: zij heet dikè. Haar domein is de polis en het recht (wetgeving) m.b.t. de burger.

Weerom : Dikè is zowel het recht zelf als de rechtsgodin.-- Men mag gerust de rol van deze rechtsgodinnen vergelijken met de rol van de Muzen (W.R.38).-- De geijkte spreuk, in Hellas, was, dan ook, "het is Themis en Dike".

(2) Opmerking m.b.t. Homerische antecedenten.

1. "Vaak heeft men Homeros (W.R.39) als de grondlegger van de retoriek beschouwd. Terecht heeft *Ernst Curtius* (1814/1896; bekend om zijn *Geschiedenis van Griekenland* (1857/1861)) opgemerkt dat haast de helft van de Ilias en meer dan twee - derde van de Odusseia uit redevoeringen van handelende personen bestaan, vaak van aanzienlijke lengte. Vooral de 'listenrijke Odusseus' (...) is een meesterlijk redenaar". (*M. Weller / G.Stuiveling, Moderne welsprekendheid, A'm / Bssl, 1968, 38*).

2. In de Homerische cultuur staat de agora (W.R.65), toen de volks - of legerverzameling (W. R.56 (taalevolutie)), die, zoals toen normaal, van sacraal recht was, centraal".

De legervergadering is, immers, een stichting der godheden. Zo b.v. krijgt Agamemnon, de vorst van Mukenai (Mycene; W.R.33), legerleider van de Grieken, voor Troie (W.R.33), - de Achaiërs (W.R.33) -, in een godgegeven droom, de opdracht het volk (de strijders) te verzamelen (Il. 2: 1vv.).

W.R. 67.

Niet dat de wil van de godheid, steeds, autoritair doorgezet behoort, te worden : zo b.v. krijgt Telemachos, Odusseus' zoon, Od., 1: 289vv., de ingeving, vanwege Pallas Athene (= de godin Athene), die hem verschijnt in de gedaante van Mentès, de agora, de volksvergadering, bijeen te roepen. Dit, om de schaamtevrije vrijers, die het huis van zijn moeder, de vorstin Penelopeia, die op Odusseus' terugkeer wacht, opvreten, aan te klagen. De agora gaat uiteen zonder besluitvorming: zij verneemt enkel dat, indien die vrijers in hun verblinding voortgaan, het noodlot hen zal treffen. Het is een godgegeven waarschuwing. Meer niet.

De vergaderorde, eveneens, is sacraal. degene, die tot spreken bevoegd is, krijgt de scepter van Zeus: hij staat onder de bescherming van de oppergodheid; is, meteen, onschendbaar ('heilig; 'taboe'), zelfs indien hij zich tegen de legerleider keert.

Zo b.v. Diomèdès, die, in volle legervergadering, zich tegen Agamemnon keert, zeggend: "Atride (= Atreides, Atreuszoon), tegen u, allereerst, behoor ik stelling te nemen, in uw gebrek aan inzicht,-- zoals het Themis is (W.R.66), Heer, in de agora (de verzameling is een sacraal gebied, zelfs in volle oorlogstijd. Ook dan nog heerst spreek- en beslissingsvrijheid, onder de bescherming van Zeus. "Dit is de bakermat van de latere democratie" (aldus F. Flückiger, o.c.,14).

M.a.w.: indien een Vernant beweert dat de democratische vrijheid van spreken en beslissen, pas, in de gedesacraliseerde polis, later, mogelijk werd, weerspreekt hij de Homerische teksten.

Wij zagen, overigens, dat ook Mnèmosunè en de Muzen het ontvoogdingsproces integreerden (W.R.42), dat, in de (Milezische) filosofie plaats greep. Ook binnen de Egyptische wijsheid werd, aan de sociaal minderen (b.v. een 'gewone meid' (W.R. 18)) een spreekrecht toegekend.

Weliswaar evolueert, na Homeros, wanneer de polis opkomt, de agora: het volk (de vrijen) van de stadsstaat krijgt, op zijn beurt, een agora, volksvergadering. Daar heerst hetzelfde recht van vrijuit spreken.

J. -P. Vernant, Mythe et pensée chez les Grecs, I, 177, schrijft dit toe aan "een proces van ontheiliging en rationalisering van het sociale leven" (zoals hij dat verwoordt). In feite is de ontwijde en rationelere polisagora slechts de verdere uitwerking van het themisrecht.

W.R. 68.

(3) De goddelijke boodschapper.

Bibl. steekpr.: W.B. Kristensen, *Verz. bijdr. tot kennis v.d. antieke godsd.*, A'm, 1947, 125/148 (*De goddelijke heraut en het woord van God*).

Het hoofdstuk is een kleine verhandeling over de gewijde welsprekendheid (kerugmatiek), zoals de archaïsche cultuur dit kende, in de Oudheid.

a. De god Hermes

De god Hermes (ook: Hermeias), de zoon van Zeus en Maia, is de middelaar tussen de andere wereld en deze wereld. Niet als een gewoon berichtgever, alleen

1. Hij is psuchopompos, zielengeleider, in de twee richtingen: hij geleidt de zielen naar de onderwereld en geleidt ze er ook uit, naar deze wereld toe.

2. Hij toont, in die functie (W.R.9), dat hij meer is - dan dat: hij is de bemiddelaar van 'leven' (W.R. 12; 22; 23; 32; 48; 50), het 'leven', eigen aan de godheden uit de 'andere' wereld afkomstig,-- dit tussen deze en die andere wereld: hij bemiddelt dit 'leven' naar onze, aardse wereld toe.-- In die brede functie, geleidt hij o.m. de Charites, de gunstgodinnen, de zegenbrengsters, uit de 'grot' (d.i. het zinnebeeld zowel als de tegenwoordigstelling van de onderwereld), om de zegen (d.i. het 'leven' in zijn gelukte vorm) onder de mensen te brengen.

In diezelfde functie, b.v., heet hij 'fut.almios', verwekkende (W.R.40: genesisch) god (veroorzaker van 'leven'), die het plantenleven verwekt.-

Ziedaar twee functies (deelfuncties), met die van psuchopompos, zielengeleider, drie, eigen aan de angelos, de boodschapper (heraut).

3. In die brede, eigenlijke functie, is Hermes ook 'logios', welbespraakt, welsprekend, -- meteen ook, welredenerend, vakkundig.

In *Homeros*, II.,2: 370, hebben wij daar een applicatief model van. Agamemnon (W.R. 66) roept Nestor, de vorst van Pulos, na diens rede (om de strijd niet op te geven), toe :”Ja, waarlijk! Opnieuw overwint gij, door uw welsprekendheid ('agorei'), de zonen der Achaiërs. Beschikte ik toch maar over tien zulke raadslieden ('sumfradmones') als gij, dan zou de stad van vorst Priamos (= Troie; W.R. 33) wel snel het hoofd buigen (...).

Wat juist betekent 'welsprekendheid' - hier (W.R. 58: taalevolutie) -? “Welsprekendheid is

(1) goede raadgeving, in antieke zin,

(2) raadgeving, die zich opdringt en zich, bij de toehoorders, als nieuwe kracht openbaart”. (Kristensen, o.c.,142).

W.R. 69.

M.a.w.: zij is catharsis, reiniging, d.i. mededeling van godgegeven leven en, meteen, van dit zuivering (hier: van de ontmoediging, voor de muren van Troie) (W.R.47). Het reinigingsmiddel is, hier, het gesproken woord, de uitgesproken idee inbegrepen. Kristensen duidt juist :”De welsprekendheid van tien zulke raadslieden als Nestor zou de Achaiërs tienvoudige kracht (*opm.* ‘mana’) geven en b.v. de val van Troie verzekeren”. (o.c., 142).

Welnu, Hermes bezat de ‘gave’ van dit type van krachtwoord (‘toverwoord’). Hesiodos, *Theog.*, 938, heet hem ‘de boodschapper der godheden’. Algemeen zag men in hem het prototype (idee, om Platonisch te spreken) van de menselijke boodschappers. Zo van de sprekers.

b. De staf der boodschappers (sprekers).

De antiek-Griekse welsprekendheid had een zinnebeeld, dat, in het epos, in de beeldende kunst, doorkomt: de scepter, de boodschappersstaf. Volgens het epos (W.R. 67: de scepter van Zeus), krijgt iedere spreker - ook de koning: wanneer hij, in de volksvergadering, het woord voert, de scepter van de heraut in de hand. Ook de rechter, bij de rechtspraak, krijgt dezelfde scepter.

In de afbeeldingen, nu, draagt Hermes, steevast, dezelfde scepter.

(1) De antieke Grieken kennen drie termen: *kèruk(e)ion*, de staf, die in twee samengebogen of doorheen gevlochten takken uitloopt;-- *rhabdos*, de korte boomtak; *skèptron*, de gewone staf. Hermes is de typische drager van alle drie.

(2) Volgens het epos is de staf, de boodschapperstaf, het attribuut van vorsten, rechters: allen hebben hem van Hermes ontvangen. Cfr. Kristensen, o.c., 143.

c. De volksvergadering.

Koningen, rechters, - herauten, in de agora, spreken, terwijl zij de staf dragen. Hun ‘wel’sprekendheid’, reinigend (kathartisch), was stichtend, scheppend: zij verkondigen (*kèrugma*) en, meteen, verwerklijken de godgegeven wetten, instellingen.

Dit is wat ‘Themis’, ‘themiston’, ‘themiton’ (Lat.: *fas*, onderscheiden van *ius* of *lex*, die louter mensenwerk waren, -- zoals, in het Grieks, ‘*nomos*’ (menselijke wet, gebruik) is. Dit recht was van Themis, de aardgodin (W.R. 39: Gaia; 66), nog meer dan van de (latere) Zeus afkomstig. Cfr W.R. 66: twee lagen in het recht).

De scepter en ‘themistes’ (Homeros, II, 9: 99) horen samen, in de agora, de volksvergadering.

W.R. 70.

Opgemerkt zij:

(1) dat de antieke Grieken zich van het demonistisch karakter, ook van het gesproken woord in de sacrale zin, bewust waren (W.R.12; 68);

(2) dat ook de Bijbel dit type van gewijd of sacraal woord kent; cfr. *A. Bertholet, Die Religion des Alten Testaments*, Tübingen, 1932, 1/9 (Dynamistisches);-- zo zegt Psalm 33: 9: "(Jahweh) sprak en het geschiedde; Hij gebod en het was er". Het Nieuwe Testament zet deze idee voort.

Opgemerkt zij, ook, dat Herodotos, *Hist.*, 8:11, spreekt van een godin Peitho, de welsprekende, als van de godin van de welsprekendheid. Dit lijkt op de Muzen (W.R.38 : inspiratie), op Themis en Dikè (W.R. 66): ook zij inspireren, begeleidend, reinigend, levenstichtend.

Tot daar de religieuze traditie, waarin Thales stond en die zijn achtergrond vormt.

d. De retorische wijsheid.

(1) Thales heeft ons geen deelfysiek, 'retoriek' geheten (W.R. 43 (vakken); 54 (onderdelen van de fysiek); 62) achtergelaten. Maar hij heeft 'welsprekendheid' beoefend. Deze ligt in zijn economische (W.R.64) en politieke (W.R.65) wijsheid opgesloten.

(2) Wij hebben Thales leren kennen als een echt denker. Een *fusikos*, natuurfilosoof. Wij kruipen, nu, in zijn huid (identitieve of comprehensieve methode), op grond van wat wij, nu, van hem weten. Wij beantwoorden, zo, de vraag: welke deelfysiek en, meteen, welke eigen *theoria* ligt in Thales' welsprekendheid opgesloten, zonder dat zij, daarom, uitdrukkelijk verwoord werd?

Zodoende werken wij de idee 'theoria' (W.R.41v.: algemene idee; 46: algemeen - fysische idee (transcendenteel); 55v. wiskundige idee; 60: causale idee (ab- en inductief); 63: positieve idee), weer eens, verder uit

Theoria, doorgronding, is, doorheen waarneembare gegevens (*empeiria*), het zichtbare, doorstoten tot het onzichtbare, via redenering (*logismos*).

De vraag rijst welke gegevens, in de welsprekendheid, het zichtbare vertegenwoordigen en welke onzichtbare 'archai', denkelementen, het doel uitmaken.

(A) Economische retoriek

Thales leent alle oliepersen en leent ze door, later, aan de door hem opgedrongen prijs. Hij heeft de bezitters ervan moeten overreden zo dat hij, met hen, tot verstandhouding kwam, in de vorm van uitlenen van hunnentwege.

W.R. 71.

Of: hij koopt, in zijn vaderstad, de ganse olijvenoogst op. Hij heeft de olijfkwekers moeten overreden zo dat hij, met hen, tot verstandhouding kwam omtrent de prijs.

a. Het onzichtbare, voor beide partijen, is het snijpunt, waar beiden tegelijk eigen voordeel (prijs) 'zien'. Dit drukt zich in de, om te beginnen, onzichtbare prijs, waaromtrent overeenkomst (verstandhouding) moet bereikt worden.

Dit behelst onderhandeling, totdat het punt bereikt wordt, waar beiden 'tevrede' zijn kunnen, op dat ogenblik wordt zichtbaar wat, van de aanvang af, gezocht werd.

In antiek-Griekse taal, heet die onderhandeling 'historia', onderzoek (W.R.40), dat, hier, gezamenlijk gebeurt. Daarbij wordt geredeneerd (logismos): ieder der partijen tracht de juiste bedoeling van de andere te doorgronden.

b.1. Wat, hier, opvalt, in vergelijking met de vroegere vormen van doorgronding - denk aan de oorzaak (archè) van de Nijloverstroming of aan de 'oorzaak' (archè) van de totale (transcendentele) fisis (het oerstofwater) e.d.m.; of aan het meetmodel in de meting van de hoogte of de te meten (vinden) hoogte, dat het gezochte (onzichtbare) sterk in de medemens aanwezig is.

De theoria, hier, is, doorheen de zichtbare gegevens van de medemens (wat hij zegt, wat hij aan persen of olijven bezit en toont, enz.), het onzichtbare in hem (zijn verkoop - of uitleen- bedoelingen of - mogelijkheden; zijn gewenste prijs; zijn nood) doorgronden: - En wel zo dat hij aan de wensen van Thales tegemoet komt. Zijn al of niet gemakkelijke overreedbaarheid b.v. is, lang niet van meet af aan, zichtbaar; wel integendeel.

b.2. Meer nog: die medemens wordt gesitueerd in het fenomeen 'markt' en wel vrije markt. Nu, de markt 'doorzien' (doorgronding) is, doorheen een aantal zichtbare gegevens, iets sterk onzichtbaars opmerken, als waarnemer van die markt. Het hele economische systeem, immers, werkt, tot in die individuele beslissingen, door.

Besluit: Minstens twee deelfysieken - de medemens als economische partner, de markt op zich, waarin zich economische handelingen situeren, zijn het eigen object - samen met de verstandhouding m.b.t. die twee componenten - maken, samen, de economische retoriek uit. De medemens, de markt,-- de verstandhouding,-- ziedaar twee, drie stukjes fisis, natuur. En positief bekeken (W.R.63: positieve methode).

W.R. 72.

(B) Politische retoriek

Weerom: Thales raadt de Twaalf Ionische steden een verbond aan, te midden van een situatie, waarin, Kroisos, de Lydische vorst, ze bedreigt. Dit behelst dat hij een aantal medemensen heeft moeten overreden zo dat hij, met hen, tot verstandhouding kon komen inzake internationale politiek.

1. Men ziet de duidelijke analogie met de economische verstandhoudings-handelingen.

(1) De medemens,

(2) verstandhouding, -- ja, maar, nu, i.p.v. de vrijemarkt-economie, de politieke situatie, binnen de Twaalf Steden en erbuiten, vooral m.b.t. Lydië. De politieke situatie is een deel van de natuur. De analyse ervan leidt tot een nieuwe deelfysiek. De twaalf stadsstaten zijn een deel van de natuur, object van een deelfysiek.

M.a.w.: Het eigen object verschilt van de hierboven ontmoete deelfysieken (en van dat van de totale of transcendentale fysiek). Het onderzoek wordt door het object mee bepaald.

2.a. De theoria, die, doorheen de zichtbare gegevens (= het gerucht dat Kroisos dreigt; de gesprekken, de behandeling in de agora (volksvergadering); misschien de militaire voorbereidingen van Kroisos e.d.m.), al redenerend, tracht door te dringen tot de onzichtbare gegevens (de ware bedoeling van Kroisos, de ware instelling van de Twaalf Steden,-- de invloeden, die op beide instanties inwerken, enz.), is dan ook niet helemaal dezelfde als in de vorige gevallen. Al is er sterke analogie.

2.b. Vooral 'ta koina' (W.R. 65), het algemeen, publiek of openbaar maakt dat politieke deelfysiek van alle andere, hierboven, verschilt. Zoals het private welzijn (uitdrukbaar in de leen- of verkoopprijs), in economische handelingen, een hoofdrol speelde, zo speelt het publieke welzijn, in politieke aangelegenheden, een beslissende rol. Want iedereen, op de hem eigen wijze, zoekt welzijn, privaat, publiek. Dat welzijn is een zeer eigen stukje natuur, object van een eigen deelfysiek.

Besluit: Medemens, in polis- en internationaal verband, gericht op algemeen welzijn,-- samen met de verstandhouding, die gezocht wordt,-- ziedaar de twee, drie onderdelen van de fysis, object van de politieke retoriek. En wel positief uitgewerkt (W.R.63: positieve methode).

Besluit.

(1) Economie, politiek zijn deelfysieken, waarin de mens centraal staat.

(2) De retoriek, erin verweven, stelt hem nog meer centraal: zij is menswetenschap in de tweede graad.

W.R. 73.

2.B.3.-- De sacrale wijsheid.

Bibl. steekpr.: *W. Jaeger, Humanism and Theology*, Marquette Un. Pr., 1943 (Fr.: *Humanisme et théologie*, Paris, 1950).

De idee 'theologie'.

M. Terentius Varro, Rerum humanarum et divinarum antiquitates, 2, geeft ons een drieledig idee van 'theologie' of godgeleerdheid. Marcus Terentius Varro (-116/-27) is een encyclopedisch schrijver, aangehaald door *S. Augustinus van Tagaste* (+354/ +430), *De civitate Dei*, 4: 27; 6: 5.

a. De mythische theologie beschrijft de godheid d.m.v. mythen; de dichters vooral beoefenen dit type.

b. De politieke (W.R. 65) theologie geeft de godheid weer, zoals de publieke, officiële religie, met haar instellingen en eredienst, ze laat zien. Het volk beoefent deze vooral.

c. De fysische theologie geeft de godheid weer, voor zover de natuur (daarvandaan *theologia naturalis* (vgl. W.R. 41 (*historia naturalis*; 57) de godheid als onderdeel heeft.

M.a.w.: de natuurlijke theologie is een deelfysiek (W.R. 43; 54; 62). Cfr W. Jaeger, o.c., 8s.; 206.

De Kristenen, o.m. bij monde van S. Augustinus, zullen deze drieledigheid aanvullen met de *theologia supernaturalis*, de bovennatuurlijke theologie, zoals zij uit de Bijbelse openbaring te voorschijn komt.

Terloops gezegd: de term 'theologia' werd, pas, ingevoerd door Platon van Athene, Rep, 2: 379a.

De voorsocratiekers (o.m. de Mileziërs): natuurfilosofen of natuurlijke theologen?

De XIX- d'eeuwse filosofiehistorici zijn, terzake verdeeld, volgens de hun eigen vooropstellingen.

(1) Ed. Zeller, Hegeliaan, en zijn school houden zich aan de traditie van Platon, Aristoteles: de ideeëngeschiedenis interesseert hen, op de eerste plaats; zij situeren b.v. de Mileziërs bij de natuurfilosofen, maar letten op de transcendentele en, zelfs, theologische zijde ervan.

(2) John Burnet en Theodor Gomperz, beiden sciëntistisch georiënteerd (positivistisch (W.R.2)), mijden al wat 'metafysisch' (niet-experimenteel toegankelijk) is en zien in b.v. de Mileziërs het aspect positieve vakwetenschap (W.R.62), ja, het aspect secularisering (W.R.54: seculaire w.), met uitbanning van het transcendentele en het theologische, dat als 'metafysiek' (in de pejoratieve betekenis van 'hersenschimmige ideeënleer') afgedaan wordt.

W.R. 74.

Zij zien in hen de eerste ‘vakwetenschappers’ in de positivistisch-moderne zin van de verklaring van de fenomenen. van de (grof)stoffelijke wereld, dit, d.m.v. ‘rationele’ systematisering van de causaliteit (W.R. 62v.). Iets dat klopt, maar onvolledig is.

W. Jaeger, o.c., 78ss., zegt dat de ‘fysische’ archè (W.R. 44/46) - bij Thales b.v.; - het oerstofwater, wel een ‘fysische werkelijkheid’ was, maar, tegelijk, goddelijk zowel naar eisen wezensaard (‘natuur’, wezen) als naar rangorde.

Dit zien wij daaraan dat het oerstofwater, als grond van de zijnden,

(1) harmologisch, ordestichtend, en

(2) stuurkundig, doelrichtend, is, net als de godheden: gold Zeus - met zijn vele godheden - niet als ordestichter en als bestuurder (doelrichter) van alle zijnden? Ga na, b.v., waar hij, inzake recht, tussenkomt: W.R.74 (Hesiodische rechtsidee); 67 (Homerisch: Athene’s optreden); 68/70 (Homerisch: Hermes’ optreden en ‘functie’). Duidelijker nog: W.R. 39: het oerkoppel als model van de latere grond van alle zijnden (W.R.46: conform)! Burnet en Gomperz kunnen dit niet loochenen,-- althans cultuurhistorisch.

Het is, dan, ook natuurlijk dat *S. Augustinus, De civ. Dei*, 8:2, de fysische wijsgeren - o.m. Thales - “aan het hoofd van de Griekse wijsgerige theologen” situeert. Met als bewijs:

(1) de fysiekers kennen aan hun grond van alle zijnden als predicaten toe: oneindig, eeuwig voorzienig m.b.t. alle zijnden, alomtegenwoordig; welnu, juist deze kentrekken schrijven de latere theologen, ook de bovennatuurlijke of Bijbels-christelijke, toe aan god, de onstoffelijke;

(2) de kritiek op de mythische theologie, vooral inzake haar demonisme (W.R.12; 68; 70), van de fysische theologen werd door de latere theologen, vooral de bovennatuurlijk-Bijbelse, overgenomen.

Besluit: zij zijn - ook, niet alleen - vakwetenschappers en theologen, - tegelijkertijd.

De eigen retoriek der fysiekers.

J.-P. Vernant, Mythe et pensée, II, 121 zegt dat zij, door drie kentrekken, van de sjamenen (magische genezers; iatromanteis) en de streng religieuze figuren verschillen:

a. sacrale geheimen publiceren zij;

b. een voorrecht, van sacrale aard, breiden zij uit tot een open groep (i.p.v. een geslotene);

c. verkondiging van inzichten aan het brede publiek,- inzichten, die, te voren (b.v. in de mysteriereligies) streng voorbehouden waren aan ingewijden.

M.a.w.: verstandhouding met de publieke opinie, d.m.v. open bespreking.

W.R. 75.

Opm.-- Dat de bovennatuurlijke, Bijbels geïnspireerde theologie de natuur der fysiekers in haar systeem heeft geïntegreerd, blijkt vooral uit de Oosters-Christelijke mentaliteit:

“Het (menswordings)mysterie, (dat) van in het begin (voorzien was), wordt, heden, onthuld. De Zoon van God (de Vader) wordt het kind van een mens. Dit, om, terwijl Hij aan onze schamelheid deelneemt, ons zijn heerlijkheid mee te delen.

Ooit werd Adam bedrogen: ofschoon hij het begeerde, toch werd hij niet een ‘god’. God (de Zoon), echter, wordt mens opdat Hij ‘Adam’ (het mensengeslacht) tot ‘god’ make.

Jubelen van vreugde moet de schepping; de natuur behoort, in koor, te dansen, aangezien de aartsengel (Gabriël), in diepe eerbied, aan de Maagd (Maria) verschijnt en haar het ‘Wees gegroet’ toespreekt, dat de droefheid (sedert de zondeval) opheft.-- Gij, die, uit diep medelijden, onze God, in een mensenkleed verschenen zijt, U zij eer”. (*K.Kirchhoff, Ueber dich freut sich der Erdkreis (Marienhymnen der byzantinischen Kirche)*, Münster (Wf.), 1940, 163f.).

Of nog: “Onze zieke (menselijke) natuur, Heer, hebt Gij genezen: in de Maagd hebt Gij haar, als het doeltreffendste middel, ter genezing, Uw vlekkeloze Godheid bijgebracht”. (O.c.,55).

Esthetisch: “De natuurlijke schoonheid hebt gij in nog groter schoonheid laten zien, doordat Gij de armzalige mensheid, waarin de Godheid zich hulde, liet uitstralen. Wij prijzen, veelgeprezen Maagd, uw Kind en verheffen Het in alle eeuwen”. (o .c.,57).

Men ziet het: ofwel de totale natuur (= schepping) ofwel de menselijke (deel)natuur, resp. de menselijk-vrouwelijke schoonheid, als natuurlijk fenomeen, worden betrokken in de bovennatuurlijke orde.-- De fysiekers hebben, ons, een blijvende erfenis geschonken (W.R. 4; 52 (Perennis philosophia).

De drieledigheid ‘natuurlijk/ buitennatuurlijk/ bovennatuurlijk!

Bibl. steekpr.: *J. Rivière, Surnaturel*, in: *Dict. prat.d. conn. relig.*, Paris, 1928, 6: 506/510.

Dit Scholastisch-Kerkelijk taalgebruik laat zich, als volgt, verstaan.

(1) Is ‘natuurlijk’ al wat beantwoordt aan de mogelijkheden van een wezen; gevolg: zodra het bestaat, is het (door de Schepper) begaafd met al het ‘natuurlijke’.

(2) Is ‘bovennatuurlijk’ al wat, van godswege, rechtstreeks, het natuurlijke te boven gaat: dit behelst,

a/ iets dat toegevoegd is, o.g.v. goddelijke vrijgevigheid;

b/ iets dat hoger is en de natuur zowel reinigt (W.R. 46/48; vrl. 48: doopsel) als, naar peil, verheft : het klassieke woord, daarvoor, is genade.

W.R. 76.

De theologische spreuk, daaromtrent, is duidelijk: gratia supponit, sanat et perficit naturam (de genade veronderstelt, reinigt en verheft de natuur). Men zou net zo goed kunnen zeggen: de bovennatuur veronderstelt, reinigt en verheft de natuur. ‘Genade’ zegt de goddelijke vrijgevigheid uit; ‘bovennatuur’ zegt de reiniging, resp. peilverheffing uit.

Het buitennatuurlijke (de buitennatuur).

In de Latijns-Kerkelijke taal klinkt het ‘praeternaturale’, -- streng onderscheiden van ofschoon zakelijk, meermaals, verweven met het bovennatuurlijke. Het buitennatuurlijke blijft binnen de grenzen van de natuur, maar wijst op het paranormale (d.i. wat noch abnormaal noch normaal is).

De antieke volkeren - de Grieken, vooral - heten het buitennatuurlijke, meestal, het ‘goddelijke’: heet ‘goddelijk’ wat, ofschoon binnen de mogelijkheden van de natuur (fisis) blijvend, toch ongewoon, van hoger peil, is t.o.v. de doorsnee-verrichtingen van de natuur.

J. Rivière, a.c., 507, geeft, daarvan, twee applicatieve modellen.

(a) Wat de menselijke natuur betreft is de onsterfelijkheid, begeerd object, maar onbereikbaar (voorlopig), binnen de normale grenzen der natuur, maar, in beginsel, bereikbaar in paranormale omstandigheden.

Men herinnere zich hoe alle antieken

(1) de mens, op aarde, als ‘sterveling’ bestempelen, -- men zou kunnen zeggen ‘etiketteren’ (want het woord duidt ellende aan),

(2) de echte godheden - goden, godinnen - als ‘onsterfelijke godheden’ vereren.

(b) “De mirakels - aldus, letterlijk, J. Rivière - behoren “pour la plupart” (meestendeels) tot de orde van het buitennatuurlijke”. Anders gezegd: de meeste mirakels - wat ‘de mensen’ als dusdanig aanzien - zijn, dus, binnen de natuur, al zij het de paranormale natuur, volslagen begrijpelijk.

Het is ook daardoor dat wie het paranormale (de buitennatuur,-- in Scholastisch-kerkelijk taal) loochent - zoals de verlichte rationalisten (buiten of binnen de Kerk) -, meteen ook de mirakels - b.v. als ‘parabels’, als ‘mythisch bijgeloof’ ‘geëtiketteerd’- loochent.

Men spreekt dan, met de Protestants Vrijzinnige theoloog Rudolf Bultmann (1884/1976), de man van de Formgeschichte inzake Bijbelduiding (hermeneutiek), van ‘ontmythologisering’ .

W.R. 77.

Zo b.v. ‘demythologiseert’ (desacraliseert) Bultmann zowel de maagdelijke geboorte van Jezus als zijn mirakels en zijn verheerlijking in verrijzenis en hemelvaart, alsook in de geestzending op Pinksteren: ofschoon deels buiten- deels bovennatuurlijk geduid door een eeuwenlange Kerkelijke traditie, zijn deze heilsfeiten, voor de Verlicht-rationele Bultmann, strijdig met onze, huidige, o.m., door positieve vakwetenschap bepaalde ‘mentaliteit’ (‘bewustzijn’, ‘zelfverstaan’).

Het buitennatuurlijke in de thaletische ‘natuur’

Bibl. steekpr.:

-- J. Zafiropulo, *Empedocle d’Agrigente*, Paris, 1953, vrl. 35/63 (*Le milieu, l’appartenance*);

-- J.-P. Vernant, *Mythe et pensée*, II: 7 (o.c.,95/124: *Du mythe à la raison*);

-- id., *Divination et rationalité*, Paris, 1974, vrl. o.c., 199/263 (de Griekse denkers).

Vernant, *Mythe et p.*, 105, meent de ontwikkeling van de vroeg-Griekse filosofie te kunnen schematiseren als volgt: “Bij de Ioniërs - *opm.*: vanaf Thales - werd het nieuwe positief-vakwetenschappelijke (W.R.62) uitgangspunt, ineens, tot zijn ‘absolute’ limietstand doorgetrokken, in de idee ‘fusis.’

Bij een Parmenides (W.R. 35; 37;-- waarover verder uitvoeriger) wordt het nieuwe verstandelijk-rationele uitgangspunt, tot in zijn ‘absolute’ limietstand doorgetrokken, in de idee ‘zijn, dat onveranderlijk en met zichzelf identisch is’. Het - *opm.*: wat Vernant heet - ‘rationele denken’ wordt, meteen, uiteengetrokken door deze twee tegenstrijdige uitgangspunten, die, tegelijkertijd, een beslissende breuk met de mythe aftekenen”.

Wij zullen zien dat Vernant, met deze krasse uitspraak, de historische werkelijkheid, minstens, gedeeltelijk, geweld aandoet.

1.-- Het ‘animisme’ of zielsgeloof bij Thales.

De antecedenten, bij Homeros.

Erwin Rohde, *Psyche (Seelencult und Unsterblichkeitsglaube der Griechen)*, Tübingen, 1925-10, vrl. 14ff. (waar steller het heeft over de eredienst t.a.v. de ziel van gestorvenen).

Volgens Rohde is, in Homeros, een oudere religie nog zeer levendig: zij betreft de eer en het meeleven, dat men de zielen van overledenen gunt. Door het plengen van vloeiend bloed, door wijn te plengen, door de lijken van dieren en mensen te verbranden, wordt de ‘psuche’, de ziel, van iemand, die pas overleden is, ‘erquickt, ihr Groll besänftigt (verkwikt, haar wrok tot rust gebracht). “In ieder geval, wordt die ziel, hierbij, gedacht als nog steeds voor menselijk gebed toegankelijk, ja, als nog steeds verwijlend in de nabijheid van de offers” (O.c.,17).

W.R. 78.

1. Zafiropulo, o.c., 40, gaat juist op dat aloud gebruik nader in. In *Odusseia*, 11: 74; 12: 13, b.v. - zo merkt Zafiropulo op - geeft de ziel van de overleden Elpènar aan Odusseus de opdracht, met zijn lijk, ook zijn wapenuitrusting te verbranden. In *Ilias*, 6:48, verhaalt *Homeros* hoe Achilles de vijand, die hij gedood heeft, eert, door, op de brandstapel, met zijn lijk, ook zijn wapenuitrusting te verbranden.

2. Rohde, o.c., 24, geeft, als uitleg van dit eigenaardige gebruik, de overtuiging dat de ziel van het verbrande (lijk, wapens) gebruik kan maken, daarna na de verbranding. Het is alsof alle bezittingen van de overledene nog steeds zijn eigendom blijven.

Zafiropulo valt deze uitleg bij en verklaart, zelfs, nader: “De overtuiging bestond dat, door de geliefde voorwerpen te verbranden, men er ‘de zielen’ van vrijmaakte: die ‘zielen’ zijn een soort half-stoffelijke wolk (‘une espèce de nuage semi-matériel’), die erin opgesloten is. Deze ‘zielen’ zochten’, in het hiernamaals, de ziel van hun gewezen meester op, om hem daar, nog steeds, te dienen.(...).”

Dat is de reden, waarom Odusseus, wanneer hij ter helle nederdaalt, aan de gestorvenen belooft hun goederen, op de brandstapel, te verbranden”. (o.c.,40; Zafiropulo verwijst, m.b.t. dit laatste, naar Rohde, o.c.,49ff. (*Hadesfahrt des Odusseus*)).

Zafiropulo vergeet eraan toe te voegen dat de alouden - om zulks klaarder uit te drukken - ook van zielestof, i.p.v. louter ‘ziel’ spraken. In alle geval dachten zij ‘ziel’ zowel als subtiel wezen als als subtiele stof (W.R. 49/52: subtiele stof).

Dit taalgebruik vindt men, overigens, ook bij vele andere volkeren (zie cursus Hiëro-analyse:

(1) nederdaling ter helle H.A. 39/ 42;

(2) zielestof: H.A. 43/44; 56; 71; 73; 75). Meteen zien wij hoe belangrijk de idee ‘hylisch pluralisme’ is met het oog op het juiste cultuurhistorisch begrip van wat hier behandeld wordt.

Zafiropulo, 40s., voegt daaraan toe dat zelfs de klassieke Grieken, van later, aan dat geloof aan ziel en zielestof, aanwezig in alle voorwerpen o.m., vasthielden, behalve de protosofisten (W.R.64: crisis) (Cfr ook o.c., 36; 39). Nostalgisch voegt Zafiropulo eraan toe: “Maar de Protosofisten ontluisterden de natuur, door er de ziel van te loochenen,-- meteen, door er het leven aan te ontnemen.”

W.R. 79

“Meteen, eens dat de natuur ontluisterd was, stortte de geestdrift (‘enthousiasmos’, d.i. door een godheid (theos) geïnspireerd worden, van binnen uit; W.R. 38; 70: muzisch type van enthousiasmos), die het voorgaande tijdvak, in zijn aanloop, had ondersteund, ineen. Door ‘de ziel van de zijnden’ (l’ âme des choses’) te loochenen, wierp de sterveling (de mens) zijn godheden ver van zich weg, in een verafgelegen hemel, zo ontoegankelijk. Ziedaar met welke retorische woorden de Verlicht-rationele geest, die Zafiropulo zelf is, de verlicht-rationele ontluistering der natuur, als buitennatuur, beschrijft”.

“Thales was de mening toegedaan dat ‘pan’, het geheel der natuur zowel ‘empsuchon’; beziel, als vol daimones is”.

Aldus Aëtios van Amida (Mesopotamië; tss. +500 en +600; een arts). Zafiropulo licht toe: “Alles, in de natuur, is levend en bezit een soort psuche, ziel(estof).

Opm.-- ‘Psuchè’ betekent, allereerst, adem; daarna: levensadem en, meteen, levensbeginsel, ziel.

‘Daimon’ betekent godheid, met de nadruk op de onpersoonlijke macht en ‘functie’ (W.R. 9; 68: Hermes’ functie of ‘domein’). Na Homeros, vooral, betekent ‘daimon’ - ook - één type van buitennatuurlijke wezens, gesitueerd tussen de eigenlijke godheden en de heroën (helden).

Opm.- 1. Om Thales’ uitspraak op levendige wijze te snappen - ‘existentieel’, zou men de antiek-Griekse religie moeten kennen.

Bibl. steekpr.:

- M. P. Nilsson, *La religion populaire dans la Grèce antique*, Paris, 1954;
- L. Gernet / A. Boulanger, *Le genie grec dans la religion*, Paris, 1932;
- vooral Th. Zielinski, *La religion de la Grèce antique*, Paris, 1926 (vrl. 12/30: *La divinisation de la nature*).

“Wellicht was de basis, die het diepgaandst is, voor het religieuze aanvoelen van de antieke Griek, de idee van het geheimzinnige leven in de hem omgevende natuur - en niet enkel het leven van die natuur, maar ook het leven van de vergeestelijking en de vergoddelijking ervan”. (Th. Zielinski, o. c., 12).

Zielinski gaat verder: “In de geest van een (antiek) Griek, bestond er geen ‘dode’ natuur: de natuur was heel en al leven, heel en al ziel, heel en al godheid. die natuur was vergoddelijkt niet enkel in haar weiden en wouden, in haar bronnen en haar rivieren, doch ook in (...) haar zeeën en (...) haar bergwoestijnen”(ibid.).

W.R. 80.

M.P. Nilsson, Les croyances de la Grèce antique, Paris, 1955, 212, zegt: “De oorspronkelijke Griekse religie was er een die uit de natuur is voortgekomen, wier godheden de verschillende natuurfenomenen beheersten, terwijl andere godheden de menselijke activiteiten of instincten als domein hadden”.

In zijn *La religion populaire*, 20s., geeft Nilsson daarvan een applicatief model. “Zoals de volkeren van Noord-Europa, ‘zagen’ de Grieken, in de natuur, behalve mannelijke wezens - kentauren, silenen, saters b.v. -- ook vrouwelijke geesten,-- zo b.v. de nimfen. Het Griekse woord ‘numfè’, nimf, betekent, eenvoudig weg, ‘jonge vrouw’.

In tegenstelling tot de mannelijke daimones worden de nimfen steeds in zuiver menselijke gedaante voorgesteld. Zij zijn mooi. Zij houden van dansen. Zij zijn welwillend, maar zij kunnen ook, geprikkeld en dreigend zijn (W.R.11: demonisme). Zo zegt men, indien iemand krankzinnig wordt, dat hij ‘numfo lèptos’, door de nimfen bezeten is.(...).

Nimfen zijn, vaak, de moeders van mythische helden (W.R. 11; 79). Men treft, bijna overal, de nimfen aan. Zij wonen in de bergen, in koele grotten, in bosjes, in weiden en in de omgeving van bronnen. Er bestaan ook zeenimfen - Nèrèïdes - en boomnimfen - dendrodes, druades.

De eredienst der nimfen had plaats op vele plekken, vooral bij bronnen en grotten. Men heeft, in sommige grotten, daarvan de getuigeresten aangetroffen (...). De eredienst, in kwestie, staat in verband met de natuurdaimones en met de dieren. Toch was hij, op de eerste plaats, een vrouweneredienst.(...).

De nimfeneredienst was zeer populair. Mooi en vriendelijk als zij waren, verzinnebeeldden zij bijna alle aangename en welwillende aspecten van de natuur (...). Een grote godin, zeer gelijkend op de nimfen, die haar gezelschap uitmaken, is Artemis, ‘de Vrouwe van de wilde dingen’. Zij spookt rond in de bergen en op de weiden. Zij staat in verband met de boomeredienst en met de verering van bronnen en rivieren. Zij beschermt de vrouwen, die bevallen, en waakt over de baby’s.”

Met Artemis (Diana) en haar nimfen hebben wij een sacraal gegeven dat zeer lang nawerkt: *S. Reinach, Cultes, mythes et religions*, I, Paris, 1922-3, 272/278 (*La religion des Galates*), zegt: “Vanaf de vierde tot de vijftiende eeuw (na Chr.), is men de mening toegedaan dat Diana, gelijkgesteld of verbonden met Herodias (-7/-39), de vorstin van de (heksen)sabbat is.

W.R. 81.

Vanaf +314 treft men, in de canones (notulen) van een Kerkelijk Concilie, te Ankura (Ancyra, het huidige Ankara) gehouden, wat volgt aan: ‘(...) Sommige misdadige vrouwen, die te voren, zich tot Satan bekeerd hebben, verleid als zij zijn (W.R. 23/28) door bedrog en verschijningen (‘phantasmatibus’), geloven en belijden dat zij, ‘s nachts, in gezelschap van Diana, de godin der heidenen, of van Herodias, alsook van een ontelbare menigte vrouwen (*opm.*-- ‘nimfen’), te paard rijden op sommige dieren (W.R.80: dieren) (...), aan Diana, als aan haar vorstin (‘dominae’), gehoorzamen en, in de loop van bepaalde nachten, tot haar dienst opgeroepen worden”.

Wij halen dit cultuurfenomeen aan om erop te wijzen hoe grondig, tot in het onderbewustzijn toe, de antieke religie, in deze vorm vooral, ingrijpt en nawerkt, tot diep in ons Bijbels-Kerkelijk tijdvak. Daaruit kunnen wij aanvoelen hoe diepgaand de natuur, in haar buitennatuurlijke sfeer, indertijd, in de dagen van de Mileziërs, moet beïndrukt hebben. Pas tegen die achtergrond wordt het zinnetje van Thales volkomen begrijpelijk. Cfr Th. Zielinski, o.c.,12/30 (over de vergoddelijking der natuur).

Opm.- 2. Maar er is, zoals Nilsson zei, meer: de menselijke bezigheden en driften,-
- ook zij worden door daimones beziel.

Een applicatief model; - Th. Zielinski, o.c., 31/48 (*La consecration du travail*), zegt dat alle arbeid beziel werd door daimones, inspirerende godheden, die er haar functie, domein (W.R. 79 (9; 68)) in vonden: jacht, akkerbouw en veeteelt, wijnbouw,-- handel en nijverheid (ambachten),-- dat alles werd gesacraliseerd door ‘geestdrift’ (W.R.79), gedragenheid door daimones.

Zo ook de intellectuele arbeid. - Cfr Zielinski, o.c.,45/48. “De godinnen van de geestesarbeid zijn (...) de dochters van de bergen, de nimfen (...). als inspirantes van de dichters, hadden dezen haar oude naam bewaard ‘mousai’ muzen, -- woord dat verwant is met het Latijnse woord voor ‘berg’, ‘mons’, (*opm.*-- Men denke aan ‘montsa’, dat tot ‘mousa’ werd).(…). De Muzen beïnvloedden alle menselijke geestesarbeid. Dermate zelfs dat wie tot geen geestesarbeid in staat was, als ‘a.mousos’ (muzevreemd, cultuurloos, grof) geëtiketteerd werd. “Mocht het mij nooit als lot overkomen dat ik onder ‘amouso’, muzevreemden, leef” staat te lezen in een gebed van Euripides van Salamis (-480/-406).

W. R. 82.

Het waren, in alle geval, de Muzen - de dochters van Mnèmosunè (Gedenken) die de eerste, aarzelende schreden van het kind, in de lessen van lezen en schrijven, begeleidden. In de klas was een afbeelding van de Muze verplicht: met haar boekrol was zij, in de ogen van het schoolgaand kind, het zinnebeeld van de moeilijke vaardigheid, waarin men het onderwees. Het is, dan ook, niet verwonderlijk dat het kind zijn eerste schoolresultaten aan de Muze wijdde. Ook niet dat het zijn studies aanving met de verbuiging van haar heilige naam: Mouse, Mousas (gen.), Mousai (dat.), Mousan (acc.), in het Grieks; in het Latijn: Musa, Musae (gen.), Musae (dat.), Musam (acc.); dit woord diende tot model van alle woorden van de eerste verbuiging.(...).

In het Christelijk tijdvak, leek deze eer, aan een heidense godin bewezen, natuurlijk, onaanvaardbaar: 'Musa, Mousa' moest de plaats ruimen voor 'mensa' (tafel).(....). Onderwijl, naarmate het kind groter werd en zich meer met geestesarbeid ophield, bleven de Muzen, des te meer, zijn begeleidsters. (...) De dichters richtten hun gebeden, met zorg, tot de Muzen (W.R. 38: Homeros' model). Weliswaar werd, in later tijd, de term 'Muze', te voren levend, tot een 'klassieke getuigerest' (W.R.64; 78v.: Protosofistische crisis).-

Met de Muzen gingen andere stralende godheden gepaard: Apollon, Hermes (W.R. 68/70), Pallas Athene (W.R. 67;74) - deze laatste vereenzelvigden de Romeinen met Minerva. Toch namen de Muzen steeds de voornaamste plaats in.

Ten andere: niet enkel de dichtkunst, ook de muziek (mousikè) erfde de naam der muzen. Muziek, dichtkunst en dans (W.R. 80) maken, samen, de drie muzische kunsten (*opm.*: 'choreia') uit. Deze muzikale vaardigheden - 'muzisch' geheten in de striktere zin - werden onderscheiden van de beeldende ('plastische') kunsten, die uit de ambachten voortkwamen". – Tot daar Zielinski.

Terloops gezegd: de charites, de lichtend-welwillende gunstgodinnen (W.R.68), die blijdschap schiepen, deelden, met de Muzen, in de voorliefde voor de reidans en de erbij horende muziek.

Dat de Muzische religie, hierboven geschetst, ernstig werd opgenomen blijkt o.m., later, uit het feit dat Ptolemaios Soter (= Lagos) (-367/ -281; generaal van Alexander de Grote; vorst van Egypte -305/-285) de eerste academie voor letterkunde en vakwetenschappen, te Alexandrië stichtte en ze 'mouseion', museum, muzenwoning, doopte.

W.R. 83,

Opm. - 3. Zielinski, o.c., 49/70 (*Révélation de dieu dans la beauté*), zet uiteen hoe, voor de Griek vooral, de godheid zich in het schone onthult (o.c., 50). Dit is - zegt hij, o.c.,57s., - de ware betekenis van b.v. de Griekse godheidsbeelden.

“Dermate zelfs dat de ernstige en bezonnen Aristoteles vaststelt: “Indien, per toeval, wij, op zekere dag, een mens van het type, waarin de beeldhouwers de godheden uitbeelden, ontmoetten, dan is het onbetwifelbaar dat wij allen ertoe zouden bereid zijn voor hem een buiging uit te voeren en hem een eredienst te brengen, alsof het om een hoger wezen ging”: (o.c., 57s.).

Opm.- 4. Zielinski, o.c.,71/94 (*La consécration du milieu social*), wijdt uit over de bezieling (geestdrift, inspiratie) door godheden (daimones) van alle maatschappelijke vormen, te beginnen met het gezin.-- Tot daar wat de cultuurhistorische situering (hier: inzake religie) ons leert omtrent het zinnetje van Thales, dat de arts Aëtios ons bewaard heeft.--

Herlees, III nu, W.R.38 (*mnemosune en de muzen*): 38v. (oorsprongs- of gen(n)etisch denken der Muzen: W.R.3): 42 (ontvoogdingsproces en Muzen) (W.R.67); 43 (transcendentele omvang v.h. muzische denken).

Opm.- 5. W. Den Boer, *De godsdienst van de Grieken*, Den Haag, 1965, 56/62 (Delphi en de wet), heeft het over de enorme invloed van het Delfische orakel, dat universeel geraadpleegd werd, ook door ‘intellectuelen:

“De Griekse overlevering kent, bij Pindaros van Kunos Kefalai (letterlijk: honds-koppen,-- heuvels in Boiotië) (-518/-438), de grote lierdichter, een groep van zeven wijzen (W.R. 53 (de ethiekers)), die een door een god geschonken kennis bezitten”. (o.c.,57). Welnu, onder die zeven wijzen, wordt onze fysieker Thales vernoemd.

Meer nog: “De beroemde zeven wijzen wijden, bij Platon van Athene (-427/-347), hun wijsheid aan Apollon (W.R. 82) (*opm.*: Apollon is de muzische god van Delfoi, in fokis,-- heden: Kastri), al gaat hun kennis van de mens zelf uit en al krijgt zij de goddelijke sanctie door aangebracht te worden op de tempel”. (Ibid.).

M.a.w.: net zoals voor Mnèmosunè met haar Muzen, zo ook voor Apollon (en de Puthia, pythia, de slangenvrouw, die zijn tolk was), is de eigen, autonome geestesarbeid een hindernis. Wel integendeel.

W.R. 84.

Opm. Kurt Leese, *Recht und Grenze der natürlichen Religion*, Zürich, 1954, 305, zegt: “de natuur, als bemiddelaarster van goddelijke openbaring, herontdekt te hebben, is (...) het religieuze charisma (opm.: bijzondere begaafdheid) van de - uitgerekend door theologen (opm.: van verlicht -rationalistische mentaliteit, natuurlijk) zo vijandig beoordeelde - romantiek”.

Zonder commentaar, tenzij dit: W.R.78v., hebben wij Zafiropulo's oordeel gekozen over de ontluistering der natuur, als buitennatuur, in haar geheel. Na wat wij over de menselijke natuur, als door uitgerekend die buitennatuur beïnvloede werkelijkheid, vernomen hebben, kunnen wij de ontluistering ervan door het Verlichte Rationalisme, enigszins, meten. Men herleze, weerom, W.R.64, waar (o.m. het van zijn buitennatuur ontdane 'recht' (indien men die dierlijkheidsethiek nog met de naam 'ethiek' mag aanduiden), heel even, ter sprake komt.

Twee applicatieve thaletische modellen.

(1) Aristoteles, *De anima* A2: 405a/19, zegt dat Thales zou beweerd hebben dat de magneetsteen een 'psuche' in zich droeg. Waarbij Zafiropulo: “Wat de anorganische materie betreft, leidde Thales de magneetsteenziel af - aldus Aristoteles - uit het feit dat de steen van magnesia (deze is een natuurlijke magneet, bestaande uit Fe₃O₄ (ijzeroxide) en amber (dat in het Grieks 'èlektron' beet). Deze 'animistische' theorie zal door Platon overgenomen worden (*Robert Baccou, Histoire de la science grecque*, Paris, 1951, 55). -- Aan de hand van dit applicatief model meet men de primitiviteit van de aanvankelijke Griekse natuurwetenschap:

(2) Zafiropulo, o.c., 37, zegt, verder: “Wat de planten betreft: “ta futa empsucha zoa” (De planten zijn levende wezens, die bezield zijn), aldus Thales. Hij leidde dit of uit het feit dat, indien men de richting van de stengel wijzigt, de planten spontaan (uit zichzelf) deze hernemen (W.R.46: stuurkundige structuur: richting/ afwijking/ herstel).

Weerom: de primitiviteit van de toenmalige natuurwetenschap, die stuurkunde met ziel(estof) en/of met godheid (daimon) verklaart. Ondertussen blijkt dat Thales, nog steeds, leeft in de religieus-verzadigde Grieks-antieke levenssfeer.

Opm.-- Misschien duidt Romeyer-Dherby, a.c., 2491, juist, waar hij de alomaanwezigheid van 'ziel(estof)' opvat als 'een sympathie van alle wezens, die op elkaar reageren en met elkaar overeenstemmen (...). Dezelfde ziel circuleert door de veelheid heen”.

W.R. 85.

Ondertussen raakt steller aan één der hoofdkentrekken van het animisme.-- Ten bewijze.

(1) *Alain Daniélou, Shiva et Dionysos (La religion de la nature et de l' éros)*, Paris, 1979, o.m. 17. Steller onderscheidt twee nogal grondig onderscheidbare religietypes: "De ene is gebonden aan de leefwereld van de natuur; de andere aan de ordening van het leven-in-groep van de stad". (O.c.,17). Het eerste - volgens steller, het oudste - type draagt als fundamentele trek wat volgt: "De anorganische wereld, de plantaardige wereld, de dierlijke en menselijke wereld alsook de fijnstoffelijke ('subtil') wereld van de geesten en de godheden bestaan dankzij elkander en voor elkander". (O.c., 15). M.a.w.: ineenbestaan!

(2) *Karl Reinhardt, Kosmos und Sympathie (Neue Untersuchungen über Poseidonios (opm.: van Apameia (-135/-51)), München, 1926, vrl. 111ff., zet uiteen hoe, bij een aantal Grieken, alsook b.v. bij Cicero (-106/-43), de grote redenaar, wat men toen, heet te 'sumpatheia' (W.R. 56: taalevolutie), in het Latijn: distantium rerum cognatio (samenhang, verwantschap zelfs, van dingen, die op afstand van elkander bestaan), een basisidee, inzake kosmosopvatting was.*

Eén van de toepassingen luidt: dankzij deze 'pneumatische' (W.R.49: lucht; pneuma (adem), d.i. fijnstoffelijkheid) samenhang b.v. begrijpen de 'luchtzielen' (= daimones)

(1) elkander en

(2) de zielen der aardse mensen (o.c. 114f.).

M.a.w.: een verstandhoudingstheorie (w.r.4 (ethologische verstandhoudingsmiddelen); 71v. (Thaletische verstandhouding) ligt, in die transcendentele of, liever, kosmische fijnstoffelijkheid ('pneuma'), in het Nederlands ook wel 'geest' vertaald, opgesloten (o.c.,114f.). Wij zullen hierop nog terugkeren i.v.m. het Pythagoreïsme.

2.-- Het godsgeloof bij Thales.

Aristoteles, De anima A5: 411a/7, zegt dat Thales de mening zou toegedaan zijn dat "panta plèrè theon einai" (dat 'alles' (W.R.38 (godinnen, aanwezig bij alles en in het bezit van inzicht in alles); 43 (panta: Homerisch); 79 (pan)) van godheden vervuld is).

Bibl. steekpr.:

-- *M.P. Nilsson, Les croyances rel. d. l. Gr. ant, 71/78;*

-- *W. Jaeger, A la naiss. d.l.theol., vrl. 7/16 (Le concept de 'théologie naturelle').*

Zie, nu, eerst W.R. 73/74 (de idee 'theologie', natuurfilosofie of natuurlijke theologie; vrl. 75/77 (de triade 'natuur/ buitennatuur/ bovennatuur', als Christelijke stellingname.

W.R. 86.

M.P. Nilsson, Les cr. rel., 71ss., zegt, samengevat, het volgende.

(1) *Er is een Homerische tijd, inzake godsidee.*

(a) De dichter, als bijzonder geïnspireerde, “weet” (W.R.38 (inzicht in alles)), nauwkeurig welke individuele godheid juist in het lot van deze aarde en haar leven tussenkomt.

(b) Daarentegen de gewone ‘stervelingen’ (die, juist, stervelingen zijn, doordat zij het buitennatuurlijke element van de geïnspireerde missen) ‘weten’ niet (demonistische onwetendheid, die op ‘dom houden’ neerkomt; W.R.11v.) welke individuele godheid juist hun (nood)lot bepaalt - of liever: mee bepaalt; W.R.53. Daardoor zijn er twee taaltypes (W.R.56: taalanalytisch bewustzijn) inzake theologie.

Gevolg: wanneer *J.-P. Vernant, Mythe et pensée, II, 79/94 (La personne dans la religion)*, schrijft: “Les dieux helléniques sont des Puissances, non des personnes” (De Helleense godheden zijn (slechts) (onpersoonlijke) Machten, geen (individuele) personen), dan zegt hij iets dat niet de godheden zelf betreft, maar slechts wat de ‘sterveling’ (niet de geïnspireerde (= buitennatuurlijk begaafde)) ervan ‘weet’.

(2) *Na de Homerische tijd,*

Na de Homerische tijd, is er tweespalt tussen de traditiegetrouwe volksreligie (die onze catecheten en theologen, de laatste tijd, herontdekken) en de ‘verlicht-rationele religie’ van de ‘intelligentsia’ (= de intellectuelen). Met twee uitersten enerzijds, het type van een Xenofanes van Kolofon (W.R.35), waarover straks meer; anderzijds, het type van de Protosofisten (W.R. 64; 65; 78; 82; 84). Beiden incarneren het zelfs aan het Verlicht-rationele menstype eigen demonisme (tweesnedigheid). Zodat, zelfs, met het licht der trede: men aan de duivelskring van het demonisme niet ontsnapt (W.R.11).

Inderdaad: waar een Xenofanes de godsidee uitzuivert, naar peil verheft (W.R. 46vv.: catharsis; 76: Bijbels), verloedert een type van Protosofisten het reeds demonistische godsbegrip. Het is deze laatste

(a) reeds demonistische en

(b) bovendien ‘verlicht-rationele’ godsidee die, gewoonlijk, bij onze huidige critiekers van het Godsbegrip (waaronder de atheïsten koplopers zijn) in omloop is.

W. Jager, o.c., merkt dan ook op dat, algemeen gezien, “alle filosofische stelsels - behalve het sceptische - op een ‘theologie’ uitlopen. Wij kunnen dit beweren van de platonische, aristotelische, epikoereïsche, stoïsche, neo-pythagoreïsche, neoplatonische ‘theologieën’”. (o.c., 11).

W.R. 87.

In die tweeledigheid uit zich, althans gedeeltelijk, de demonistische tweesnedigheid van de 'rede'.

3.-- Het mirakelgeloof bij Thales.

Bibl. steekpr.:

-- E.R. Dodds, *Der Fortschrittsgedanke in der Antike*, Zürich/ München, 1977, 188/239 (*Paranormale Phänomene in der klassischen Antike*);

-- R. Flacelière, *Devins at oracles grecs*, Paris, 1965 (vrl. 103/118: *Divination et philosophie*);

-- R. Bloch, *Les prodiges dans l'antiquité classique (Grèce, Etrurie et Rome)*, Paris, 1963;

-- Ph. Vandenberg, *De orakels*, A'm / Bssl, 1980;

-- H. Klees, *Die Eigenart des griechischen Glaubens an Orakel und Seher*, Stuttgart, s.d.;

-- H. De Jong, *De magie bij de Grieken en de Romeinen*, Haarlem, 1948-2.

(1) R. Bloch, o.c., 36, noteert de Homerische antecedenten. De figuren ('helden') van Homeros vertonen een tweesnedigheid t.o.v. het buitennatuurlijk fenomeen bij uitstek, de godsspraak of orakel.

(a) De meesten duiden het orakel als een zegen of, althans, als geldig inzake lotsinzicht (W.R.86).

(b) Sommigen, echter, onder wie Hektor, de zoon van Priamos (W.R.33; 68), hooghartig, zijn landgenoot Poludamas, inzake vogelmantiek, in Ilias, 12:230vv., belachelijk maakt, vertonen, reeds, een Verlicht-rationele denktrant. "Gij verlangt van mij dat ik (Hector) gehoorzaam aan vogels, die de vleugels uitstrekken! Ik maak er mij niet ongerust in of zij aan mijn rechterzijde vliegen, naar zonsopgang; ofwel aan mijn linkerzijde, naar de eindeloze duisternis. Het beste voorteken ligt in het feit dat men vecht voor zijn vaderland".

(2). Flacelière, o.c.,103, vermeldt dat Ploetarchos van Chaironeia (+45/+125; een later Platonieker), in zijn Gastmaal der Zeven Wijzen, vertelt dat Thales blijk gaf van Verlicht-rationele duiding.

"Het gaat over een monster, waarvan een jonge herder beweerde dat het uit een merrie geboren was.

(1) Het bovenlichaam, tot de nek en de armen, was menselijk;

(2) de rest van het lichaam was dat van een paard. Een beetje, zoals de Kentauren van de mythologie.

(a) De mantis, de ziener, Dioklès zag, daarin, 'een groot wonder',

(b) Maar Thales deed niets dan lachen, ongelovig als hij erop reageerde".

W.R. 88.

Analyse.-- Bibl. steekpr.: R. Barber/A. Riches, A Dictionary of fabulous Beasts, London, 1971 (vrl. 37: Centaurs).

Thales verstaat, blijkbaar het herderverhaaltje in de grofstoffelijke zin. Maar dan nog is het niet uitgesloten dat een ‘monster’ (de veeartsen b.v. stellen er, soms, vast) werkelijk geboren werd. Indien - wij zeggen wel: indien - dit zo was, dan - maar alleen dan - treft Thales een fout tegen zijn eigen onderzoeks- of historia-methode (W.R. 40vv.).

Immers, volgens de (weliswaar pas door Puthagoras van Samos verwoorde) theoria (W.R. 41), behoorde Thales, eerst en vooral, ‘empeiria’ (waarneming, hier in de zin van veri- of falsificatie (W.R.60 (eerst Abductie, dan Inductie); 61: falsificeer-baarheid), te plegen. Wat hij - althans volgens Ploetarchos’ verhaal - niet gedaan heeft.

De theoria zoekt, immers, het onzichtbare, dat, hier, in de ongetoetste bewering van de jonge herder eventjes zichtbaar, maar niet genoeg zichtbaar wordt. Cfr W.R.41v..

Husserliaans-fenomenologisch: het reine fenomeen moet eerst van al de rest uitgezuiverd worden. Het reine fenomeen was hier, in, beginsel, het grofstoffelijke monster. Dat Thales niet eens gaan ‘bekijken’ (speculari, bespieden) is.

Dioklès, als mantis, als ziener, duidt, misschien, ook juist. Want zowel gestoorde ‘zien(st)ers’ (de lijders aan hallucinaties b.v.) als de paranormaal begaafden (W.R.76: normaal, abnormaal, paranormaal) beweren, bij hoog en bij laag, (zo dat men a.h.w. ertoe zou gedwongen worden zelf hetzij het abnormale hetzij het paranormale vermogen te ontwikkelen, indien -indien - men zelf wil toetsen, veri- of falsificeren) dat degelijke monsters wel degelijk ergens waarneembaar zijn.

Wij zeggen: ‘ergens waarneembaar’. Want, blijkbaar, indien het bestaat, dan gaat het hier om een eigen, onherleidbaar type van waarneming, dat sedert Carl von Reichenbach (1788/1869) met de naam ‘sensitiviteit’ wordt aangeduid.

Wij weten het: zowel hallucinaties als ‘gezichten’ (visioenen (W.R. 81; phantasmata) zijn object van tegenstrijdige beweringen, die pas kunnen beslecht worden, indien men (hetzij naïef-gelovigen hetzij verlicht-rationelen) het zelf kan overdoen, d.m.v. veri- of falsificerende waarneming (inductieve waarneming; W.R.60). Daarmee is de lijst van zowel deelfysieken als van theoria-types (W.R. 70) met één type aan te vullen, nl. de theoria van het buitennatuurlijke (ziel, zielestof:- daimon; godheid).

W.R. 89.

Inderdaad, na Thales komen denkers ('theoretikoi'), die, met fijnstoffelijke middelen, één type van waarneming - of, misschien, zelfs alle waarnemingstypes - willen 'verklaren'.

(1) De eerste is Alkmaion van Kroton (-500/-450), een Pythagorizerend arts, die het over een luchtardige stof heeft, die, bij de waarneming, vooral die van het oog, een rol speelt. Cfr W.R.49; 85.

(2) De tweede is de 'eerste materialist', in de strikte zin' (W.R.52) - als men er het hylisch pluralisme bijneemt nl. Demokritos van Abdera (-460/-370). De 'eidola', - theorie nl. van deze Atomieker zegt dat er, behalve gewone 'atoma', ondeelbare deeltjes, ook "gladde en licht beweeglijke" atomen bestaan, die, op zich, niet waarneembaar zijn, maar in alle waarneembare zijnden aanwezig zijn. Deze soort atomen maken de stof, die de ziel typeert, (W.R.78; -- 49/52) uit. Volgens Demokritos vormen zij, ook, het vuur. Deze zielestof is de grond (W.R.44;41), d.i. de noodzakelijke en voldoende reden, van (a) de lichaamsbeweging, (b) het leven (W.R.50) en (c) zelfs, het denken. Cfr W. Röd, I, 188f.

Doch dit is niet alles. Röd, o.c.,193f., zegt dat Demokritos, daarmee, ook buitennatuurlijke fenomenen, die wij, nu, paranormale fenomenen zouden heten, 'verklaart'. Zo de verschijningen (fantasmata) van godheden, daimones, die, meermaals (zo zegt Red) door - blijkbaar sensitieve - mensen waargenomen worden. Zo ook de dromen, de mantische verschijningen. Zo ook de dichtersbegaafdheid.

Deze theorie werd, later, door de materialistisch getinte Epikouros van Samos (-341/-271) overgenomen.

Zie ook: *J. Brun, Les Présocratiques*, Paris, 1982-3, 120s.; *C. De Vogel, Gr. Philos.*, I, 74 (explanation of telepathic phenomena; the gods explained as eidola; explanation of the evil eye (W.R.53: het boze oog), in het Grieks ook 'baskania' (lotsworp) geheten.

Opm -- *J. Tyciak, MorgenLändsche Mystik*, Düsseldorf, 1949, o.m. 41f. zegt dat heel wat XIX-de - en XX-st' eeuwse Russische schrijvers (dichters, romanschrijvers), niet zonder de invloed van het (vooral Duitse) Romantisme (W.R. 84), het buitennatuurlijke, o.m. in het landschap, weergeven.

-- *Sh. Ostrander/L. Schroeder, Parapsychologische ontdekkingen achter het IJzeren Gordijn*, Haarlem, 1972,

-- *H. Gris/ W. Dick, nieuwe parapsychologische ontdekkingen achter het ijzeren gordijn*, Haarlem, 1979, laten ons iets analoogs, in sovjet-stijl, zien. Voorwaar het antieke 'wonder' leeft nog.

W.R. 90,

Opm. - Tegengesteld aan dit wondergeloof, zo typisch voor de archaische cultuur, is wat de zgn. ‘demythologisering’ der archaische cultuur beweert.

Eén applicatief model daarvan. *E. Renan* (1823/1892); *Vie de Jésus*, Paris, 1863-1, 1879-16, vi”. (...). De wonderen, verhaald in het Evangelie, waren nooit een werkelijkheid; de Evangelieën zijn niet geschreven met de deelname van de Godheid. Deze twee ontkenningen zijn in ons geval, niet het resultaat van de exegetische (bijbelduiding); zij gaan aan de exegetische, vooraf. Zij zijn, nl., de vrucht van een ervaring, die nooit gefalsificeerd werd: mirakels zijn van die dingen, die nooit voorvallen. Enkel lichtgelovige lui beelden zich in dat zij er zien. Men kan geen enkel mirakel aanhalen, dat zich voordeed in de aanwezigheid van getuigen, die tot de vaststelling ervan in staat zijn. Geen enkele bijzondere tussenkomst van de Godheid - hetzij bij het opstellen van een boek hetzij in het verloop van een gebeurtenis, werd ooit bewezen.

(Meer nog): enkel en alleen al door het feit dat men het ‘surnaturel’ (*opm.*: als man, die in de loop van zijn priesterstudies, onder de invloed van vooral de toenmalige Duits-verlichte Bijbelduiding, zijn geloof verloor, maakt Renan, de sceptieker, zelfs geen onderscheid meer tussen ‘buiten- en bovennatuurlijk’) aanneemt, bevindt men zich buiten ‘la science’ (*opm.*- Renan, consequent, heet ‘wetenschap’ dat type van analyse der feiten dat opzettelijk en a-priori, iedere buiten- of bovennatuurlijke werkelijkheid - zelfs als pure hypothese - uitsluit; wat kenmerkend is voor alle Verlichting in haar areligieuze vorm).

Bij dit alles is Renan eerlijk: hij, persoonlijk, heeft nooit inspiratie (W.R.81: ‘inspirantes’) of wonder (mirakel) beleefd, van dichtbij: die singuliere afwezigheid veralgemeent hij tot men onmogelijkheid.

In syllogismevorm: “Ik, Renan heb nooit één buiten- of bovennatuurlijk fenomeen beleefd; -- welnu, al wat ik niet, zelf, beleefd heb, bestaat niet zonder meer; -- dus, voor alle buiten- en bovennatuurlijke gegevens geldt dat zij zonder meer niet bestaan”.

Dit type van beredeneerd ongeloof blijkt, vanaf de dagen van Homeros (WR 87: Hektor), via die van Thales (ibid.), tot op heden (WR 76: Bultmann, die, in existentiële termen, zegt wat Renan, in vorige eeuw, in positivistische (WR 2; 73) termen, uitzei), Cfr. W.R. 79 (ontluistering der natuur door de Protosofistiek).

W.R. 91.

Ondertussen is de Verlicht-rationele wereld zelf verdeeld inzake de juiste verhouding tussen religie (in de archaische zin) en wetenschap. Zo b.v. beweert *J.R. Vernant, Divination et rationalité*, Paris, 1974, dat “waarzeggerij (= mantiek), verve van tegengesteld te zijn aan ‘positief’ denken (WR 62 (//73; 77)) en beginnende wetenschap, er integendeel, een wezenlijke aanloop toe is’. (cfr o.c., 199/263 (Griekse denkers))

Algemeen besluit inzake thaletische natuurfilosofie.

Wij hebben nu de oudste, gekende filosofie niet enkel in haar zeldzame tekstuele getuigeresten nagegaan; wij hebben ze ook dubbel geduid:

(i) als de aanvang van het huidige denken (genetische methode: W.R. 3) en
(ii) als gesitueerd in haar eigen cultuurcontext (cultuurhistorische methode: WR 31), Deze dubbele duiding heeft, zelf, een fundament, nl. het organi(cisti)sche denken (W.R. 3). -- Kunnen wij, nu, bepaalde ‘definiërende’ (de wezenskenntrekken uitsprekende) termen toepassen op de Thaletische denkstijl? -- Ja!

(1) Er is aan (overigens aloude) dialectische kern in aanwezig:
de veelheid van (gebeurlijk tegengestelde) natuuronderdelen (die in deelfysieken ter sprake komen) wordt ééngemaakt in de éne wezensgrond, het vloeiende (= fluïdieke, smijdige).

(2)a. Deze dialectische kern wordt een echte ontologie (WR 38 (muzische grondslag); 43vv. (transcendentele wijsheid)), doordat hij geduid wordt vanuit de zijnden, -- de vroegere, de huidige, de toekomstige.

(2)b. Deze ontologie is, in wezen, een metafysiek, doordat zij de dialectiek van de natuur in de ontologie, d.m.v. theoria (WR 41v) doorgrondt, ‘inzichtelijk’ maakt, nl. op haar onzichtbare gronden.

De ‘hetareia’ in Miletos.

(1) Thales had een ‘hetairos’, een gezelschap, (levensgezel, vriend, kameraad), nl. Anaximandros van Miletos, die wat jonger was dan hij (-610/-547). Net als zijn leermeester-vriend, Thales, die een stuk proza (waarschijnlijk een ‘periplous’ in het Frans - nog steeds, ‘périple’ (rondvaart (beschrijving)) schreef, heeft *Anaximandros* ons een boek ‘*Peri fuseos*’, De natura, over de natuur, achtergelaten, waarvan juist één fragment is overgebleven, - het oudste filosofisch document, dat wij bezitten.-- Het is tweevoudig van buitengewoon belang. Doch eerst de Nederlandse vertaling.

W.R. 92.

Simplikios; Phys. 24:13, zegt daaromtrent dat Anaximandros, de ‘diadochos’ (opvolger) en ‘mathètès’ (leerling) van Thales beweerde dat het beginsel (‘archè’) en bestanddeel (‘stoicheion’) van de zijnden (‘ton onton’) is ‘to apeiron’, het smijdige. (Cfr WR 44; 51).

1. Meteen hebben wij het eerste uiterst verdragende bestanddeel. *M. Müller/A, Helder, Herders kleines philosophisches wörterbuch*, Basel/ Freiburg/ Wien, 1959, 16, licht dit toe. Niet enkel wiskundig (het onbegrensde, zoals b.v. de idee van een uitdijend heelal of het infinitesimaal idee), doch ontologisch (als de naam voor hetgeen oorsprong is voor alle zijnden) is de idee ‘smijdig(heid)’ fundamenteel in de hele antiek-Griekse wijsbegeerte. “Het gaat om een ‘onbegrensdheid’, in alle betekenissen van die term. Want de natuur (WR 44) bevat het beginsel van alle mogelijke vormen van het zijn, - versta: alle eindige vormen”. (*M. Conche, Anaximandre, in: D. Huisman, dir., Dict.d.Phil.*, Paris. 1984, 61..).

M.a.w.: het smijdige is het vormloze, want vormbare, aanwezig in alle mogelijke vormen, die, gezamenlijk, de natuur uitmaken.

Hier zien wij dat Anaximandros de ‘hetairos’, de denkgenoot, van Thales was : zijn leermeester nam het ‘water’ (het vloeiende), in, alle zijnden, als het vormloze, maar vormbare, aanwezig, als denkmodel. Anaximandros doet hetzelfde, maar vindt er een juister benaming voor. Waarom juister? Omdat het ‘smijdige’, nu, juist geen kwaliteit of kwantiteit aanduidt, maar enkel dat wat zowel kwaliteit als kwantiteit kan worden.

2. Verder geeft Anaximendros analoge goddelijke kentrekken aan zijn ‘smijdige’: het is ongeworden, onvergankelijk,-- het omvat alle zijnden en stuurt ze (WR 46; 74).

M.a.w. zoals W. Jaeger terecht beweerde : ook de denkgezel Anaximandros is fysisch-theoloog, - niet enkel positief-vakwetenschapper. - Na Anaximandros zullen de (paleo)pythagoreeërs, de platoniekers, de aristoteliekers en, in hun voetspoor, b.v. ook de laatantieke filosofen steeds weer, het smijdige als basisbestanddeel van hun wereldbeeld verwerken.

Tweede zeer belangwekkend bestanddeel van het Anaximandreïsche denken.

Simplikios zegt verder: “Datgene, waaruit de zijnden hun oorsprong -- (‘genesis’; WR 39) betrekken, wordt er de ondergang van, zoals noodzakelijk is. Immers, zij stichten recht (‘dikè’; WR 66) en uitboeting ten overstaan van elkander, voor het onrecht (‘adikia’). Dit volgens de (rechts)orde van de tijd”.

W.R. 93,

Hermeneutisch is dit fragment een moeilijk iets: wij missen de context, die Anaximandros eraan gaf. Maar er is de cultuurhistorische context (WR 31: 91).

(i) Zo b.v. duidt één der Zeven Wijzen (WR 53; 83), Solon van Athene (-640/-558), gevoelig ouder dan Thales en, zeker dan Anaximandros, de tijd als een rechter. M.a.w.: deze beeldspraak en, meer nog, hypostasiëring (d.i. het verheffen, op hoger peil, van een aards gegeven; WR 76; 86) drukt het feit uit dat - zelfs zonder menselijke tussenkomst. Het verloop der gebeurtenissen zelf (= de tijd), 'mettertijd' onrecht onthult en door recht vervangt.

(ii) *W. Jaeger, à la naiss.*, 42, zegt: het is het weergeven van wat op het gerecht gebeurt. Wanneer twee aangeklaagden onderling elkanders bewering betwisten, dan moet degene die - hetzij d.m.v. geweld hetzij d.m.v. van oneerlijkheid - meer dan dat waarop hij recht heeft, zich toe-eigende, recht "stichten en uitboeting t.o.v. de verontrechte. De reden is 'pleonexia', het feit dat hij meer bezit dan de andere. Vgl. WR 53 (grensoverschrijding).

"Voor de (antieke) Grieken, voor wie rechtvaardigheid identisch is met 'gelijkheid', (elk juist evenveel) is deze 'pleonexia' (...) het wezen zelf van onrecht". (*W. Jaeger, o.c.*, 42).

Tot daar het louter juridische (WR 66) - Maar er is, in Anaximandros' wijsgerige tekst een veralgemening aan het werk: hij heeft het over 'de zijnden'.

M.a.w.: hier grijpt analogie plaats. In termen van tussenburgerlijk ('juridisch') leven spreekt hij over de verhoudingen tussen de zijnden: ook daar heerst dikè, rechtsorde, zoals binnen de polis, tussen haar burgers. Deze vorm van rechtsorde beslist over ontstaan en vergaan der zijnden. "De (antiek-)Griekse taal gebruikt de woorden 'eu.nomia' ('goede verdeling) en 'kosmos', (orde(ning)) om het rijk (der gerechtigheid in het politieke leven te definiëren. Doch ook het leven der natuur is een 'kosmos'. Uitgerekend deze 'kosmische' (*opm.*: versta: gerechtelijke) zienswijze inzake het heelal begint met Anaximandros' uitspraak! (*W. Jaeger, o.c.*,43).

M.a.w.: voor Anaximandros zijn de natuurfenomenen

(i) zinnig (d.i., begrijpelijk; WR 60: intelligibel) en

(ii), meer nog, juridisch zinnig, d.i. aan een strikte rechtsregel onderworpen.

W.R. 94,

-- *Hans Kelsen* (1881/1973; de 'normativist' inzake recht, van de Weense School), *Die Entstehung des Kausalgesetzes aus dem Vergeltungsprinzip*, in: *Erkenntnis* 8 (1939);

-- *W.B. Kristensen, e.a., Antieke en moderns kosmologie*, Arnhem, 1941;

-- *E.W. Beth, Natuurphilosophie*, Gorinchem, 1948, vrl., 35vv,

Zij wijzen erop dat de oudste Griekse wijsbegeerte

(1) de mens, allereerst, ziet als een maatschappelijk, beter: 'politisch' (tot een polis of stadsstaat behorend) wezen,

(2) de natuur, eveneens, naar dat politisch model ontwerpt: zij is één grote maatschappij (polis), waarin zowel de 'levenloze' als de levende (planten, dieren, mensen omvattende) wezens, 'zijnden', hun rechtsplaats hebben.

Gevolg: men past 'juridische' begrippen toe op natuurfenomenen,, Men heeft deze duiding van de natuur- de 'sociomorfe' natuurfilosofie of kosmologie geheten.

Beth slaat de nagel op de kop waar hij schrijft: "Deze sociomorfe kosmologie houdt verband met de antieke opvatting, volgens dewelke, overal, in de stoffelijke natuur, een bezielde kracht aanwezig is (hylozoïsme; WR 44; 49; vrl. 50; 66)". (O.c., 315v.).

Deze alomaanwezige, door de Godheid gestichte kracht ('dunamis'), levenskracht, bevat een ordenende regeling of rechtsregel zo dat, wanneer één der zijnden teveel van de oerstof voor zich neemt, het dit mettertijd, door het verloop der dingen en processen, zal vereffenen.

De oude ethiek der Zeven Wijzen (WR 53v.: drukt dit uit, ethisch:

(1) ken uzelf zo dat

(2)a gij maat houdt en

(2)b niet de grens overschrijdt, Anders uitgedrukt: weet dat gij maar één 'vorm' zijt, tussen de vele 'vormen, die, gezamenlijk, van de ene, alomaanwezige, smijdigheid (vormloze, maar vormbare oerstof) leven, zo dat gij uw maat (inzake smijdigheid, oerstof) niet overschrijdt, tot schade berokkend aan de andere medevormen, binnen de natuur. Dit is de regel(ing) voor het normale, verrechtvaardigbare gedrag der zijnden.

Maar Beth, in navolging van Ralph Waldo Emerson (1803/1882; de medestichter, in de USA, van de beroemde Transcendentalist Club), zegt dat er ook een regel(ing) in de natuur ingebouwd is, die, voor elke afwijking (grensoverschrijding, 'hubris'), een herstel (correctief, terugkoppeling) voorziet. Dat geschiedt in de vereffening (stichting van recht (dikè) en uitboeting, - zegt Anaximandros).

M.a.w.: wij hebben, hier, de oudste cybernetiek (WR 48; 84), of de wet van de immanente sanctie.

W. R. 95.

Dit betekent dat men de oudste wijsgerige tekst als volgt kan lezen, cultuurhistorisch getrouw: “De zijnden, betrekken uit de dingen (meervoud), waaruit zij hun ontstaan betrekken, ook hun ondergang, noodzakelijkerwijze. (Wanneer men dit proces ziet, weet dan dat) zij recht stichten en uitboeting, onderling, voor (begaan) onrecht, volgens de rechtsorde van de tijd”.

Men kan ook zeggen dat een topologische structuur aan het werk is binnen de sfeer van het smijdige: ‘smijdig’ is, immers wat vervormbaar is, maar naar ‘stof’ (oerstof) identisch. Het is alsof de oudste denkers zich de natuur als één omvattende klomp ‘oerstof’ voorstelden, die én naar binnen (de vele vormen, waaronder ieder van ons b.v.) én naar buiten (het geheel der vele werelden, waarover Anaximandros spreekt) vervormbaar, ‘smijdig’ is. Juist wanneer die vormen vorm aannemen, is het mogelijk dat zij ‘pleon.exia’, grensoverschrijding inzake oerstof, plegen (‘adikia’, onrecht begaan). Daarop reageert, mettertijd, een immanente sanctie (innerlijke, ingebouwde rechtzetting).

Opm.- Eén applicatief model.

G. Daniëls, Religieus-historische studie over Herodotus, Antwerpen/ Nijmegen, 1946, 93v., zegt dat volgens Herodotes van Halikarnassos (-464/-425: de stichter der geschiedschrijving)

- (1) in het plantenrijk (de planten, die de andere verdringen),
- (2) in het dierenrijk (de roofdieren, die de andere verslinden).
- (3) in het mensdom (de landhongerige staten, die de andere opslorpen) grensoverschrijding plaats grijpt, maar, mettertijd, ook ‘nivellering’ (vereffening).

Men denke - heel even - aan wat onze volksmensen zeggen: “De ene zijn dood is de andere zijn brood!”. Men denke aan Thales’ praxis: hij leent alle oliepersen op het ogenblik dat hij een rijke olijvenoogst voorziet, of koopt de ganse olijvenoogst op, - om later, alleen, de prijs te bepalen, hij verdringt, verslindt, slorpt op, gezien vanuit het standpunt van de medeburger (‘medevorm’ binnen de natuur). Overal waar schaarste is, ziet men die wet aan het werk.

En wij weten niet of Thales mettertijd’, niet hetzelfde, ter vergelding, heeft ondergaan, al was ‘t maar vanwege mededingers.

Anaximandros insinueert, met die idee, tevens, een voortdurende strijd om het bestaan (om de vorming van de eigen vorm uit het smijdige, de natuur).-- Men ziet: hij is dialectieker (WR 91).

W. R. 96.

(2) Anaximandros had - zo lijkt het - een denkgenoot en leerling, Anaximenes van Miletos (-583/-524). Deze schreef in simpel en sober Ionisch (WR 33), anders dan zijn vriend Anaximandros die dichterlijk proza schreef, een boek, waarvan twee of drie fragmenten overschieten. In -494 wordt Miletos verwoest zo dat de Milesische school elders moest overleven. Daar was het Anaximenes' filosofie, die doorgegeven werd.

Hij beïnvloedde Puthogoras van Samos (-580/-500), de stichter van het Paleopythagoreïsme, -- Melissos van Samos (+/- -444), de leerling van Parmenides, de stichter van de Eleatische school,-- Anaxagoras van Klazomenai (-499/-428), de stichter van de experimentele vakwetenschap,--Leukippos van Miletos (-490/...) en Demokritos van Abdera (-460/-370), de atomekers.

Net zoals Anaximandros duidt hij de fisis, natuur, als een smijdigheid ('apeiron'). Doch hij tracht deze te definiëren, d.i. streng woordelijk te zeggen 'ti esti' (wat dat smijdige is). Welnu, volgens hem, is de natuur, als oerstof begrepen, pneuma (adem) en aër (lucht) (WR 49; 59).

Deze oerstoflucht of - adem is aanwezig in de ons omringende zichtbare natuur, maar ook in de mens en zelfs de godheden, die, eveneens, oerstoflucht zijn. Die oerstoflucht is zo goed als onzichtbaar ('opsei adèlos') en onlichamelijk. In voortdurende beweging. Verdichtend en verdunnend.

Wat juist het smijdige is, is Anaximenes' definitiezorg. Om dit duidelijker te stellen, is er één fragment dat de ideeën microkosmos en makrokosmos invoert. "Zoals onze ziel, luchtoerstof als zij is, ons bijeenhoudt, zo omvat adem en lucht de hele kosmos".

"Er bestaat, dus, zoals bij de Pythagoreeërs, een nauw parallelisme tussen de microkosmos en de makrokosmos". (*J. Brun, Les présocratiques*, Paris, 1982-3, 24).

Het uitwerksel van de smijdigheid is samenhang ('bijeenhouden', 'omvatten').

Doch, volgens *W. Jaeger, A la naiss.*,^{43s.}, is er meer: "Door het smijdige van Anaximandros als 'ziel' te definiëren, bewijst Anaximenes dat hij, blijkbaar, denkt aan mentale (geestes-) fenomenen (...). Hij voelt duidelijk dat de natuur, die goddelijk is, het denkvermogen behelst, noodzakelijk tot het besturen (WR.46) van alles". Immers, aldus Jaeger, 'psyché' ('psuchè'), ziel, betekent - in Homerische zin - de schim van, de overledene in de Hades (onderwereld), - die fijnstoffelijk is.

W.R. 97.

Opm.-- Hoe omstrede ook, deze uitspraak (definitie d.m.v. analogie) van Anaximenes is de aanloop naar de idee ‘wereld - of heelalziel(estof), (WR 50: hylozoïsme).

Dit behelst geen pantheïsme: men beweert, enkel, dat het heelal, op de ene of andere wijze, d.m.v. zielestof, ‘levend’ is. Naar men kan dit wel pantheïstisch duiden.

Algemeen besluit inzake de Milezische filosofie.

WR 37 hebben wij de analyse (gen(n)etisch, cultuurhistorisch) ingezet. Het is één lange verdieping geworden. Wij hebben, immers, hier het voetstuk van de Westerse intellectuele verwerking der werkelijkheid. Ofschoon de Milezische denkstijl veel meer is dan wat wij, nu, onder ‘natuur’ verstaan, toch is een idee in omloop dat het maar natuurfilosofie is.

Om dit aspect ervan af te ronden, een korte bibliografische steekproef.

(i) Wat natuurfilosofie allemaal kan zijn, in de loop van de Westerse denkgeschiedenis, toont ons *M. Ambacher, Les philosophies de la nature*, Paris, 1974. De ene keer is ‘natuurfilosofie’ meer de samenvattende duiding van de hele werkelijkheid, zoals zij uit de verzameling der positieve vakwetenschappen te voorschijn komt (bij natuurkundigen b.v. en bij de positivisten (WR 2; 73; 90)). Zij heet dan beter ‘sciëntistiek’. De andere keer is zij echte filosofie, die wat wij natuur heten, tracht te typeren en te situeren in het geheel van het zijn ‘ontologische’ natuurfilosofie).

(ii) ‘Natuur’ -- sedert de (Duitse) Romantiek -- kan ook betekenen al wat, in de mens, vooral, naar ook in al wat leeft (planten, dieren),

(1) niet intellectueel - rationeel is (gemoed,-- instinct, levensdrang,-- intuïtief aanvoelen,-- zintuiglijk - lichamelijke waarneming,-- biologische en zielkundige zijde van ‘Leven’ en ‘geschiedenis’),

(2) zo, echter, dat de ons omringende natuur als bemiddelaarster van een godgegeven openbaring opgevat wordt, die juist die niet-intellectuele en niet-rationele zijde in ons aanspreekt.

Cfr K. Leese, Recht und Grenze der natürllichen Religion, Zürich, 1954, een schitterende inleiding daartoe.

(iii) *B. Valette, La nature*, Paris, 1978; -- *Rol. de Miller, Les noces avec la terra, L’isle sur la Sorgue*, 1982, leiden in tot het sterk door de ecologieën (‘groene filosofieën’) beïnvloede natuurgevoel, zoals het bij een groeiend aantal tijdgenoten leeft.

W.R. 98.

Tweede steekproef: Het paleopythagoreïsme (-550/-350).

Bibl. steekpr.:

- J.-Fr. Mattei, *Pythagore*, in *D. Huismen, dir., Dict.d.philosophes*, II, 2160/2168;
- O. Willmann, *Gesch.d.Idealismus*, I, 266/350 (*Der vorplatonische Idealismus: Pythagoras u.s.w.*);
- I. Gobry, *Pythagore ou la naissance de la philosophie*, Paris, 1973;
- M. Ghyka, *Philosophie et mystique du nombre*, Paris, 1878;
- O. Becker, *Die Aktualität des Pythaoreischen Gedankens*, in: O. Pöggeler, Hrsg., *Hermeneutische Philosophies* München, 1972, 177/200.

Pyth. - I. Pythagoras, de Paleopythagoreeërs en de Neopythagoreeërs.

1.1.a. Puthagoras (= Lt.: Pythagoras) van Samos (-580/-500).

Pythagoras zou het onderwijs van Anaximadros van Miletos (WR 91vv.) gevolgd hebben. Rond -530 sticht hij, in de Zuid-Italische stad Kroton (heden: Crotona), de beroemde 'hetaireia', genootschap (WR 91; 96).

Breeddenkend als hij was, weigerde hij noch vreemdelingen (afschaffing van 'xenofobie' of vreemdelingenhaat) noch vrouwen (afschaffing van 'misogynie' of vrouwenhaterij). Het genootschap kende minstens drie trappen van genoot-zijn:

- (i) de 'akousmatikoi' of luisterenden;
- (ii) de 'mathèmatikoi' of lesgevendenden (geleerden);
- (iii) 'fusikoi' (WR 37) of natuurdenkers.

Opm.-- Behalve 'uitmuntendheid' (zich willen doen opmerken), inspanning (ascetisch moment), cultiveerden de Paleopythagoreeërs vooral de vriendschap. 'Filia', 'filotès', amicitia, vriendschap, was alle Hellenen 'heilig', maar, in Pythagoras' 'hom.akoeion' (zaal, waar men gezamenlijk luistert), was zij de dagelijkse doorleving van de harmonie, d.i. het mooi ineengevoegd zijn, wat de hoofdidee van het Pythagoreïsme uitmaakt.

Eén beroemd voorbeeld.

Fintias, de vriend van Damon van Surakousai (= Syrakuse (Sicilië)), werd, door de 'turannos' (dwingeland, tiran) van Syrakuse, Dionusios (I of II), ter dood veroordeeld. Maar hij genoot uitstel van terechtstelling. Damon, als vriendenplicht, verving hem, als borg, in de gevangenis, om hem toe te laten al zijn zaken te regelen. Fintias, nipt op tijd, keerde terug, om onmiddellijk terechtgesteld te worden.-- Men zou dit 'naastenliefde' avant la lettre kunnen heten.

Pythagoras' hoofdkentrekken.

W. Röd, *Die Phil.d.Antike*, 1,53, zegt dat Pythagoras "diep in religieuze tradities verworteld" was, o.m. in het Aziatisch sjamanisme (doorheen, waarschijnlijk, het Skutische en Thrakische Noorden).

W.R. 99.

“De kernidee van deze godsdienstige wereldbeschouwing was het lemma (vooropstelling) dat een van het lichaam afzonderbare ziel bestaat; en dit drievoudig:

(i) in vervoeringstoestanden (‘trancezustände’),

(ii) in de droom,

(iii) in de dood.

De eenzelveheid van die afzonderbare ziel blijft, onafhankelijk van haar belichaming in een of ander lichaam, bewaard.” (O.c.,53).

Onmiddellijk daarop zegt Röd iets dat de grondstructuur van het Pythagoreïsme weergeeft: “Pythagoras verhief (WR 76) deze ideeën op het peil van een wijsgerige leer. Deze had, als centraal geloof, de stelling dat de ziel het ware wezen van de mens (WR 63: menswetenschappelijke wijsheid) uitmaakt.

Daarmee ineen bestaande was de idee dat, uitgerekend door de belichaming, de ziel haar reinheid ziet geschaad worden. Het lichaam - later, zal de materie als dusdanig (*opm.*: en niet enkel het lichaam) zo geduid worden - ging door als rem voor de vrijheid van de geest, als oorzaak van vertroebeling; van diezelfde geest,-- verder, als de grond van het kwaad (...), als iets dat met overwonnen worden. daaraan ontsprong een reinigingsleer (...).”

Ofschoon niet door alle kenners aanvaard, toch blijkt, bij grondig nazien, dat het sjamanisme, indien het werkelijk mede het Pythagoreïsme heeft helpen stichten, zeer veel verklaart. Welnu, het is de omvang van de verklaarde feiten, die een lemma (hier: het sjamanisme als medeveroorzakend voor het Pythagoreïsme) verheldert (begrijpelijk maakt), die er de juistheid van bewijst.

Bibl. St.: -- *M. Hermanns, Schamanen, Pseudo-schamanen, Erlöser und Heilbringer*, 3 Tle., Wiesbaden, 1970;

-- *M. Eliade, Le chamanisme et les techniques archaïques de l' extase*, Paris, 1951, Eliade (1907/1986), de grote godsdienstfenomenoloog, zegt: “de sjamaan is de grote specialist van de menselijke ziel. Alleen hij ‘ziet’ (WR 88: ‘mantis, zien(st)er) de ziel”. (O.c., dus, het sjamanisme, dat wezenlijk in Siberië thuishoort, tot Noord-Hellas (Thrakië) doordrong, dan is het duidelijk dat zowel Orfeus als Pythagoras, beiden, ‘iatromantis’(genezer-ziener) heten. En dit terecht. Welnu, dit tweeledig Helleens woord geeft de tweeledige ‘functie’ (WR 9) én van Orfeus én van Pythagoras weer.

Zoals Eliade en alle kenners zeggen: ‘zien’ en ‘ziende genezen’ is de hoofdrol van de sjamaan/ sjamane.

W. R. 100.

Deze tweevoudige functie - 'zien' en 'genezen' - verklaart én de nadruk op de theoria (WR 41), het 'doorzien' van zintuiglijk gegeven zijnden, en de 'psuch.agogia', de zieleleiding, die, in het Pythagoreïsme, zelfs het doel van de 'filo.sofia' (term, die Pythagoras invoerde) wordt.

Opm. - Volgens Platonieker Xenokrates van Challèdon (leerling van Platon van Athene (-427/-347) en, zelf, leider van de Platonische Academie (-339/-314) heette Pythagoras de ziel (hier, in de breedste zin, begrepen als het verstandelijk-redelijk beginsel (WR 45) "een zich bewegend getal".

Hiermede valt de tweede basisidee, nevens de sjamanistische 'ziel', nl. 'arithmos', strikt genomen 'ineenvoeging'. Indien wij door 'getal' vertalen, dan ligt dit aan het feit dat, inderdaad, de Pythagoreeërs de harmonia (= ineenvoeging) der zijnden, steeds, aan de hand van een getal analyseerden. Doch, daarover, straks meer.

1.1.b. De Paleopthagoreeërs (-525/-350) werden, na een tijd, verdeeld inzake het gezag van 'de meester'(= Pythagoras).

(i) De conservatieven, 'akoesmatiekers', geheten (maar, nu, in de zin van een fractie), hielden zich aan het 'Autos efa' (Hijzelf heeft het gezegd); zij waren, avant la lettre, 'autoritair',

(ii) Hippasos van Metapontion (-430/-350) voerde een tweeledige vernieuwing in:

a. hij duidde de leer van de meester persoonlijker;

b. hij verbeterde het aristocratiserend politiek denken van Pythagoras in democratiserende zin. Daarom werd hij de leider van de 'mathematici' (vakgeleerden), die, daarenboven, het geheimgehouden weten van Pythagoras voor het brede publiek openstelden (WR 74). Zij deden mee aan de retorische ommekeer, ingeluid door de Mileziërs.

Het zijn, vooral, de 'mathematici' die het Pythagoreïsch leergoed hebben uitgewerkt. Kleinias van Taranton (-470/-400) deelde het in tweemaal twee vakken in:

a. 'arithmètike; arithmetica (getalwiskunde), en 'geometria', geometria (ruimtewiskunde), die, samen, 'ta menonta', de onveranderlijke dingen, analyseren;

b. 'harmonikè', harmonica, harmoniek, (muziekleer), en 'astronomia', astronomia, hemellichamenkunde, die, samen, 'ta ekkinèthenta', de bewegende dingen, bestu-deren.

Samen zullen, later, deze vier leervakken het 'quadrivium' (het viertallige leervak) geheten worden. Zij worden, mettertijd, verbonden met de inbreng van de latere Protosofistiek (-450/-350), het 'trivium'.

W.R. 101.

6.3.2. *Wijsgerige retoriek. Deel II, p. 101 tot 200.*

Men beweert, vooral, in moderne middens, door het progressisme van de Verlicht-rationelen en het evolutionisme beïnvloed, dat de antieken - en o.m. en heel bijzonder de Pythagoreeërs - geen idee van beweging, 'kinesis', motus, verandering (in de heel brede zin), - hadden. Het feit dat een Paleopythagoreeër de leervakken, welbewust, indeelt volgens de 'su.stoichia', tweedeling (systechie), 'onveranderlijk/ beweeglijk', bewijst het tegendeel. Maar wat wel waar is: de antieken hebben nooit de voor ons tijdvak typische vooruitgangsidee gekoesterd,-- tijdgebonden als zij waren,... net zoals wij, overigens.

1.1.c. *De Neopythagoreeërs (-100/+200).*

Deze 'theosofen' geheten Pythagoreeërs zijn maar begrijpelijk binnen het laatantieke kader van wat wij, met *W. Brugger, S.J., Hrsg., Philosophisches Wörterbuch*, Freiburg, 1961-8, 418/422, 'theosofie' heten.

In de Griekse mythologie is een figuur toonbeeldig: Hermes (WR 68/70). En wel als 'psucho.pompos', zielenbegeleider, d.i. als - tussenfiguur tussen deze aarde der levenden en de andere wereld (hier, vooral, de onderwereld).

Overigens, één van de hoofdinvoeden van de laatantieke theosofie, d.i. sterk occultistisch gerichte filosofie, heet het hermetisne (waarin Hermès, niet zonder vereenzelviging met een Egyptisch analogon, Hermès Trismegistos, de drievoudig hoogste, heet). Dit, tussen -50 tot +250.

Wij keren, nog, later, op dit theosofisch denken terug. Nu enkel dit. De filosofie richt zich, in de 'theosofie', naar tussenwezens, nl. tussen de denkend-kennende mens, enerzijds, en, anderzijds, tot hetzij de Onderwereld hetzij de Olympisch-Ouranische wereld behorende 'wezens' (godheden, zielen van (liefst beroemde of door onheilen gekenmerkte) overledenen ('spiritistische theosofie'), natuurgeesten).

Een tweede kentrek vermeldde W.Röd, WR 99): de kloof tussen de materie (hetzij als lichaam (wat reeds de Orfiekers en de Paleopythagoreeërs aannamen) hetzij als geslachtelijk leven ('reinheidscultus' in de vorm van 'maagdelijkheid') hetzij als vrouwelijk bestaan ('mannelijkheidscultus') hetzij algemeen (als minachting voor de 'onreine' ('miasmatische') stof, eigen aan deze aarde), - tussen de materie, dus, enerzijds, en, anderzijds, wat men 'god' heette (hetzij monotheïstisch (één enkel Opperwezen) hetzij pantheïstisch (God als met zijn eigen schepping samenvallend) hetzij polytheïstisch (godhedenveelheid).

Een derde kentrek is het feit dat

(i) de Pythagoreïsche ‘getallen’ (‘a-rithmoi’) met de platonische ideeën (WH 30) vereenzelvigd worden en

(ii) deze beide, eens vereenzelvigd, met Gods ideeën, als modellen van de te scheppen of, gewoon, te ordenen zijnden, worden vereenzelvigd. Dit verloopt in twee tijden.

(1) De ouder wordende Platon en, na hem, de ‘Oudere’ Academie (-347/-265 (met Arkesilaos van Pitanè (-314/-240) begint de septische Academie)) herstichten het Paleopythagoreïsme, doordat zij Pythagoras’ ‘getal’ (arithmos) als de uit de stoffelijke dingen afgezonderde idee opvatten (en zo in het Platonisme opnemen).

(2) Albinos, een Platonieker, van de Eclectische strekking, rond +/- +175, stelt voorop dat de ideeën, resp. getallen, eigenlijk, allereerst, in God bestaan.

Opm.-- De meest ophefmakende figuur uit het Neopythagoreïsme is Apollonios van Tuana, in Cappadocië (een tijdgenoot van Jezus Christus). Maar, als geheel, is het Neopythagoreïsme opgegaan in de Neoplatonische theosofie (+250/+600), waarin het, steeds, een actieve factor is gebleven.

Dit historisch overzichtje bewijst dat het Pythagoreïsme een over elf eeuwen uitgestrekt fenomeen is. De moeite waard om er even bij stil te staan.

Opm.-- Na de heidense filosofie zullen zowel de Patristiek (+33/+800) als de middeleeuwse Scholastiek (800/1450) en, daarna, de Renaissance (1450/ 1640) zeer sterke Pythagoreïsche invloeden verwerken.-- Een reden te meer om er even op in te gaan.

1.2. Bibl. steekpr.: -- A. Nygren, *Erôs et Agapè (La notion chrétienne de l' amour et ses transformations)*, Paris, 1944, I: 42/46 (L'Eros céleste); 172/222 (L' Eros).

Indien er iets is dat, in de hele Griekse filosofie, vanaf het (straks even te bespreken) Orfisme tot rond +600, één doorgezet thema vormde, dan is het de heidense ‘eros’ (WR 39), de minnedrift.

(i) De Dionysische religie (waarover straks meer) stelde ‘eros’ nevens ‘bloeddorst’ (agressie), centraal, maar in een eerder verloederende zin.

(ii) Vanaf de Orfiekers, echter, tot en met Platon, grijpt een kathartisch proces (WR 76) plaats: uit de gemene eros (minnedrift) puurt men, vooral dan Platon, de idealistische zin voor het hogere (de ideeën b.v.). Deze hogerrichtende eros bestempelt Nygren als ‘hemelse’ eros. In het Paleopythagoreïsme is deze reeds actief.

W.R. 103.

Pythagoras.-- 2. Het pythagoreïsche getal.

Om de lezer(es) gemakkelijker de ‘psychologie’ (volgens de ‘verstehende’ (comprehensieve) methode (Dilthey, Spranger) te helpen vatten van het ‘getal’ (arithmos), beginnen wij met een applicatief model.

1. Men beweert dat Pythagoras het getal ‘drie’ ‘vereerde’! Hij zag er het oermodel (allereerste toonbeeld en oorsprong), in van het feit dat zovele processen (WR 100: bewegende zijnden) kunnen weergegeven (= modelbouw) worden in aanvang, midden en einde (WR 17: inleiding, midden, slot). Cfr O. Willmann, o.c.,276; 541 (waar Aristoteles, nog steeds, die idee vasthoudt, ofschoon omgeduid).

2. De ‘peri.odos’, periodus, omloop (kringloop),-- ook periode.

De antieken (Grieken, Romeinen o.m.) kenden een gewijde handeling, ‘periode’ geheten: door, in een gesloten kring, rond iets te lopen, voerde men hetzij een gewoon sacrale hetzij, liefst meteen, een strikt magisch bedoelde handeling uit. Deze werkte reinigend (WR 46/48); d.i. zij

(i) veronderstelt een problematisch (een zorgwekkend) iets - b.v. een pas geboren kind

(ii) zuivert het uit (de strikte ‘reiniging’) en

(iii) verheft het op hoger peil.

Cfr. WR 76.-- Het zouden de antieken niet zijn of zij zouden niet zien dat - analoog (model: WR 57) - b.v. een hemellichaam, de zon, dagelijks een ‘peri.odos’ (van zonsopgang naar zonsopgang (nachtelijk) en van zonsopgang tot zonsopgang (dag)) uitvoert. Dit was een voldoende reden voor de antieken om de omloop met het pasgeboren wichtje identitief (d.i. alsof men zich de zon achtte en, als zon, met dat kindje de omloop voltrok) op te vatten t.o.v. de zonsomloop. Dit is het hemellichamelijk aspect, dat wij, overigens, in alle archaische culturen aantreffen.

Toegepast: door de omloop om het geboortehuis uit te voeren, identitief met de zon, doet men twee dingen, ‘punten’ (= ‘twee’), tegelijk.

(i) Men voert een modelhandeling uit (= gelijkenis).

(ii) Men neemt deel aan de ‘energie’ (fijnstoffelijke smijdigheid; WR 49/52) van de zon-in-beweging (= samenhang; ja, verstandhouding - WR 85 (sumpatheia)).

Welnu, deze twee ineen zijn de

(i) veronderstellende,

(ii) uitzuiverende,

(iii) op hoger peil verheffende macht (= kracht; WR 68v.), die op de (met het leven geconfronteerde) baby inwerkt.

Tot daar het ongeanalyseerde applicatief model. Wij gaan het, nu, Pythagoreïsch analyseren.

W.R. 104.

2.1.-- De eenheid en het 'getal'

“Arithmos (...) to ek monadon sunkeimenon plèthos” (Het getal is de verzameling voor zover uit eenheden bestaande).

Zo luidt, genomen uit *de Stoicheia, Elementa, Elementen*, van *Eukleides van Alexandreia* (-323/-283) - boeken 7 tot 9 (Arithmetica) - de definitie (WR 96) van zowel de eenheid (micro-eenheid) als het getal. Cfr *Fr. Krafft, Gesch.d. Naturwissenschaft, I*, 319.

Gevolg.-- De Platonieker Theon van Smurna (-115/-40) legt de gevolgtrekkingen daarvan uit.

(i) De 'eenheid' - in het gebied der zichtbare gegevens - b.v. een appel - wordt, als grofstoffelijk lichaam, verdeeld, in 'eenheden' (deeleenheden of micro-eenheden), die kleiner zijn dan het lichaam (de macro-eenheid,-- hier b.v. de appel) zo b.v. een appel, doorgesneden.

(ii) De 'eenheid' - als onzichtbaar getal -, echter, wordt vergroot in die zin dat uit de 'eenheid' (in de pure, intellectueel-rationele zin) een veelheid ('plèthos', verzameling) verwekt (gegeneerd) wordt. Cfr *Fr. Krafft, o.c.*, 320.

M.a.w.: de onzichtbare, 'reine' eenheid, in onze verbeelding en ons verstand, wordt, op eigenaardige wijze, micro-eenheid van zichzelf!-- De eenheid, als puur intellectuele werkelijkheid, is 'arithmos noëros', numerus intellegibilis, denkinhoudelijk getal.

Zij is, als dusdanig, 'archè' beginsel in de zin van oorsprong, die 'genereert' (verwekt, voortbrengt, te voorschijn doet komen). Wij heten dit, gemakshalve, de generatieve eenheidsopvatting. Cfr. WR 40: procesdenken = gen(n)etisch - genesisch, ja, genealogisch.

Opm.-- Modelleerstellig.

WR 57; 103.-- “De signaturen (d.i. uitgetekende modellen of grafische voorstellingen) van b.v. de twee (als denkinhoudelijk getal) of de drie (id.) zijn, dan ook, niet:

De beregeling ('wet') van de vorming (verwekking) der twee is dichotomie (tweedeling) en die van de drie is trichotomie”. (O. Willmann, o.c., 292).

Tot daar - wat de logici der Middeneeuwse Scholastiek (WR 102) heetten - de begripsinhoud van 'eenheid' en 'getal' (in de puur intellectuele zin).

Opm. -- Wat de begripsomvang betreft: de dingen, waarop de pure idee toepasselijk is, vormen de 'omvang' van de 'inhoud'. “Al wat twee- of driedelig is - wat b.v. twee, drie 'delen' heeft; twee of drie soorten; twee of drie 'kenmerken', enz. -, vertoont de signatuur (uitgetekende vorm) van 'de twee' of 'de drie'.

W.R. 105.

Deze structuur ‘de twee’, ‘de drie’, is, meteen, een denkinhoudelijk (= ideëel) geraamte van datgene waarop ‘de twee’ of ‘de drie’ toepasselijk is.

‘De twee’, ‘de drie’ kunnen, evengoed, doorgaan voor de kiem, de zaadcel, de eicel, van datgene waarop zij toepasselijk zijn. Immers, het getal, als zich vertakkende werkelijkheid, draagt een beginsel van beweging in zich’; O. Willmann, o.c., 292).

Indien men een huidig biologisch model wil, dan kan men spreken van celdeling, waaraan ‘de een’ (in het Grieks: ‘monas’, monade) onderhevig is, zodra een mens begint te analyseren. Inderdaad, het is alsof, terwijl iemand iets beschrijft (weergeeft), hij / zij punt voor punt, ‘schept’.

Keren wij naar onze ‘amfi.dromia’ baby-omloop, terug: de vijfde dag na de geboorte, hield men viering der pasgeborenen, gedurende dewelke men, al lopend, de baby - in een kring rond de haard - droeg.

Een analyse (en wel een (praxeologische, waarin men een ‘praxis; handeling, beschrijft) toont een-twee-drie. Inderdaad:

- (i) de drager begint (= punt een);
- (ii) ergens halverwege, zegt men dat hij “in het middenstuk” (= punt twee) is, nl. van de afgelegde weg;
- (iii) wanneer hij, als in een ‘kuklos’, cyclus, kringloop, zijn aanvangspunt bereikt, dan zegt men: “Hij/ zij is aan zijn/ haar eindpunt (= punt drie).

Instinctmatig is degene die analyseert, arithmo.loog, in de stijl der Pythagoreeërs! Hij vat samen, in termen van ‘ponten’ (= monaden, deeleenheden, micro-eenheden) en noemt ze bij hun naam,-- een, twee, drie.

Opm.-- Bekijkt men logisch hetzelfde procedé, dan ziet men dat hier, tegelijkertijd, een summatieve inductie plaats grijpt (Cfr. Cursus Logica (Eerste Jaar), 22/ 32). De regel (= regulatief model) was, toen: “Indien alle afzonderlijk, dan alle gezamenlijk”.

Hier toegepast: van alle doorlopen stroken (van de ‘amfi.dromia’), - begin, middenstrook, einde, - kan gezegd dat zij een onderdeel (micro-monade) zijn van de hele doorlopen weg. Daarin zijn zij ‘eender’ (onderling verwisselbaar) en dus onderhevig aan de distributieve structuur,

Cfr. $a.(1+2+3) = a1+a2+a3$ als wiskundig applicatief model van distributiviteit. Hier “deelstrook (begin, middenstrook, einde)”.

W.R. 106.

Tweede applicatief model.

Odusseia, 10: 304v., zegt :”(Het redmiddel) - dat Hermès (WR 68), aan Odusseus, schenkt, om zich, tegen de betovering door de aarts mooie magiëerin Kirke (Lt.: Circe) te beschermen - was, naar de wortel ‘zwart’. Maar de bloem ervan was ‘melkwit’ Men heet het ‘molu’ molu (= moly)”.

Analyse.

A. Men kent de generatief-transformationele grammatica van *Noam Chomsky* (1928/ ..). In 1957 gaf hij zijn ‘revolutionaire’ *Syntactic Structures*, s-Gravenhage, 1957-1; 1962-2, uit.

Wij staan bij het ‘generatief’ model van syntaxis stil.

1. Stel dat wij een taal willen beschrijven (*opm.*: WR 105: analyseren), waarvan alle zinnen (= Z) bestaan uit minstens één a, gevolgd door minstens één b. Of een veelvoud ervan.

De signatuur (grafische uittekening) komt neer op : $Z = ab$; $Z = aabb$; $Z = aaabbb$ enz..

2. De analyse (‘beschrijving’) van zo’n ‘ab’-taaltje kan algoritmisch gebeuren.

a. Wij voeren, daartoe, twee regels (‘instructies’) in:

(i) het beginsymbool (signatuur 1) is “ $Z = ab$ ”,

(ii) de vervolgsymbolen (signatuur 2) hebben de ‘vorm’ (= signatuur): $Z = aZb$.

‘Regels’ als deze leren ons dat wij wat links van ‘=’ staat, mag vervangen worden door datgene wat rechts van ‘=’ staat. Men zou kunnen zeggen dat “=” betekent “wordt herschreven door”.

Zo “ $Z = ab$ ” komt b neer op “Z is herschrijfbaar door ab”. Doch, ongemerkt, hebben wij, vervat in de regels van herschrijving, de elementen (‘punten’, micro-monaden) van dat taaltje ‘gedefinieerd’ (WR 96), nl. a en b. Zij zijn het tweetallig ‘alfabet’ van het ab-taaltje.

Tot daar de macro-monaden (= $Z = ab$; $Z = aZb$) en de micro-monaden (a,b), die, samen, de ‘arithmos’ (= harmonia, ineenvoeging,-- zeggen wij, voortaan, ‘structuur’) van het ab taaltje uitmaken.

b. -- Nu wij de spelregels van de ‘verwekking’ (generatieve constructie; WR 104) dezer taal kennen, laten wij ‘werken’!

(A) Gegeven: z;

(B) Gevraagd (= gezocht) een generatie van Z.

(i) Toepassing van signatuur 1: Z wordt (eens herschreven) ab. -- Eens dat wij ab hebben, kan geen enkele signatuur worden toegepast: ab heet men, dan ook, in de taalgeneratie, ‘eindproduct’ (en, wel, de kortste zin, mogelijk).

(ii) Toepassing van signatuur 2: ab wordt (eens herschreven) aZb.-- In tegenstelling tot (eindproduct) ab, kan men, hierop, de twee signaturen - weerom – toepassen.

W.R. 107.

S-1: ab, eens herschreven, is aabb; S-2: aZb, eens herschreven, wordt aaZbb.

Weerom: aabb is 'eindproduct' (= voor geen S-1 of S-2 vatbaar), terwijl aaZbb wel vatbaar is voor S-1 en S-2.

(iii) Wij zijn het al gewoon: aaabbb, aaaZbbb; enz..

Opm.-- Bibl. steekpr.: A. Kraak/ W. Klooster, *Syntaxis*, Antwerpen, 1968, vrl. 17vv..

"Een methode, als hierboven beschreven, waarmee men, uitgaande van een beginsymbool (*opm.*: Willmanniaans : beginsignatuur), door toepassing van substitutieregels (*opm.*: herschrijvingsregels), reeksen elementen (*opm.*: harmonieën van monaden) - zo b.v. ab, aabb, aaabbb; aZb, aaZbb, aaaZbbb - kan vormen (*opm.*: verwekken, genereren) uit een verzameling (of 'alfabet') van elementen (*opm.*: micro-monaden), is een algoritme". (O.c.,18).

Dit behelst dat het Pythagoreïsme, van meet of aan, algoritmisch te werk ging. *Philosophia perennis* (WR 4).

Toepassing op een 'empirische' taal.

Zoals de structuralisten zouden zeggen: wij hebben, nu, de mogelijkheden, louter theoretisch ('speculatief'; WR 41), voorop, als lemma, 'verwekt'.

(A) **Gegeven:** deze louter speculatieve structuur ('arithmos', 'harmonia');

(B) **Gevraagd** (gezocht): een empirische verificatie (desnoods: falsificatie) ervan.

Hernemen wij Homèros' typering van het toverplantje 'molu', Maar nu niet meer, poëtisch, doch structureel.

(i) Het is duidelijk dat de dichter, onbezorgd voor de 'onderliggende' (versta: niet zomaar zichtbare) structuren der taal (d.i. van ideeën in taal uitgedrukt,-- totaalidee met haar deelideeën; WR 30; 5v.), zich paratactisch uitdrukt; d.w.z.: hij gebruikt nevensgeschikte zinnestelsels.

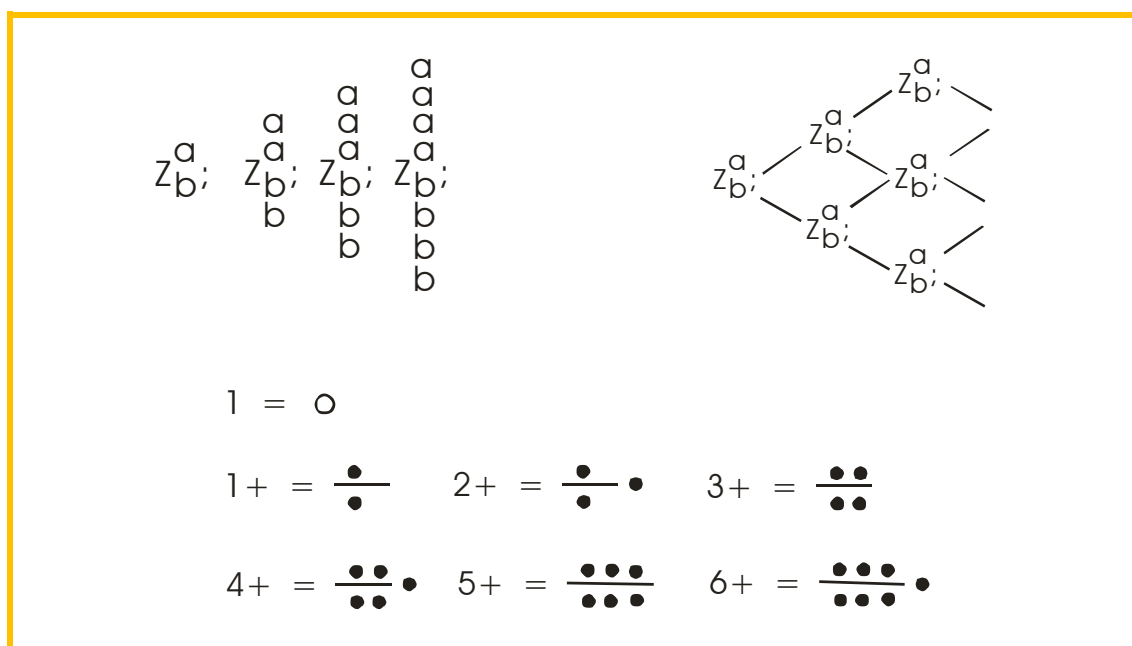
(ii) Maar de syntacticus, bezorgd om de verborgen ideële structuur ('arithmos', 'harmonia'), zal, daarom, de hypotactische uitdrukkingsvormen gebruiken. B.v. als volgt: "Het redmiddel - waarvan de wortel zwart en de bloem melkwit is - draagt de naam 'molu'". Maar kijk nu, doorheen wat ik zo-even neerschrijf (WR 41: theoria):

(i) Het redmiddel draagt de naam 'molu'.

(ii) Het redmiddel - waarvan (...) - draagt de naam 'molu'. Ziet gij ('theoria'), doorheen het zichtbare (wat ik in (i) en (ii) schrijf), het onzichtbare ('theoria'), nl. wat de pythagoreeërs 'getal' zouden heten (harmonia), nl. ab = (i); aZb = (ii) ?

Door onderschikkende structuur in te voeren, blijkt (beter) wat Chomski bedoelde: hoofdzin, waarbinnen een bijzin!

Men kan ook, als signatuur, de ‘boomdiagram (vertakkingsmodel) gebruiken:

Opm. -- Iedere volzin (totaalzin) bestaande uit deelzinnen) is zo ‘gegenereerd’ Iedere tekst (WR 5v.) - een opstelletje van een kind; een wetenschappelijk traktaat - is zo ‘gegenereerd’. De eerste zin van een tekst en de laatste zin ervan ‘ontwikkelen’ (WR 6) een thema (gegeven, onderwerp), volgens een ‘gevraagde’ (= ‘gezochte’, opdracht), - d.i. volgens de bekende vraagstukstructuur (‘problem solving’ zoals men in het Angelsaksisch zegt).-- De Paleopythagoreeërs zijn, in die zin, de eerste tekstuologen.

Samengevat.

(1) Generatief is er een tweeledigheid (‘systechie’): eenheid/ getal (want de ‘een’ is, voor de antieke Grieken, geen ‘getal’, dat steeds meer dan ‘een’ is of minstens ‘twee’). dit betekent dat de henologie (= monadologie) de wortel is en dat de arithmologie (= numerologie) de uitwerking is.

Daarom betitelden wij 2.1. met ‘de eenheid en het getal’.

(2) Inductief is er, ook, een tegenstellingspaar: ‘elementering’ ‘stoicheiosis’, elementatio)/ ‘summering’ (‘harmonia’).

Inderdaad: wanneer wij analyseren (een geled iets ontleden), dan splitsen wij een totaliteit (geheel) op in bestanddelen, elementen. Maar er is meer: wij summeren, d.i. bedoelen het geheel, ‘summa’ (Lat. = som, totaal).

Het is hier dat het rekenkundig aspect bloot komt. Neem het zinnetje: “Het redmiddel, waarvan de wortel zwart is en de bloem melkweit, heet molu”. Wanneer wij ‘lezen’ (en niet -- zoals iemand, die nog niet lezen kan -- letters, woorden, puur naeën bekijken), dan (1) beginnen wij de volzin, (2) zetten hem voort, (3) voleindigen hem.

W.R. 109.

Ondertussen hebben wij het totaal der woorden (met of zonder zintekens) geteld, d.i. onbewust - intuïtief het aantal vastgesteld, dat - bij bewuste en rationele analyse - in een getal (= in teken omgezet aantal) uitgedrukt wordt. Summatieve inductie is steeds getalmatige, rekenkundige, inductie.

De som, immers, is steeds een aantal (en dus, impliciet) een getal. Zo kwam de rekenkunde (arithmetiek) spontaan in het Pythagoreïsme.

(3) Ideeën- en cultuurhistorisch hebben wij niet willen bewijzen dat de Paleopythagoreeërs - reeds - Chomsky's generatieve syntaxis kenden. Wel dat zij eenzelfde structuur kenden, die, in hun filosofie, fundamenteel was (een/ getal of een/ veel) en die in Chomsky's algoritmische methode een van haar eindeloos vele toepassingen kent. Zodat een Paleopythagoreeër, met Chomsky geconfronteerd, zich, onmiddellijk, thuis zal voelen. Hij zal er de bevestiging in zien van zijn basisidee.

Dat dit wel degelijk zo is, kan o.m. als volgt verduidelijkt worden.

J. Piaget (1896/1980), *Le structuralisme*, Paris, 1968-2, bepaalt 'structuur' als volgt. Zij omvat drie kentrekken: **a.** totaliteit **b.** omvormingen, ('transformaties'), **c.** zelfregeling.

Zij is: **(a)** een systeem (totaliteit)

(b) van omvormingen (metamorfe aspect; transformatief moment)

(c) zo dat het systeem, als systeem, wetmatigheden ('zelfregeling', regels) vertoont, met als gevolg, dat iedere omvorming ofwel het systeem bewaart (behoudt, in stand houdt) ofwel verrijkt.

Welnu, de een(heid) der Paleopythagoreeërs is zo'n structuur:

(a) zij is, generatief, een totaliteit (stelsel, systeem)

(b) van omvormingen (zij wordt twee, drie, vier, enz.,-- zij wordt, m.a.w., getal, veelheid)

(c) echter zo dat de een(heid) zelfregeling vertoont.

Zij werkt met zichzelf (door samentelling en samentelling van samentelling (= vermenigvuldiging) van de een(heid)' - door aftrekking, weer, van de een(heid), met als gevolg dat zij zich verrijkt of in stand houdt (b.v. bij aftrekking keert men op zijn basis terug)), o.g.v. rekenkundige wetten.

De algoritmische structuur is één der vele toepassingen (applicatieve modellen van Piaget's algemeen structuuridee. Men vindt ze terug én bij de Paleopythagoreeërs én bij Chomsky.

(4) Rekenkundige toepassing.

Een breuk(getal) wordt, bij de antieke Grieken, niet, zoals bij ons, als b.v. $\frac{1}{3}$ gedacht. Neen! De 'een' wordt nooit gedeeld (zij is 'monas atomos', ondeelbare eenheid). Zij wordt, enkel in aantal vergroot. De een door drie 'delen' is een evenredigheid genereren: niet $\frac{1}{3}$, maar 1:3 of ; B(1,3) (lees: de verhouding van een tot drie). De 'een' in haar verhouding tot het 'getal' (verzameling) 'drie'. Dit behelst een evenredigheidsleer: $\frac{1}{3}$ van deze appel lijkt op (analogie) de verhouding van de een tot de veelheid drie.

W. R. 110.

M.a.w.: een derde (van deze appel, van dit opstel, enz.) staat tot de drie derden, zoals de een tot de drie. Het is de analogie van evenredigheid: het identische in de twee verhoudingen is de verhouding 1:3. Men spreekt ook van ‘proportionele’ analogie, d.i. ‘tautotès’ (identitas) in ‘heterotès’ (differentia),-- een systechie, die de Paleopythagoreeërs moeten gekend hebben (O. Willmann, o.c., 273).

(5) Terminologisch moment.

De idee ‘een(heid)’ is niet volstrekt eenzinnig in het Pythagoreïsch taalgebruik. “De een, als element, micro-eenheid, is bestanddeel van alle getallen (vanaf de twee).

Maar, in de zin van ‘henosis’, unio, eenmaking, is zij het verband dat ieder getal tot getal maakt. Het getal (vanaf twee) is zelf één, d.i. eenheid van een veelheid”. (O. Willmann, o.c., 272).

M.a.w.: Een is analoog, gedeeltelijk identisch, gedeeltelijk niet-identisch.

Dit alles is pas begrijpelijk, natuurlijk, indien men van het organicisme (WR 3; 31) der vroegste denkers uitgaat. Dit behelst een genesische structuur. In die zin is Pythagoras de directe voortzetter van de Mileziërs: WR 39v. leerde ons dat ‘fisis’ en ‘genesis’ het ontstaans- en groeiproces van alle zijnden aanduidde. Welnu, zoals de Mileziërs dat proces (WR 100;103) in de stof (oerstof, smijdigheid) situeerden, zo situeert Pythagoras het in de een(heid). M.a.w.: hij knoopt aan zijn voorgangers aan, maar actualiseert hun idee. Hij hersticht, meteen, de filosofie. Juist daardoor toont zich die idee als generatief: zij geeft aanleiding tot een nieuwe duiding (WR 42: duiding).

(6) Paleopythagoreïsch pre-idealisme.

O. Willmann, o.c., 266, spreekt van ‘vorplatonischer Idealismus’. Dus een ideeënleer avant la lettre.

Inderdaad: de één, hetzij op zich hetzij als getal (vanaf twee), is het transcendent model, toonbeeld, ‘Konstruktionsprinzip’ (aldus Willmann) van de zijnden. In die zin zijn zij (de één en het getal) tegelijk:

- (i) voorafbestaand (preexistent) - zij zijn er voor de dingen - en
- (ii) immanent d.i. in de dingen zelf aanwezig, als de wijsheid, d.i. begrijpelijkheid (WR 60 intelli(e)bel), ervan.

Omgekeerd: de dingen zijn ‘mimèmata’, imitationes, nabootsingen, afbeeldingen, weergaven, van de één en het getal. Doorheen de dingen de één en het getal: ‘zien’ (theoria; WR 41) is ze op hun ‘grond(en)’ (structuur, die licht werpt) verstaan.

W. R. 111.

2.2.-- De eenheid en het getal, configuratief.

“Rekenen en construeren gingen, steeds, hand in hand. De Pythagoreeërs ‘rekenden’ niet enkel met getallen (*opm.*: vanuit de één). Zij ‘zagen’ ze ook als ruimteconfiguraties.

Omgekeerd: een constructie, ‘gramma’, tekening, geheten, was, voor hen, op haar beurt, een ‘arithmetisch’ probleem”. (O. Willmann, p.c., 288).

a. Keren wij terug naar ons eerste applicatief model, de amfidromia (WR 103; 105). Daar analyseerden wij, als arithmologen. En wel volgens de distributieve structuur (aanwezig in de summatieve inductie).

b. Het voorbeeld van de kringloop (baby-omloop) bevat, ook, een collectieve structuur. Deze definieert de idee ‘systeem’ (stelsel).

Het begin **(1)** vormt het eerste ruimtewiskundig lijnstuk; het midden

(2) is het tweede geometrisch lijnstuk; het einde

(3) is het derde in de ruimte uitgestrekt lijnstuk.

Indien men ze verzamelt, dan ‘verwekt’ (genereert) men een meetkundige figuur.

1. Maar hier zijn de elementen (lijnstukken) niet ‘eender’ (onderling verwisselbaar): lijnstuk (1) komt, chronologisch, voor de lijnstukken (2) en (3). Dat is al één verschil. Maar, op zich, zijn zij verschillend.

Het eerste lijnstuk bevindt zich b.v. westwaarts van de haard en het eindstuk oostwaarts ervan. Dat is een tweede verschil. Een meetkundige, ruimtewiskundige figuur of configuratie is een ‘harmonia’, samenvoeging, ineenvoeging, en dus summering (WR 105; 108), van niet-eendere elementen.

2. Wel zijn zij eender (om reden van de distributieve structuur, die er toch insteekt) uitgerekend onder één oogpunt, nl. het feit dat zij, gezamenlijk (= collectief), totaliteit (summering) van de kringloop uitmaken. Op onderling verschillende wijze maken zij collectief het geheel uit. Dat is ‘collectieve structuur’. Ofschoon niet eender, toch zijn zij, onder één oogpunt, eender, nl. als bestanddelen van een totaliteit. Die totaliteit heet systeem (stelsel).

Configuratie of plaatsingssysteem.

Bibl. steekpr.: *C. Berge Principes de combinatoire*, Paris, 1968.-- Dit boek zegt het volgende.

(i) Applicatieve modellen.

Noah (= Noe):

(a) gegeven : alle dieren;

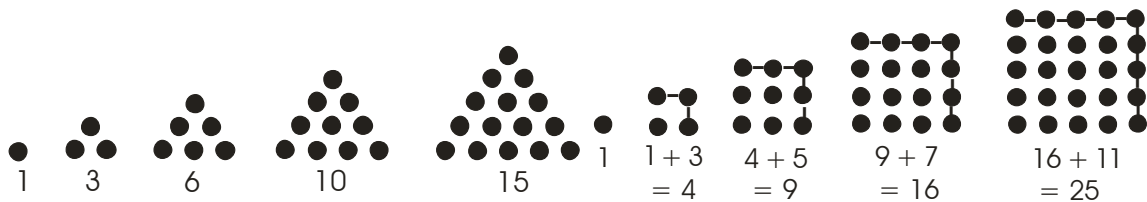
(b) gevraagd: een ark bouwen zo dat zij er, paarsgewijs, alle in plaatsbaar zijn. Of, omgekeerd: An krijgt van haar tante een mooie kast als geschenk (gegeven); met wat zal zij ze ‘vullen’ (gevraagd, gezocht)? Een kast is, combinatorisch, configuratieleerstellig, een stel plaatsen.

W.R. 112.

Applicatieve pythagoreïsche modellen.

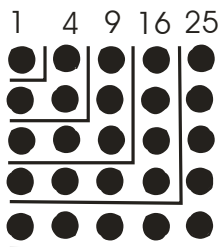
Hieronder een voorbeeld van de combinatorische methode.

 = zegeltje (WR 171)

Het systeem der driehoeksgedallen

Het systeem der vierkantsgedallen

Opm.-- C. Berge, o.c. 12, definieert de idee 'configuratie' (= meetkundige plaatsingsgatuur) als volgt.

Gegeven: een speculatieve (WR 41; 107) verzameling, bestaande uit een beperkt ('eindig') aantal elementen en voorzien van een 'structuur' (WR 109); gevraagd (gezocht) : een afbeelding (weergave;-- hier: plaatsing) daarin van een stel (= tweede verzameling) empirische (zintuiglijk vaststelbare) elementen.-- Men ziet het structurale :

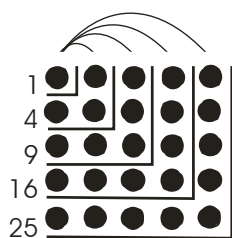
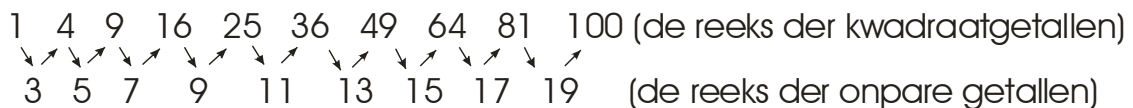
Men denkt in (1) verzamelingen, resp. systemen, (2) structuren, eigen aan die verzamelingen of systemen, (3) die variëren (WR 103: processen; 105: beweging; 109: omvorming);

(a) men ontwerpt ze, eerst, speculatief (men 'ziet ze' (theoria) eerst in de geest, resp. in de verbeelding);

(b) men confronteert (comparatieve methode) er empirische, zintuiglijk vaststelbare gegevens mee.

Welnu, volgende signatures (uittekeningen van een idee) tonen, a.h.w. in levenden lijve, dat de Paleopythagoreeërs zo te werk gingen om volgende louter aritmetisch lijkende (getalwiskundige) reeksen, a.h.w. aanschouwelijk en mnemotechnisch gemakkelijk, te bewijzen.

Opm.: het gaat hier, natuurlijk, om een 'intuïtief' 'bewijs'!

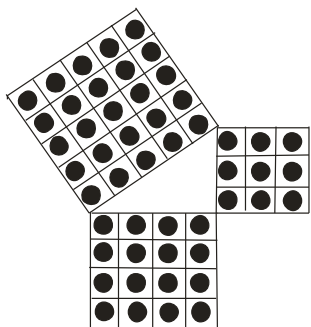

Opm.-- Men ziet, na aandachtige 'theoria' (begrijpend bekijken) van het 'gramma' (WR 111) of grafische voorstelling, dat het volstaat - uitgaande van de 'een(heid)' - om het even welk kwadraatgetal samen te tellen met juist één der onpare getallen, in volgorde, om het volgend vierkantsgetal te 'verwekken' ('genereren' om Chomsky's term te gebruiken).--,

W.R. 113.

Ook hier, ruimtewiskundig - of beter configuratief combinatorisch - blijkt toepasselijkheid van het basialgoritme (één/ getal) der Pythagoreeërs.

Dat de generatieve methode 'rendeert', blijkt ook uit de aanschouwelijk – combinatorische wijze, waarop het wereldberoemde theorema van Pythagoras, a.h.w. 'bewezen' wordt (d.i. een lemma wordt, dat voor het echte analytische bewijs vatbaar wordt).

Opm. -- 'Theorèma', stelling, is, letterlijk vertaald: "dat wat door theoria vatbaar is".

Gegeven: de driehoek ABC (met één rechte hoek); gevraagd (gezocht): aantonen dat de vierkantsgetallen volgende structuur vertonen: $AB^2 + BC^2 = AC^2$.

Pas de praxis der tellende Paleopythagoreeërs toe: vul de vierkante vakjes in met een punt (WR 105: punt voor punt), d.i. de afbeelding (en wel de configuratieve afbeelding) van de 'één'(heid); naarmate gij invult met punten, genereert gij de som (25, 16, 6, -- verkregen dankzij de aanwending van vorige genereermethode).

-- Er is, zelfs in volle twintigste eeuw, nog steeds geen echte reden om de 'numerologie' der Paleopythagoreeërs als 'achterhaald' af te schrijven. Als men maar de 'geest' ervan snapt. Die 'geest' - hier althans - is het 'algoritmisch genereren'

Opm.-- WR 57 (103; 104) leerde ons een 'intuïtief' meetmodel. - Ook uit het voorgaande blijkt dat de Paleopythagoreeërs dit kenden : zij verdeelden, immers, de zijden van de driehoek ABC in gelijke lengten, waardoor zij, via eenzelfde meetmodel ('maat'), vergelijkbaar werden. - en wel nauwkeurig vergelijkbaar. Dit type van nauwkeurigheid heetten de Grieken akribeia. Zij is de voorloopster van de moderne exacte akribeia, die én experimentele én metend - getalmatige methode combineert.

De structuur ervan is duidelijk.

(1) **Bibl. steekpr.:** K. Bertels/ D. Nauta, *Logica en model*, Bussum, 1970.-- L. Apostel (1925/1995) definieert (WR 96) de idee 'model' als volgt . --

a. Gegeven: een bekend systeem B en een onbekend systeem O.

Gevraagd (gezocht): een model van O.

Indien B ons informatie verschaft omtrent O, dan is B een model van O.

b. Toepassing van vorig speculatief (WR 41; 107; 112) denkschema (= arithmos): beeld $\frac{1}{3}$ van de lijn AB af, zowel in AB (driemaal) als in BC (viermaal) en in CA (vijfmaal), dan verschaft $\frac{1}{3}$ van de lijn AB informatie over de aanvankelijk onbekende AB, BC, CA.-- Door b.v. AB in drie gelijke stukken te verdelen, ontwerpt (genereert) men een meetmodel.

W.R. 114.

(2) Behalve het meetmodel, bevat het Paleopythagoreïsch genereren van een configuratie ook een theoretisch model. WR 55 (Thaletisch universeel model is theoretisch (in de huidige zin), doordat het zegt: “voor alle (onder verstaan: applicatieve modellen) geldt”) leerde ons de structuurformule kennen: “Voor alle, niet-alle, geen (onderverstaan: applicatieve modellen) geldt dat (...)”.

W. Röd, *Die Phil.d.Ant.*, 1:67, zegt dat de getalverhoudingen, volgens de Pythagoreïsche ontologie (zijnsleer), het karakter van algemene (= universele) wezenheden (‘essenties’) of ‘vormen’ (in de latere Aristotelische zin) weergeven. Volgens Aristoteles b.v. waren dezelfde getalverhoudingen afgebeeld zowel in de geluidswereld (‘harmonieën’) als in de afstanden der hemellichamen, alsook in andere applicatieve modellen.

Inderdaad: ‘doorschouw’ (‘theoria’) de tekening, op WR 113 (theorèma van Pythagoras): indien de configuratiestructuur van de driehoek ABC (als rechthoekige driehoek) maar bewaard (= invariant) blijft, dan mogen de lengten van de zijden variëren (WR 109: omvormingen),-- in alle varianten (= omvormingen, transformaties) blijft de universele structuur $ab^2 + bc^2 = ac^2$ invariant (= identisch, onveranderd).

Deze structurele (want structuurvormende) generatieve werkdadigheid vertoont, daardoor, in moderne zin ‘theoretisch modelkarakter’ (d.i. zij genereert volgens universele structuur).

‘Gestalt’ of totaliteitsverschijningswijze.

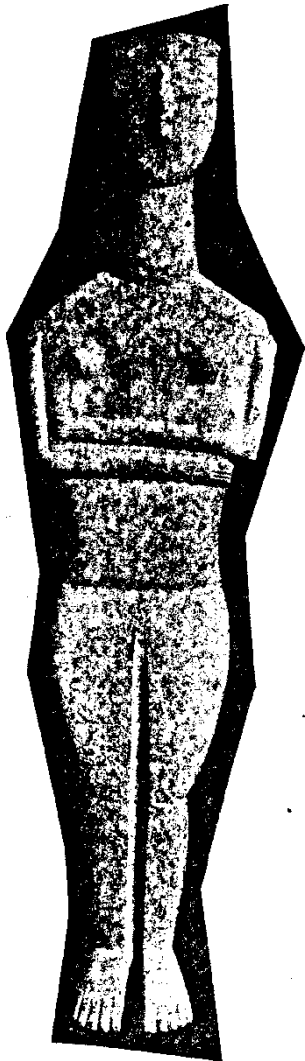
S. Rombouts, *Psychologie voor opvoeders*, Tilburg, -- *Algemene psychologie*, 1957-2, 243/250 (Gestaltpsychologie), definieert ‘Gestalt’ (gestalte, uiterlijke verschijningsvorm), in de zin van de Gestaltpsychologie, met Kurt Koffka (1686/1941; met Köhler en Wertheimer, de medestichter van het Gestaltisme), als “een samenzijn van verschijnselen zo dat ieder lid zijn eigen aard slechts bezit door en met de rest”. (O.c., 245).

Men ziet de tweedeling of complementeren ‘lid/ rest’. Dit komt overeen met de collectieve structuur (WR 111). M.a.w.: een Gestalt of verschijningsvorm (‘gedaante’: is een type van systeem (stelsel)).

Franstalige gestaltisten, zoals Claparède (Genève) of Decroly (Brussel), spreken van schematisme, globalisering (ook: syncretisme,-- maar die term is, cultuurhistorisch (W.R. 36) meer dan meerzinnig).-- De drie kentrekken - systeem (afgrenzing t.o.v. de rest), zelfregeling (geleding; de eigenlijke structuur, in de strikte zin), omvorming (‘transponeerbaarheid’) - zijn typisch voor de Gestalt.

W.R. 115

CYKLADISCHE KUNST (Verz. N.P. Goulandris): GRAFBIJGAVENKUNST

witmarmeren vrouwenbeeldje
(-2800/-2300)

vrouwenbeeldje (-2800/-2300)
vrouwenbeeldje
(-2800/-2300)

witmarmeren, bruin en grijs
gaderd vrouwenbeeldje (-2800/-2300)

W.R. 116.

Een mooi voorbeeld van kunst, die gestaltistisch te werk ging, is de Cycladische kunst. De Kuklades (Cycladen) zijn de eilanden, in de Egeïsche Zee, tussen Attika (Grieks vasteland), Kreta en Ionië (huidig Z.-Turkije), die kringvormig rond het eiland Delos gesitueerd zijn.

Opm.-- De benaming zelf ‘kuklades’ (nèsoi), kringvormige eilanden, is reeds een uitdrukking van Gestaltwaarneming: het is duidelijk dat de eilanden, zoals Andros, Naxos, Pros e.a., niet streng nauwkeurig in een cirkel rond het (denkbeeldig middenpunt, Dèlos, bekend om zijn Apollontempel, geplaatst zijn (wat configuratie behelst). Toch heten zij ‘kringvormige’ eilanden! De benaming geeft de gestalt (schematisme, globalisering) weer.

De zgn. ‘Cycladische cultuur’ (WR 33) is het hoogtepunt van de Egeïsche cultuur (in het derde millennium voor Chr.). Zij is o.m. bekend om

- (i) vioolvormige schematische figuurtjes en
- (ii) gestil(is)eerde, d.i. het wezenlijke uitdrukken, beeldjes van rijzige vrouwen.

Volgens kenners van de kunstvergelijkende analyse, doen zij denken aan

- (i) de Amratiaanse kunst van het predynastisch (d.i. voor -5619 te situeren) Egypte
- (ii) de Afrikaanse kunst en,
- (iii) eigenaardig genoeg, aan een deel van de moderne kunst (denk aan het kubisme).

Bekijk, nu, met de idee ‘gestalt’ in uw hoofd, de fotokopieën, WR 115. De kunstenaars/ kunstenaressen hebben, blijkbaar, de werkelijkheid waargenomen (de Gestaltpsychologie is, allereerst, een waarnemingspsychologie (WR 41: empeiria, onderdeel van theoria)), maar gestaltistisch.

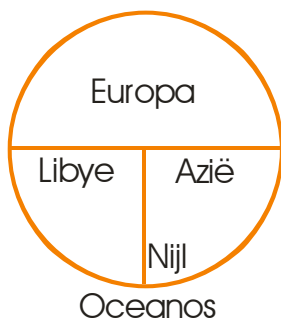
Doorheen het zichtbare (WR 41), dat nooit geometrisch-exacte verschijningswijzen te zien geeft, ‘ziet’ (theoria) de kunstenaar/ kunstenaress het onzichtbare, de geometrische configuratie, ... en die heeft gestalt-eigenschappen! Zij doet, nl., het (voor de kunstenaar/ kunstenaress) wezenlijke uitschijnen en, met het oog daarop, schematiseert (d.i. verwaarloost de grenzeloze ingewikkeldheid van) de concreet-singuliere gegevens (de empirische dingen; WR 107; 112), als pure omvormingen (transformaties, ‘transposities’) van het (voor hem (haar) wezenlijke zo dat iets gestileerd te voorschijn komt.

Welnu, dit gestaltistisch schematiseren was, voor Pythagoras, reeds in de werken van Hekataios van Miletos (in -500/-494 was hij, reeds, betrokken in de Ionische Opstand) en, voor hem, in het denken van Anaximandros van Miletos (-610/-547) (WR 91; men beweert dat Pythagoras, net als Hekataios, leerling van hem was), duidelijk, waarneembaar.

W.R. 117,

Zo bekritiseert Herodotos van Halikarnassos (-484/-425) de landkaart van Hekataios: “Is onze mening juist - zo schrijft de stichter der land- en volksbeschrijving (W. Jaeger) dan zijn de Ioniërs - *opm.*: Miletos was een Ionische, op de Z.-W.-kust van het huidige Turkije gelegen stad - inzake Egypte van een verkeerde mening.

Maar zijn, integendeel, de Ioniërs in de juiste mening, dan kan ik bewijzen dat de Hellenen, met de Ioniërs, niet kunnen tellen. Zij beweren, immers, dat de ganse aarde (WR 59) in drie ‘delen’ vervalt : Europa, Azië en Libye. Men zou, toch, de Egyptische Delta als een vierde werelddeel (‘aarddeel’) moeten meerekenen: zij is, immers, noch een deel van Azië noch een deel van Libië (*Fr. Krafft, Gesch.d. Naturwissenschaft, 1:170*).

Inderdaad: Hekataios deelt de aarde in - schematisch gestileerd - als volgt:

(i) zij is een cirkel;

(ii)a de Noordelijke helft is Europa;

(ii)b de Zuidelijke helft wordt, middendoor, gedeeld door de Neilos, Nijl, die van de Middellandse Zee naar ‘de Okeanos’ (Oceaan) vloeit, zo dat in het Westen Libye en in het Oosten Asia (Azië) liggen. (o.c., *ibid.*).

Doch Herodotos is Milezisch, d.i. empirischer dan b.v. de paleopythagoreërs, gericht: hij ziet de willekeurigheid (van absoluut ‘realistisch’ standpunt, natuurlijk) in. Tegen deze ‘louter speculatieve’ (WR 113) werkwijze onderneemt hij “met zeer veel inspanning”, in Egypte zelf, zover mogelijk, een historia, vorsingswerk-met-eigen-ogen (WR 60; 88). En, daarbij, stelt hij vast dat de werkelijke ‘configuraties’ van de streken absoluut - niet aan dat schematisme (‘gestalt’) beantwoorden!

Milezisch empirisme! Ofschoon, zoals bij Thales, ook nog zeer gestaltistisch, bij momenten! Wij zijn nog niet aan Anaxagoras van Klazomenai (WR 35) of Thoukudides van Athene (-465/-401/395; de geschiedschrijver van de Peloponnesische oorlog) toe. Akribeia, empirisch verstaan, heeft tijd nodig (WR 113). Dermate sterk is de natuurneiging, vooral van archaische culturen, om vanuit gestalten zowel waar te nemen als te denken,

W.R. 118.

Besluit.

1. Een 'gestalt'

De één, resp. het 'getal' (veelvoud van een), voor zover immanent, d.i. in de (stoffelijke) zijnden zelf aanwezig (WR 110: immanent idealisme), krijgt de betekenis van wat wij, sedert het Gestaltisme, een totaaluitzicht, een totaliteitsvorm ('gestalt') heten. In die zin is er een Gestaltisme in het Paleopythagoreïsme, onmiskenbaar, aanwezig.

Dat verklaart waarom o.m. de Paleopythagoreeërs steeds weer naar harmonie en symmetrie (= getalmatige harmonie) zochten in de natuur, de dingen, zelf. Cfr. Fr. Krafft, o.c., 200ff.. De dingen, de ganse natuur,-- zij zijn 'mimèma', imitatio, model, afbeelding, van de een en haar veelvouden.

2. Waardeschatting.

(I) Inzake kunst en schoonheid, esthetiek en kunstwezen, is de Pythagoreïsche een, veelvoud van een ('getal'), als onderlinge schikking (neven-, onderschikking), d.i. configuratie, een zeer waardevol instrument van 'theoria', van schoonheids- en kunst-begrijpen.

(II) "Wat het denken betreft, geschiedt het oplossen van een probleem (WR 112; 113; gegeven/gevraagd) (...) steeds met behulp van een denkschema, een geanticieerd oplossingscomplex.

Ook hier dus 'Gestaltung':

(i) eerst wordt het geheel, het schematisch plan, bewust;

(ii) vervolgens komt de differentiatie, d.i. het nauwkeuriger doorzien van het geheel in zijn onderdelen, - waarmee, tenslotte, de oplossing gegeven is. - Dat (...) heeft Bühler 'Aha-Erlebnis' genoemd". (S. Rombouts, o.c., 247).

M.a.w.: de 'gestalt' (immanente eenheid, veelheid van eenheden) is een lemma (WR 113), dat, dankzij analyse, gedifferentieerd wordt. Cfr WR 108 (vraagstuk-structuur).

(III) retorisch is de configuratie, als 'gestalt', uiterst vruchtbaar: om zich verstaanbaar (verstandhouding: WR 4) te maken, doet men er, gewoonlijk, goed aan met een schets (= Gestalt) te beginnen, die, zoals in het probleemoplossingsschema, hierboven, gaandeweg gepreciseerd wordt. De vereenvoudiging ervan maakt de schets toegankelijker voor iemand, die niet op de hoogte is. Alle elementair onderricht b.v. vertrekt van zulke vereenvoudigde, schetsmatige inzichten, die, door analyse, verduidelijkt worden.

Stel u voor dat gij de kaart van Frankrijk moet aanleren: vertrek met wet de Fransen zelf heten 'l' hexagone' (de zeshoek). Inderdaad: schetsmatig, gestaltistisch is Frankrijk een zeshoek, zoals Italië een 'laars' is.

W.R. 119.

2.3.-- De eenheid en het 'getal', muzikaal.

Inleiding.-- W.B. Kristensen, *Inleiding tot de godsdienstgeschiedenis*, Haarlem, 1980-3, 54vv. bespreekt de *Derde homerische hymne* (een gedicht van 580 versregels, in Homerische stijl, maar van latere datum (tss. -700/-500)).

De aanhef luidt als volgt: "Bezing, Muze (WR 38), Hermes, de zoon van Zeus en Maia (*opm.*: een grotnimf op de Kullèneberg, in Achaië en Arkadië; W.R 80), de welvaart brengende bode van de godheden (WR 68, 101), (...)".

Een opvallende kentrek van Hermes, als goddelijke 'engel' (verkondiger), is dat hij zeer muzikaal is. Uitvoerig wijdt de Hymne uit over het snarenspeel en de zang. Met het schild van een schildpad vervaardigde hij de 'eerste.' zevensnarige citer. Met 'eerste' bedoelt men de oorsprong en het toonbeeld (WR 38: archè, beginsel) van alle citers.

In aanwezigheid van Apollon - de god, die Pythagoras bijzonder vereerde (zo zelfs dat men hem een tweede Apollon, heette) - zong Hermès het lied over het ontstaan van het heelal. Zo o.m. hoe iedere godheid, binnen de harmonie van het heelal, haar eigen 'timè', honor, ereambt (WR 9: veroorzakingstype of 'functie') toegewezen kreeg.

Het hoofdmotief luidt: "alles naar de eeuwige orde" gesticht door het goddelijk heelalbestuur. -- Apollon, de god van de eeuwige orde(ning), is verrukt: "Zo heeft, tot nog toe, niemand, noch godheid noch mens, gezongen en gemusiceerd!". Daarop krijgt Apollon de citer van Hermes en krijgt Hermes de staf van Apollon (WR 69).

Het is merkwaardig dat de god van de (gewijde) welsprekendheid ook een muziek-lievende godheid is. De idee 'kracht' staat daarmee in verband.

Muziek.

Bibl. steekpr.: A. Gastoué, *Musique*, in: J. Bricout, *dir.*, *Dict. pratique des connaissances religieuses*, Paris, 1926, -- iv: 1209/ 1228.

De beknoptste definitie (WR 96) - misschien de nauwkeurigste - van 'muziek' werd - als samenvatting van de hele antieke leer daaromtrent - door Sint Augustinus van Tagaste (354/430; de grootste Kerkvader (Patristiek) van het Westen) verwoord:

'Muziek is de vaardigheid van het op goede wijze bewegen (van de geluiden en de ritmen)' (in het Latijn: *ars bene movendi*). Tot aan de Moderns Tijden (na 1450) deed men niets anders dan deze omschrijving hetzij herhalen hetzij uitleggen. (A.c., 1210). - Wij noteren dat de idee 'beweging' - in de wijgerig - brede zin van 'veranderen, - centraal staat.

W.R. 120.

De vraag rijst: wat verstond S. Augustinus onder ‘bene’ (op goede wijze)?
Beluisteren wij de musicoloog Gastoué, a.c., 1210, verder.

“De wijsgeren hebben, te allen tijde, getracht **(i)** het wezen, **(ii)** het uitwerksel en de rol (functie) van de muziek te analyseren.

a. De antieke en Middeneeuwse denkers zagen het toonbeeld van de muziek in de ordening zelf, van het heelal, door de goddelijke toonkunstenaar”. --

Opm. -- Dit was de reden waarom wij, als inleiding, de mythische theologie (WR 73), betreffende Hermes en Apollon, aanhaalden: de ‘eeuwige orde’, sinds en op grond van het ontstaan van de wereld, komt, in muziek en zang ter sprake.

M.a.w.: het kosmische, in de muziek, weegt door.

b. “De antieke en Middeneeuwse denkers - vervolgt Gastoué - legden, graag, de nadruk op de betrekkingen tussen de verhoudingen der planeten en de verhoudingen der geluiden van een muzikale schaal”.

Opm. -- Wij zullen zien, dat dit één van de basisaspecten is van de Pythagoreïsche musicologie. Dat muziek en hemellichamen in wisselwerking staan, bewijst het kosmisch of universistisch (Lt.: ‘universum’ = heelal) karakter van de antiek-Middeneeuwse muziek. Onderwerp, dat, ook bij huidige musici doorkomt.

Voor een aantal antieke en Middeneeuwse denkers was het zo dat een klank, verwekt door de stem van de mens, een echte straling, d.m.v. trillingen uitzendt, die, doorheen de ‘aither’ (WR 49: hoge luchtlagenmaterie), doordrong tot aan het eraan beantwoordende (WR 85: sumpatheia, correspondentia, resonantie) hemellichaam.

Bijgevolg: het is geen louter dichterlijke beeldspraak, wanneer de psalmist zegt “De hemelen zingen de heerlijkheid van God uit”. Wel integendeel: deze zin is de uitdrukking van de hoogste wijsbegeerte uit vroeger tijden.

Deze ‘zag’ - in de mondiale (d.i. universistische) muziek der hemellichamen

(i) De oorsprong en

(ii) het prototype van de menselijke kunstenaars- en kunstenaressenmuziek”. --

Tot daar deze Scholaprof te Parijs, in een zuiver Kerkelijk Woordenboek.

Opm. -- Steller noteert dat enkele van de antifonen onzer Vespers (de oude, natuurlijk), naar haar melodieën, of het in paradisum der uitvaartliturgie getuigeresten zijn - zeldzaam - van de heidense hymnen (= religieuze liederen) der Grieken, waarvan wij, nog, de muzieknotities bezitten (hymnen t.e.v. Apollon, de muze; de Eerste Pythische hymne, enz.).

121.

Opm.-- G.W. Leibniz (146/1716), een der topfiguren van de Duitse Aufklärung (= Verlicht-rationeel denken; WR 35; 86), op zoek naar de ‘wezenheid’ (in de Verlicht-rationele zin) van de muziek, ontdekt dat zij “een verborgen oefening in rekenkunde was,-- maar eigen aan een ziel(etype), die (nog) niet weet hoe zij moet tellen”.

Hiermee wil hij zeggen dat muziek, weliswaar ‘rationaliteit’(oefening in rekenkunde) bezit, maar, nog, in een kinderstadium,-- althans gezien vanuit de ‘mondigheid’, inzake ‘rationeel denken’, die de Verlichte geesten meenden te bezitten.

Terloops: een analoge opvatting koestert G.F.W. Hegel (1770/1831) omtrent de kunst in haar geheel.

Dionysische en apollonische muziek.

Tot een goed begrip van de Pythagoreïsche musicologie is het nodig twee types van muziek te onderscheiden.

A-- Dionysische muziek.

Th. Zielinski, La religion d.l. Grèce antique, Paris, 1926, 116, zegt: “Toen de Dionusoseredienst op de bodem van “Griekenland, gekenmerkt door zijn degelijke wetten”, kwam, (...) schoot, als kenmerk van deze nieuwe mysteriën (*opm.*: inwijdingsreligies), enkel en alleen over de ‘ekstasis’ (*opm.*: vervoering, gebeurlijk tot en met uitzinnigheid).

Deze werd verkregen:

(1) d.m.v. de oorverdovende muziek van de hoge, smalle trommels, de bekkens en de fluiten en,

(2) vooral, d.m.v. orgiastische (*opm.*: sacraal-uitzinnige) dans, die roeswekkend was. Niet het minst de vrouwen waren aan deze tover van de roes onderhevig!

H. Jeanmaire, Dionysos (Histoire du culte de Bacchus), Paris, 1978, 275, haalt een Homerische Hymne (WR 119) aan, waarin de eindeloze omzwerving van Dionusos langs berg en dal, begeleid door zijn vrouwenstoet (WR 80: Artemis/ Diana, de ‘Vrouw van de Wilde dingen’), hymnisch, vertolkt wordt.

“Laat ons, bij Dionusos, met zijn klimopharen, de zeer luidruchtige, ons lied aanvragen.-- Hij is de roemrijke zoon van Zeus en de heerlijke Semelè. De nimfen (WR 80; 119), met haar mooie haren, ontvingen hem, als zuigeling, van de Heer, zijn Vader (*opm.*: Zeus), in haar kring. Zij koesterden hem, met alle mogelijke zorgen, in de valleien van de Nusa (*opm.*: een gebergte). Dankzij de gunst van zijn Vader groeide hij op, in een grot vol aangename geuren, opgenomen in het gezelschap der onsterfelijken (WR 76).

W.R. 122.

Toen de Godinnen de opvoeding van degene, die zo vaak bezongen zou worden, hadden voleindigd, begon hij rond te spoken in de wouden, uitgedost met klimop en laurier. In zijn gevolg verschenen de nimfen, wier leiding hij voerde. Een geroezemoes hing in het onmetelijke woud”.

Een dergelijke tekst doet, onvermijdelijk, denken aan WR 81 (heksensabbat). Wat Jeanmaire, o.c., 268ss. (*Le thiase et l'origine du théâtre*), bevestigt.

Dionusos-Zagreus (wat door ‘Dionusos, nachtelijke jager, nog het best, vertaald wordt), net als Artemis/ Diana, is omringd door schimmen (van overledenen), door ‘geesten’, net een wilde bende ‘dierlijke’ wezens, die op ‘fantastische jacht’ gaan,-- een leger waanzinnigen gelijk. De hele luidruchtige groep - ‘thiasos’ - daalt eindeloos rond, vooral in verlaten streken, zoals het ‘eindelooze woud’ van de archaische Homerische Hymne.

Dit denkbeeld - aldus Jeanmaire - gaf aanleiding tot traditiegebonden uittochten, ‘s nachts, van gemaskerde jongeren, die zich aan waanzinnige ‘ekstasis’, blijkbaar met de onzichtbare wezens, overleverden. Dit, vooral bij sommige gelegenheden.

In het antieke Grieks heette men deze nachtvierders/ viersters ‘nuktipoloi’. Deze term wordt o.m. door Herakleitos van Efesos (-535/-465), op dergelijke nachtschouwspelen toegepast.

Al heette men Dionusos ‘gunai(ko)manès’, degene die vrouwen gek maakt, toch werd hij, in zijn wilde ‘thiasos’, ook steeds door Saturoi, mannelijke Saters, begeleid. Zij werden ook Silenoi, Silenen, geheten. Ook zij dansten en musiceerden.

Opm.-- De naam van de vrouwen, die Dionusos-Zagreus wild begeleidden, was ‘Mainas, Mainades, Menade(n), d.i. vrouwen, die ‘mania; vervoering, tot en met uitzinnigheid, doormaken;-- Bakchante(s).

B -- Apollonische muziek.

Ploutarchos van Chaironeia (+45u/+125; een Eklektisch-Platonieker), De Py. or., 6, haalt Pindaros (WR 83) aan:

“Kadmos (*opm.:* de mythische stichter van de stad Thebe) hoorde vanwege de godheid, een strenge muziek (‘orthèn’, letterlijk: ‘juist’),-- niet strelend, niet verwekelijkend, niet gezocht” Waarbij Ploutarchos voegt: “Immers, het reine en het kuise is niet op lustdoorleving uit.

Jammer genoeg: de grote massa van de muziekkunst is, met Atè (*opm.:* de Godin, die zowel onzure ingevingen als onheilen bezorgt), de Noodlotsgodin, naar de aarde toe verloederd en timmert het klanklawaai ineen, dat wij te horen krijgen!

W. R. 123.

Zijn de ‘epifanieën’ (in het antieke Grieks is ‘epifaneia’ vorstelijke intrede, het antwoord van een godheid op het oproepen door zijn aanhang(st)ers, b.v. door het luidruchtig-uitzinnige van een Dionysische Thiasos) van Dionusos, wezenlijk, - cfr WR 85 - aan de natuur gebonden, deze van Apollon, zoals Jeanmaire, o.c.,273, zegt, zijn stadsgebonden: hij geeft orakels (godsspraken) in, (WR 81 (inspirantes); 85) in de vermaarde heiligdommen te Delfoi (heden Kastri), Klaros (nabij Zille, Ionië), Kurene (in N.-Afrika: Cyrene).

Zij zijn, duidelijk, ouranisch (hemelgebonden) of, nog, Olympisch (WR 66: de jongere Zeusreligie) terwijl deze van Dionusos (ofschoon hij, op zich, noch ouranisch noch chthonisch is), om reden van de schimmen der overledenen en, ook, om reden van het nachtelijk karakter (zonder van het ‘hels lawaai’ te gewagen), duidelijk, chthonisch (aardgebonden,-- zelfs ‘infernaal’ of ‘hels’) is (WR 66: Aardmoeder - Themis), -- of, zoals men best zegt, onderwereldlijk.

Actualisering

Fr. Nietzsche (1844/1900) - met K. Marx (1818/1883) en S. Freud (1856/1939), één der drie beruchte kritische materialisten - in zijn werk *Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik* (1872), heeft de tweeledigheid ‘dionysisch/ apollinisch’ tot een levende actualiteit gemaakt. Nietzsche heet ‘Apollinisch’ (hij zegt nooit ‘Apollonisch’) al wat gericht staat op helderheid, goed ineenpassen (‘harmonie’), ordentelijkheid,-- op het beredeneerd onderwerpen van de wereld,-- vooral in zijn ogen althans, op de onveranderlijkheid van alle structuren.

Men herleze WR 119 (de Homerische Hymne over Hermès en Apollon) om vast te stellen dat Nietzsche gelijk haalt.

Anders is het gesteld met zijn duiding van het dionysische.

“De term. ‘Dionysisch’ drukt (...) een juichende beaming uit van de grondtrek van het leven, (*opm.*: zoals Nietzsche het opvat): het leven - doorheen alle verandering - blijft zichzelf gelijk. Het bewaart dezelfde ‘macht’ en dezelfde gelukzaligheid, ‘de grote vreugde’ en ‘de grote doorleefde sympathie;-- eigenschappen, die zelfs de schrikwekkendste en omstredenste aspecten van het leven: goedkeuren (...). (het leven) als het geval van het noodzakelijke samengaan van de noodzaak van het stichten en van die van het vernielen”. (*H. Arvon, La philosophie allemande*, Paris, 1910, 36).

M.a.w.: voor Nietzsche is het Apollinische (het stichten) één aspect (of, om het ‘dialectisch’ te zeggen, één moment) van het leven, dat, voor Nietzsche en de huidige libertairen, wezenlijk nachtelijk-vernielend is. Cfr WR 11/13 (demonisme of harmonie der tegengestelden).

W.R. 124.

Aristoteles van Stageira (-384/-322) analyseerde, ooit, de samenhang tussen de Dionysiek en de Apolliniek: hij liet beide aan dezelfde wortel ontspruiten. Hoe dan ook: Nietzsche, met onze libertairen,, keren de verhoudingen om. De Dionusos-vierders/ viersters keerden, na de roes a.h.w. uitgezuiverd (WR 76 (46)), tot het gewone kleurloze, 'passieloze' leven terug, terwijl Nietzsche - in de lijn van de sturm und drang (1770/ 1775; een preromantisch irrationalisme, waartoe om J.W. Goethe (1749/ 1832) behoorde), in de lijn, ook, van de nachtzijde van de (Duitse) romantiek - het leven, met zijn "afgronden van duistere doorleving en van duistere krachten en prikkels" (als tegenhanger van een heldere en klare 'filosofie'), tot 'ideaal verheft' dat onze ganse cultuur en haar fundament, onze hele cultuurtraditie, niet enkel in twijfel trekt of bekritiseert, doch als een soort zinloos herhalen van hetzelfde 'zinloze' stichten-en-vernielen afschrijft-en-ophemelt.

Die demonistische contradictie is typisch voor de Nietzscheaanse duiding van het Dionysische leven (-en - dood).--- Wat een eigenzinnige duiding is.

Bibl. steekpr.: D. Huisman, *L' esthétique*, Paris, 1983-9, 43/45 (*L' esthétique de Nietzsche*) 61/64 (*Les esthétiques libertaires*).

"Nietzsche bereidt een ware culturele revolutie voor. Door de grondslagen van de filosofie inzake (het onderscheid tussen) goed en kwaad, waar en vals, te ondergraven, opent Nietzsche de vele mogelijkheden bevattende perspectief van een wereld, die men doorleeft als een puur spel van intense belevingen". (o.c.,44s.).

M.a.w.: een nihilisme, d.i. een tot 'nihil', niets, verklaren van de hogere ernst van het leven.

Cfr ook: H. Arvon, *Le gauchisme*, Paris, 1977-2, waarin, vooral, de Marxistische en Freudiaanse inspiraties ter sprake komen.

'Muzische' muziek.

WR 38/39; 42 (ontvoogding); 81/82 (82: Apollon; Hermes) (83: Apollon, de muzische god van Delfoi).-- Hesiodos *Theogonia*, 38; 66, zegt: "De muzen zingen de wetten en de gerechte zeden uit en verkondigen de huidige zijnden, de toekomstige en de vroegere. Zij laten dit, met de stem, weerklinken en, moeiteloos, vloeit haar lustvolle klank uit haar mond".

W.R. 125.

O. Willmann, o.c., 24, commentarieert: “Zij zingen, dus, niet over de heealwet, doch deze heealwet zelf - het heealgebeuren - verloopt in haar melodieën”.

Doch let op: in deze Muzische ‘muziek’ (‘mousike techne’, ars musica, komt van Muzenkunst) gaat het niet over de ‘chorea’ (muziek, dans, zang; WR 82), in de gewone zin, maar over ‘iets groots,-- van goddelijke, heerlijke, daimonische aard’ (WR 83) zoals Aristoteles, de eerder dorre vakwetenschapper, zegt.

Maximos van Turos (-125/-85), een Patroniserend Sofist, merkt op dat Hesiodos (WR 34; 38), waar hij het over het muzengezang heeft, hetzelfde bedoelt als wat Pythagoras inzake hemelmuziek dacht. - Cfr O. Willmann, o. c., 24.

Welnu, Pythagoras, die men een tweede Apollon heette, ziet, in de Muzische muziek, wat ‘orthos’ de wetten der hoge, olympische godheden eerbiedigend, is.

O. Willmann, o.c., 23, 27, 29 schetst dit als volgt.

(i) Er is, vooreerst, de kosmos, het universum, dat - vooral in de hemellichamen en hun bewegingen - getuigt van ‘eu.nomia’ (= ‘kosmos’; WR 93), een goede rechtsorde (‘wetten’). Tot daar het universele (= kosmisch) aspect.

(ii) Daarmee in overeenstemming (WR 85 (sumpatheia); 103; 120v.) is de Menselijk - maatschappelijke (‘politische’; WR 64; 66) rechtsordering, die de richtlijnen (‘normen’) der godheden - vooral de ouranisch-olympische (W.R. 123 - bevat, die het ethische (= morele deontische, zedelijke, gewetensvolle) gedrag der mensen beheersen.

(iii) Aan de wortel (WR 45: ‘archè’, als ordestichtende (harmologische) en afwijkingen herstellende (cybernetische) macht) ligt de kosmische muziek, door de muzen, o.l.v. mnemosune (WR 38) ‘gezongen’. Nu verstaan wij beter reeds, WR 120, waar de musicoloog het universistische in de muziek, zelfs de door mensen gestichte, onderstreept, in de Antiek-Middeneeuwse muziekleer. Dit is een rein muzische musicologie! Zij heeft de transcendentale omvang (WR 43) van de even muzische filosofie.

Cfr. de idee ‘sociomorfe natuurfilosofie’ (WR 93/94; alsook een Oosters analogon: WR 58 (levensgelijkloop)).

Opm.-- *Psalm 75* (74), o.m., spreekt een analoge idee uit: “God (= Jahweh) is, tegelijk, de heer van de orde(ning) in het fysische heeal en in de menselijke ethiek. Hij sticht er de onveranderlijkheid van (*1 Sam. 2: 8; Ps. 93: 1v.; Ps 96: 10*).

W.R. 126.

Of, desnoods, stoort hij ze (*Job 26: 11; Ps. 18:8*). In ieder geval : geen enkele afwijking ontsnapt aan zijn wil (*Ps 46: 3; Ps 60:4*). Hij alleen stelt het ogenblik van het (Gods)oordeel vast (*Habakuk 2:3*)". Aldus R. *Tourney e.a., Les Psaumes*, Paris, 1955, 292s..

Dit behelst dat de Bijbel **(i)** veronderstelt, **(ii)** uitzuivert (strikt cathartisch moment) en **(iii)** naar peil verheft wat de 'volkeren' (= de zgn. heidenen), reeds, als lemmata, vooropstellingen, van het leven zagen (WR 76),

Gevolg

"In de lijn van de Delfische geloofskring (WR 123) worden, om de kosmos te duiden, twee leervakken ingevoerd:

(i) de arithmologie

het vak, dat, met getal en maat (*opm.*: ander woord voor onderdeel van configuratie) genereert ('konstruiert' zegt Willmann), nl. de arithmologie ('Arithmetik'), en

(ii) de muziekleer.

Door een 'arithmetisch' (alsook, onderverstaan, een 'configuratief) verband is de wereld 'verbonden' (O.Willmann, o.c.,308).-

Of nog: "De eersterangsrol der (een(heid) en der) getallen maakt, nu, dat het heelal niet puur een construeerwerk (genereerwerk) is, maar, tegelijk, een muzikaal kunstwerk.

De hemellichamen, nl., - cfr WR 119v. - vanaf de aarde tot de hemel der vaste sterren - maken de kosmische octaaf (*opm.*: de toonafstand van een veelheid van toontrappen) uit. Zij zijn, immers geplaatst (WR 111: configuratie) zo dat hun tussenafstanden ('intervallen') beantwoorden (WR 85: sumpatheia) aan de tussenafstanden eigen aan de klanken. Juist daardoor is het heelal een 'harmonia' (d.i., hier, in de betekenis van 'octaaf'). In de kosmische bewegingen (WR 100) beantwoordt (WR 85: sumpatheia) daaraan een 'homo.meleia', een (wereld)symfonie". (O. Willmann, o.c., 309f.).

De eenheid en haar 'veelvouden' ('getallen') als muziekstichtend.

"De Pythagoreeërs 'rekenden' niet enkel met (de een(heid) en) de getallen (= eenheidsveelvouden). Zij 'zagen' ze ook als ruimteconfiguraties. (...).

Meer nog: zij (rekenden met de één en de 'getallen' en) zagen ze (als figuren), terwijl zij ze 'hoorden'. Zij waren er, immers, aan gewend tonen als getal- en lengteverhoudingen te duiden". (O.Willmann, o.c., 288).

1. Zo vermeldt een traditie dat Pythagoras, zelf, soms, trachtte, bij stille, rustige nacht, zich te verdiepen in de 'theoria' (WR 41; 100; 107; 110) van de gesternde hemel, - met name in 'het koor van de totaliteit der hemellichamen' (Cfr J.Fr. Mattei, Pythagora, 2165).

W. R. 127.

Opm.-- Zoals tevoren, zo ook hier: de Paleopythagoreïsche ‘theoria’ is, altijd, een vorm van ‘akribeia’ (WR 113; 117).

(a) De waarneming, voor de Paleopythagoreërs, is niet zoiets als het steeds min of meer mechanisticische model, dat in onze waarnemingsleer in omloop is.

(b) Wel integendeel: het is ‘empeiria’, vaststelling, van feitelijke, grofstoffelijke gegevens; het is - meer nog - ‘logismos’, redenering, inzake de logische verbanden (‘gronden’), eigen aan het waargenomene.

Het is - verder - echte ‘theoria’ (ofschoon van buitennatuurlijke aard; WR 88/89;-- zie ook WR 52 (kunst) en 49 (fijnstoffelijkheid)), die doorheen het ‘koor’ der hemellichamen ‘zien’ (doorgronden), zo, echter, dat men, tegelijk, het ‘innerlijke gehoor’ afstemt (WR 85: sum.patheia) op wat dat ‘koor’ (eigenlijk : danskoor) afgeeft, inzake klankspel.

1. Huidige ‘psychologen’ zullen zeggen: “Zulks is een ‘associatie’ (d.i. iets, dat in de mens opkomt, vanzelf, zonder vaste grond in de werkelijkheid naar aanleiding van (niet: als exacte weergave van) een ‘waarneming’ van ‘doodgewone’ aard!)”

Of nog: “Zoiets ‘horen’ als de ‘harmonie’ (d.i. de welluidende, innerlijk hoorbare ‘wereldsymfonie’ (WR 127), de ‘homomeleia’) der hemellichamen is, even ‘doodgewoon’, een ‘hallucinatie’ (WR 88: een schijnwaarneming, hoe intens doorleefd ‘hallucinante’ waarnemingen ook kunnen zijn) of, nog ‘doodgewoner’, een pure ‘inbeelding’“. -- De latere Protosofistiek (-450/-350) begint daarmee.

2. Spijtig voor deze Verlicht-rationele (WR 14: ‘projectietheorie’; 24; 28;--WR. 64; 78; 84 (Verlichte vorm van rationeel denken) denkwijzen, maar geen enkel echt Pythagoreër - er zijn er heden nog - zal zich daarin herkennen.

Zijn waarneming kan, natuurlijk, elementen bevatten, die gelijken op ‘associaties’, ‘inbeeldingen’, e.d.m.. Maar zij is nooit totaal herleidbaar tot dergelijke gegevens.

Overigens: ondervraag echte componisten of echte muzikliefhebbers! Het zal niet lang duren of zij zullen ‘dingen’, beschrijven, die in die Paleopythagoreïsche richting gaan. Behalve, natuurlijk, wanneer zij zich door de Verlicht-rationele ideologie hebben laten beïnvloeden (maar, in dat geval, beantwoordt hun beschrijving niet aan wat zij, echt, ervaren).

Merk op dat de traditie zegt dat Pythagoras, zelf, ‘trachtte’ te ‘horen’. Het blijft een moeilijk iets.

W.R. 128.

Denk, nu, maar niet dat de Paleopythagoreeërs zich ‘verloren’ in de ‘buitennatuurlijke’ (‘wonderlijke’) vorm van het horen van de een en haar getallen!

Dezelfde traditie vermeldt dat Pythagoras, op zekere dag, smeden beluisterde, die op hun aambeelden aan het kloppen waren. Hij herkende de tussenafstanden (intervallen) van de kwart, de kwint en de octaaf. Later kreeg hij het lemma (inval) ingegeven dat die klankonderscheiden (akribeia!) beantwoordden aan de onderscheiden gewichten (versta : massa’s) van de hamers.

Om dit te toetsen (WR 60 (inductieve fase); 117 (Herodotos)) - cfr Cursus Logica: peirastische reductie, kreeg hij een tweede lemma ingegeven: hij zou deze harmonische (volmaakt ‘consonerende’, d.i. welluidende) verhoudingen uitproberen op het monochord of monochordium. Dit is een oud, eensnarig muziekinstrument met verplaatsbare kam, alsook met veranderbare snaarspanning, zo dat het op een sonometer begint te gelijken, waarmee men de dwarstrillingen der snaren kan toetsen, eventueel meten. (Cfr WR 57: meetmodel). Dit ligt, overigens, in de Pythagoreïsche configuratieleer (WR 113).

Opn. -- Dit ligt, overigens, in de lijn van wat wij het Paleopythagoreïsch gestaltisme heetten (WR 114/118).

Er is iets dat, bij onze huidige Gestaltisten, gelijk op wat Pythagoras toegeschreven wordt: zij analyseerden de melodie, voor zover deze kan ‘verwekt’ worden onafhankelijk van specifieke (i) tonen en (ii) toonhoogten.

Cfr *H.J. Duijker e.a., Codex psychologicus, A’m/ Bssl, 1981, 18* (Gestaltpsychologie). Pythagoras ‘hoorde’:

(i) een (stelsel of) ‘systeem’ (samenhangend geheel), nl. de onderling samengaande welluidende klanken, als verhoudingen;

(ii) een zgn. ‘zelfregeling’ (structuur, in de strikte zin), nl. verplaatst (‘omgevormd’ van de hamers-op-aambeelden naar het monochordium, blijft het samengaan, identisch;

(iii) laat de ‘regel’ of ‘structuur’ (hier van muzikale aard) variëren (transformatief aspect). M.a.w.: hij ‘hoorde’ - niet afzonderlijke klanken (WR 108: ‘lezen’; 109: Piaget’s eigen idee ‘structuur’ (112: het structurele) maar - een samenhangend geheel in de zintuiglijk waargenomen gegevens zelf (WR 116: waarnemingspsychologie).

Wat op een eigen type van ‘theoria’ neerkomt, - gelijkend (door het louter muzikale) op het ‘beluisteren’, door Pythagoras, van de ‘astrale’ muziek, - verschillend (door het grofstoffelijke) van datzelfde beluisteren.

W.R. 129

De één(heid) en haar veelvouden ('getallen') als kwantificering van kwaliteiten.

(1) W. Röd o.c.,58, preciseert het experiment van Pythagoras, met de hamers-op-aambeelden en het monochordium, m.a.w. wat de Gestaltisten 'transpositie' heten (van hetzelfde systeem van klanken),

a. Toen hij de snaar halveerde ($1/2$) gaf zij, als klank, de verhouding van grondtoon en octaaf; -- wat als wiskundige uitdrukking ('model') $1/2$ geeft.

Bij de zgn. kwint vond hij $2/3$ en bij de zgn. kwart $3/4$.

Deze tussenafstanden ('intervallen') worden als 'volmaakt' bestempeld, omdat zij - dat is één van de talrijke eigenaardigheden van het aanvankelijke Pythagoreïsme - afbeeldbaar zijn in verhoudingen (WR 109: evenredigheden) van de een(heid) en de drie eerste 'getallen' (1,-- 2,3,4).

b. W. Röd, *ibid.*, zegt, daarbij, dat de draagwijdte van deze ontdekking, in, de toenmalige fysiek (WR 37; 39v.), hierin ligt dat "kwalitatieve onderscheiden uitgedrukt worden in kwantitatieve vorm". M.a.w.: kwaliteiten worden meetbaar (WR 57; 113: akribeia). De akribeia, nauwkeurigheid in het weergeven, van de Paleopythagoreeërs bereikt, daarmee, een nieuwe vorm.

Zij geeft de verhouding weer tussen (i) fysisch proces en (ii) psychische doorleving. Wat - gezien van het standpunt van de begrijpende methode (W. Dilthey; E. Spranger) - een stap voorwaarts is en, wat meer is, een verzoening ('harmonia') tussen sciëntistiek (d.i. natuurwetenschap-met-voorliefde-voor-wiskundige-exactheid) en 'hermeneutiek' (d.i. Geesteswetenschap-met-voorliefde-voor-begrijpen-van-doorleving).

(2) O. Willmann, o.c.,27f., preciseert, in een nog andere zin.

Het antiek-Griekse woord 'nomos', lex, wet(matigheid), stamt uit de rechtstaal (WR 93: eu.nomia); het werd, mettertijd, toepasselijk, behalve op ethische, ook op fysische en - wonder genoeg, voor ons, modernen - op muzikale gegevens.

Cfr WR. 125. O. Willmann,, *Die wichtigstent philosophischen Fachausdrücke in historischer Anordnung*, Kempten/ München, 1909, 25, zegt: "De samenhang der ideeën "zede(n)wet, recht, natuurwetmatigheid en ... gezang "reikt - ver voorbij Pythagoras - terug tot in de mythen (WR 73) van de apollonische eredienst". (WR 123).

Welnu, een aan Aristoteles toegeschreven fragment zegt: "Apollon openbaarde, op de lier, aan de mensen de wetten ('nomoi'), volgens dewelke zij behoorden te leven. Hij temde, daarbij, door melodie, de aanvankelijke wildheid (WR 122: wilde thiasos).

W.R. 130.

Hij schiep - door de tover van de 'rhythmos' (*opm.*: 'ritme', doch vrl. van een 'regel' (WR 109: zelfregeling = structurering) en van een maat (WR 113: meetmodel) voorziene beweging) - toegang (*opm.*: in het hart der aanvankelijk 'wilden') voor het gebod (*opm.* d.i. de wet).

a. Vandaar stamt de term 'kitharoidische nomoi' (*opm.*: de speel- en zing- (en, gebeurlijk, dans-)wijzen, eigen aan het zingen (en dansen), voor zover begeleid door de 'kithara' de citer (WR 119)).

b. Vandaar ook, stamt het feit dat de muzikale 'wijzen' ('tropoi', denk aan ons 'een wijze zingen'), volgens dewelke wij zingen, met een verheven term ('semno.logikos'), betiteld worden: 'nomoi'".

Tot daar deze aan Aristoteles toegeschreven tekst. Hij verwoordt een muzisch-
apollonische idee, die én Pythagoreïsche én Platonisch is: de idee, dat de muziek, d.i.,
oorspronkelijk, 'muzenkunst', in de grondigste zin van dat woord, 'de filosofie zelf' is.

Cfr O. Willmann, o.c., 301. Immers, de aanvankelijke filosofie, zoals wij ze -
hiervoor (WR 93/ 95; 125v., waar ook de Bijbel, globaal gezien, dit standpunt bijtreedt)
- leerden kennen, kan samengevat worden in

- (i) fysiek (met eigen wetmatigheden),
- (ii) ethiek (politiek met eigen wetten),-- gesticht door muziek (met eigen 'nomoi',
melodieën, 'zing- en dans- en musiceerwijzen').

Hiermee zijn wij aan de kern van het palepythagoreïsme.

Wij begonnen, WR 124, met de muzen. Hier, WR 130, eindigen wij met haar. Of
liever: WR 38, begonnen wij ermee (Thales' denken is muzisch van achtergrond).

***Opn.-- G.M.A. Hanfmann, Muses, in: M. Cary e.a., The Oxford Classical
Dictionary, Oxford, 1950-2, 583, zegt dat "de pythagoreeërs, Plato en Aristoteles hun
genootschappen (WR 91; 96; 98) - hun 'hetaireiai' waarbinnen de vriendschap (WR 98)
- ook bij de Platoniekers en de Aristoteliekers - zo' n grote en beslissende rol speelde -
inrichtten als 'thiasoi' van muzenverering". (W.R. 122: het Dionysisch model, dat***

- (i) verondersteld,
- (ii) uitgezuiverd (catharsis) en
- (iii) op hoger vlak verheven werd (WR 75).

Dermate speelde de muziek (met zang en dans, desnoods in 'thiasos', d.i. in een min
of meer 'uitgelaten' religieuze bijeenkomst) een basisrol.

Dat is, misschien, wat hen van onze huidige verlicht-rationele 'filosofieën'
allerhande het meest verwijderd houdt. Inderdaad: wie onzer stelt zich 'filosoferen' als
Muzenkunst voor?

W.R. 131.

Pyth.-- 3. Het pythagoreïsch animisme.

WR 77/85 (het Thaletisch animisme); 96 (Anaximenes' animisme); 98/100 (sjamanistisch-Pythagoreïsche animisme).

Wij gaan dit animisme, bij de Pythagoreeërs, **(i)** theologisch, **(ii)** algemeen en **(iii)** specifiek - menselijk overlopen.

3.1.-- Het animisme, theologisch.

“De basisidee, die de Pythagoreïsche fysiek schraagt, vormt ook de basis van zijn ethiek.-- Zij vindt haar eenvoudigste uitdrukking in de denkspreuk ‘een(heid)/ twee(heid): De betekenis daarvan is:

(a) De godheid, als (transcendente) een(heid), is, tegelijk, oorsprong (WR 38: archè; 119: eerst) en einddoel zowel van de fysische als van de ethische activiteit (‘beweging’; WR 100; 103; 110; 126v.);

(b) de fysische en de ethische werkdadigheden (‘bewegingstypes’) bewegen zich in een sfeer (‘in einem elemente’) van onvolmaaktheid,-- van gespletenheid, ‘tweespalt’ (*opm.*: uitgedrukt in het ‘getal’ twee(heid)). Deze behoren ‘overwonnen’ te worden”. (O. Willmann, o.c., 320).

De vraag rijst: wat juist verstonden de Paleopythagoreeërs onder het feit dat God als ‘een(heid)’ kan getypeerd (gedefinieerd; WR 110) en dat wat uit de Godheid voortkomt, als ‘twee(heid)’ moet getypeerd worden? Het antwoord ligt vervat - WR 110 - : er is omvattende en er is omvatte eenheid. God is, doordat hij alle volmaaktheid in zich a.h.w. samenbalt (hij staat boven tijdsspreiding en ruimtespreiding), een; wat uit hem voortkomt, doordat het in de tijd (verleden, heden, toekomst; WR 38) gespreid, uiteen, bestaat, alsook doordat het in de ruimte (hier, daar, ginds) gespreid, uiteen, gesitueerd is (WR 111vv.: configuratieve zijnswijze), is, daardoor, twee(heid), d.i. een(heid), maar nooit pure een(heid). En dus steeds minstens twee(heid).

Men ziet dat, dankzij de analogie van de een(heid) en het veelvoud (minstens twee(heid)), de Pythagoreeërs een weliswaar betwistbare, maar toch sterk eengemaakte vakterminologie gesticht hebben, die nog in de Scholastiek voortleeft.

Cfr. WR 108, waar het generatief getalschema toont dat men hetzij met de een(heid) hetzij met de twee(heid) alle getallen (minstens twee(heid)) kan genereren. Voor God, doordat hij, ineens, alles ‘is’ (en, doordat alles er maar juist één keer is), is ‘berekenbaar’ (d.i. weergeefbaar) in juist een bevestiging: hij is de allesomvattende’ en alle ‘tweeweden’ genererende ‘een(heid):

W.R. 132.

3.2.-- Algemeen animisme.

De Platonieker Xenokrates van Chalkedon (leider der latere Platonische Academie (-339/-314)) zegt dat, volgens Pythagoras, de ziel “een zich(zelf) bewegende ‘getal’ is.

‘Getal’ is structuur (WR 100; 111) en ‘zichzelf’ bewegen is kentrum van leven, in de organische zin, eigen aan plant, dier en mens. De ziel kan, dus, Pythagoreïsch, inderdaad, als een zich bewegende structuur opgevat worden. Cfr. WR 100: de bewegende dingen.

De wereld- of heelaalziel(estof).

WR 50 leerde ons de Thaletische idee van alom aanwezige subtiele, ‘fijne’ of ‘ijle’ stof, de oerstof. WR 97 leerde ons de aanloop tot de idee ‘wereld- of heelaalziel-(estof)’.

Welnu, Pythagoras, net zoals alle Voorsocraticekers, bijna, deelde die idee. Doch zij was meer dan een alom gespreid, diffuus, gegeven zij was harmologisch en cybernetisch (WR 45), d.i. zij sticht orde en ordeherstel (na afwijking van die orde).

Nog meer: bij de Pythagoreeërs, is de wereldziel(estof) de oerstoffelijke achtergrond van een sociomorfe kosmologie (WR 94).

Opm.-- (i) Dit herinnert aan wat de Bijbel heet ‘de geest van Jahweh’, voor zover deze, alom gespreid in het door Jahweh geschapen heelaal aanwezig en werkdadig is.

De heelaalziel(estof) is, weerom, **(i)** verondersteld, **(ii)** uitgezuiverd en **(iii)** op Jahwehgelovig (bovennatuurlijk) vlak verheven (WR 76).

(ii) De Romantiek-dieptepsycholoog *Carl Gustav Carus* (1789/1869), in zijn *Vom unbewussten Leben der Seele* (1846) - lang voor Freud dus, en zonder het aanvalsdriftige atheïstisch materialisme, - zegt dat, in het aannemen van Gods aanwezigheid door middel van (niet enkel ‘in’) een heelaalziel(estof), noch atheïsme (Godloochening) noch pantheïsme (vervluchting van God in alles), maar wel en.theïsme, Gods aanwezigheid in en doorheen de wereldziel(estof), aangenomen wordt.

Dit moet, ongeveer, bij een aantal Paleopythagoreeërs de opvatting geweest zijn.

De verenkelde of singuliere, individuele zielen, resp. zielestoffen.

Volgens *J. Zafiropulo, Empédocle d’ Agrigente*, Paris, 1953, 45, is Pythagoras de erfgenaam van het archaische animisme.

(i) Behalve het geloof, resp. het waarnemen (mantisch; WR 88v.) van de heelaalziel(estof),

(ii) omvat dit idee het volgende.

a. Alle zijnden, uit de naturomgeving vertonen twee vlakken.

W.R. 133.

a.1. Het zichtbare

(WR 41; 116: Gestalt als ideale structuur)), dat iedereen, met de ogen, de oren, de tastzin - zintuiglijk, dus - kan waarnemen;

a.2. Het onzichtbare,

in, achter, ja, boven het zichtbare (WR 41: doorheen 'empeiria' waarneming, doordringen tot b.v. de 'Gestalt' (in, onder, boven) of d.m.v. mantiek, natuurlijk), beide samen maken het zijnde-in-de-natuur uit.

Welnu, gezien het Voorsocratisch 'materialisme' (beter: hylisch dualisme; WR 52) is de 'arithmos' (structuur) steeds ofwel grofstoffelijk ofwel fijnstoffelijk. Dat onzichtbaar-subtiel moment van iets heette men, gemakkelijk, de ziel ervan (soms, gewoon, in de zin van 'zielestof' (WR 78: het Homerisch voorbeeld der 'halfstoffelijke, versta: fijnstoffelijke, zielestof of 'wolk')). Men ga na bij Thales: WR 84 (magneetsteen, plant), voor Pythagoras.

b. Het onzichtbare en het zichtbare

De verhouding tussen het onzichtbare en het zichtbare wordt, door de Pythagoreeërs, tweevoudig geduid.

b.1. Zoals Zafiropulo zegt: het zichtbare is de materialisering (= vergrofstoffelijking) ('matérialisation') van het (fijnstoffelijk) onzichtbare.

M.a.w. : wat wij, zien, betasten, horen, is de vergrofstoffelijkte 'ziel(estof)', in, achter, boven, het geziene, het betaste, het gehoorde (WR 49/52; 88/89; 103: oermodel; 104: zichtbaar/ onzichtbaar; 126v. (onzichtbaar); 128 (zichtbaar)).

b.2. Het onzichtbare, bij Pythagoras, is de voorloper van de latere Platonische idee (WR 102). D.w.z.: het ene en het getal is voor (preëxistent) en toch in het - naar hem gestructureerde - grofstoffelijke gegeven (O. Willmann, o.c., 293: "De dingen zijn afbeeldingen, 'mimèmata', der (een en) getallen"; WR 110: pre-idealisms).

Meer nog: het is er de gestalt, de ideale of zelfs geïdealiseerde 'vorm' (= structuur, configuratie) van Cfr. WR 114/118; 128. Zo verstaat men dat het regelmatige als het toon- en voorbeeldige kon opgevat worden en dat het onregelmatige (zo b.v. de 'grillige' vormen in een landschap, in een lichaam) als slechts afbeelding - en dan nog een onvolmaakte - gelden kon (O. Willmann, o.c., 294).

Wat Platon van de zichtbare gegevens zal beweren: zij zijn 'karikaturen' van de ideale idee!

Dat dit alles zo is, blijkt nog uit het feit dat Platon zijn ideeën levende wezens (WR 30) heet, d.i. - in de archaische taal - zichtbaar, in, achter, ja, boven de zichtbare dingen, aanwezig en actief, -- net als de een(heid) en het 'getal'.

W.R. 134.

Besluit.

“De verenkelde wezens duidt de Pythagoreïsche leer, wel, als op zich bestaande, doch zij duidt ze, ook, als onderling verbonden: van de godheden tot de dieren (*opm.*: en, zelfs, tot de anorganische stof) reikt de zijnsgemeenschap. Eén adem (WR 85; 96) doorvaart de ganse kosmos en verbindt ons met alle wezens”. (O. Willmann, o.c., 315).

Verbinden. wij wereldziel(estof) en singuliere zielen, dan zien wij dat de wereldziel de achtergrond vormt, waarin, waartegen de individuele zielen zich, als figuren, aftekenen.

De rangorde(ning) der verenkelde zielen resp. zielestoffen.

Het is, zonder meer duidelijk dat de idee ‘ziel’ (zielestof) een gemeenschappelijke ‘maat’ (= omvattende eigenschap; O. Willmann, o.c., 283: “‘Metrein’, meten, mensurare (= Lt), is een gemeenschappelijke eigenschap aangeven”) is waarbinnen soorten en, vooral, peilen (niveaus) zich aftekenen.

(i) De anorganische dingen hebben een ‘ziel’, d.i. een ‘getal’ (= structuur), die ze structureert (ordent, bijstuurt; WR 45v.); maar deze ziel is niet organisch levend.

(ii)a. De plant is ‘zoön, animal’, levend wezen, maar niet zoals een dier.

(ii)b. Het dier (i) veronderstelt, (ii) zuivert uit en (iii) verheft op hoger peil (WR 76) dat wat de plant aan haar type van ‘ziel’ te danken heeft: zo zuivert zij de wortelgebondenheid uit die tot kunnen lopen wordt. Het dier bezit, wel, een ‘logikè psuchè’, een met ‘verstand’ begaafde ziel, maar, wegens

(a) de ongunstige structuur. van zijn lichaam en

(b) het gemis aan taalvermogen, vertoont het dierlijke gedrag geen echt ‘verstandelijk’ karakter (O. Willmann, o.c., 315).

(iii). De menselijke ziel - verwant met de godheden (‘sungeneia pros Theous’)

(i) veronderstelt, (ii) zuivert uit en (iii) verheft naar peil wat de planten - en de dierenziel verwekt. Meer nog: “De mens verenigt alle hogere en lagere kosmische ‘krachten’ (zijnspeilen): hij is het heelal in het klein.

Volgens een traditie zou Pythagoras de term ‘microkosmos’ gebruikt hebben”. (O. Willmann, o.c., 316). Er zijn zelfs teksten, die zeggen dat de mens:

a. door zijn ‘logikon’, denkvermogen, of ‘fronimon’, bezinningsvermogen, in verstandhouding (WR 85: sumpatheia) is met de godheden,

b. door zijn ‘thumikon’, bezielingsvermogen, met de heelalziel(estof),

c. door zijn ‘epithumètikon’ dat het lichamelijke leven beheerst en bijstuurt (= libido, levenslust), met het smijdige (WR 51).

W.R. 135.

Hierbij verwijzen wij, even, naar WR 102 ('eros').

De Paleopythagoreïsche verstandhoudingsleer.

WR 85 (sum.patheia); 103 (omloop); 120; 121; 125; 126; 127).-- Er is een 'pneumatische' (subtiële of fluïdieke) samenhang - de heeralziel(estof) is er het substraat of infrastructuur van -, die alle zijnden onderling niet enkel objectief verbindt, maar een echte verstandhouding (WR 4) sticht.

1. Wij zagen het reeds, WR 103: door de zon, in haar beweging, na te bootsen ('mimèsis', imitatio, niet verwarren met 'slaafse' navolging, zoals zo vaak, in Verlicht - rationale middens gebeurt: 'nauwkeurig' (WR 113; 117 (akribeia)) is niet hetzelfde als 'slaafs') sticht men, d.m.v. de pneumatische of fijnstoffelijke band, die steeds bestaat, een verstandhoudingstype, waarop de sacrale handeling steunt.

2. *Sextos Empeirikos* (= Sextus Empiricus (de systematisch-Sceptieker, die rond +150 leefde), *Adversus mathematicos*, 7: 92, zegt: "De Pythagoreeërs leren dat het verstand, indien het geschoold is in 'mathèmata' (Pythagoreïsche leerstukken, leervakken) het criterium der zijnden is. Zij leren, nl. - bij monde van Filolaos van Kroton (-470/-400) - dat, in het proces der theoria, de doorgronding, de natuur van het heeral een zekere verwantschap met de theoria vertoont, aangezien, natuurlijkerwijze, het gelijke door middel van het gelijke ("hupo tou homoïou to homoion") gekend wordt."

Opm.: de Latijnse formule luidt: 'similia similibus' (O. Willmann, o.c., 282). Natuurlijk is dit, voor de Paleopythagoreeër Filolaos (de één en) het getal, dat als tussenterm, tussen het gekende object en het kennende subject, fungeert. "(de één en) het getal, nl., maakt alle zijnden, door deze aan de ziel aan te passen, kenbaar, zodra zij waargenomen worden.

Door zijn natuur zelf, stemt 'het getal (structuur, als kenmiddel, de zijnden op elkaar af (...)). De natuur en de kracht van het getal kunt gij niet enkel vaststellen in de wereld van de godheden en de geesten, maar ook in alle producten en gedachten van de mensen,-- zoals b.v. in de technische verrichtingen en in de muziekkunst". Aldus Filolaos zelf (O. Willmann, o.c., 282).

Men ziet het: alle zijnden, doordat zij zoïets als een ziel(estof), een zielestoffelijke structuur, verraden, zijn door het feit zelf, "aan de ziel (verstand) aangepast".

Het algemene animisme vormt de achtergrond van de verstandhoudingsleer.

W.R. 136.

Het is duidelijk: indien ik een appel opeet, dan verteer ik hem grofstoffelijk. Maar indien ik hem betast, bekijk, bewonder, dan dringt 'iets' van die appel, dat de hele appel vertegenwoordigt, in mij, -- zijn 'arithmos' zijn getal(structuur). Die is 'zielestoffelijk' (subtiel): zoals de 'ziel' zelf, die ze in zich opneemt, zonder ze te vernietigen, wat, bij het eten, wel gebeurt. Dat zagen de Pythagoreeërs, natuurlijk, ook. Hun zielsidee en hun getalidee lopen, uiteindelijk, ineen.

De beïnvloedingsleer.

De Paleopythagoreeërs muntten uit door hun comparatieve definities. Zo b.v.: "Wat is het sterkst? De 'gnomè', de gedachte (het inzicht)". Dit maximum (één type van configuratie: WR 111 (plaatsing, situering, onderling)) dekt een beïnvloedingsleer.

Zafiropulo, o.c., 41, legt dit uit. Aangezien de ziel van de mens - het aloude sjamanisme bereidde op die idee voor - dezelfde natuur bezit als de zielen, die in de mensen en de dingen buiten ons gesitueerd zijn, daardoor juist "kunnen onze ideeën (*opm.*: pythagoreïsch: onze structuren) rechtstreeks ('directement') deze fijnstoffelijke ('spirituelles' zegt Zafiropulo, maar hij bedoelt dit woord animistisch-fluïdiek) entiteiten, in al wat zintuiglijk waarneembaar is, beïnvloeden".

M.a.w.: door middel van het gelijke - de structuur van de 'sumpatheia' - beïnvloedt de mens de rest van het zijnde. Door het fluïdieke (en de vorm, 'arithmos', - men zegt ook 'gedachtevorm' - ervan) in onze ziel, beïnvloedt men het fluïdieke buiten de ziel.

Het medium is, natuurlijk, de smijdige wereldzielestof. Door de fijnstoffelijke structuur in onze ziel hebben wij een - weliswaar louter fijnstoffelijke - greep op de fijnstoffelijke structuur buiten onze ziel. Dit is, zoals Zafiropulo onderstreept, de basis van alle magie (die d.m.v. louter denken, louter woorden uitspreken (WR 68/70: Hermès' beïnvloedingsvermogen d.m.v. het woord; WR 4) ageert (WR 6: actio)). Of deze magie, nu, bewust of onbewust uitgeoefend wordt: zij blijft actio, beïnvloeding.

De Paleopythagoreeërs met hun getalstructuur als middel, zijn de eersten die een retoriek in wijsgerige zin, hebben gefundeerd. Wij zeggen niet 'gesticht'. Zij hebben, echter, wel de grondslagen ervan gelegd, doordat zij een communicatie- en interactieeler gesticht hebben. Zij staat of valt met hun, arithmologisch uitgewerkt, animisme.

W.R. 137.

3.3.-- *Menselijk animisme.*

“Pythagoras ging door voor iemand, die zich zijn vroegere levens herinnerde. De ‘anamnesis’, herinnering, waartoe hij in staat was, liet hem toe al wat hij, in vorige levens had geleerd, in zijn actueel bewustzijn te hebben”. (*J. Brun, Les présocratiques*, Paris, 1982-3, 41).

Brun voegt daaraan te wat het Platonisme daaraan te danken heeft: in het middenpunt van het Platonisme staat, inderdaad, de ‘anamnesis’, - wat men niet zozeer door ‘herinnering, geheugen’ dient te vertalen, maar door ‘verruimd bewustzijn’

Bibl. steekpr.:

-- *Erwin Rohde, Psyche (Seelencult und Unsterblichkeitsglaube der Griechen)*, Tübingen, 1925-10, II: 417/ 421 (*Vorgeburten des Pythagoras; seine Hadesfahrt*);

-- *E.R. Dodds, The Greeks and the Irrational*, Berkeley/ Los Angeles, 1966, 135/178 (*The Greek Shamans and the Origin of Puritanism*);

-- *J.-P. Vernant, Mythe et pensée chez les Grecs*, 1971,-- I : 80/123 (*Aspects mythiques de la mémoire et du temps*).

Verder wat betreft ‘palingenesia’ (her- of wederbelichaming reïncarnatio), ‘met.-en.somatosis’ (herhaalde belichaming), ‘met.em.psychosis’ (metempsychose, zielsomwisseling):

-- *Kenneth K. Inada, Buddhist Naturalism and the Myth of Rebirth*, in: *International Journal of Philosophy of Religion*, I: 1 (Spring 1970), 46/53;

-- *Reïnkarnation*, in: *W.F. Albright e.a., Zeitschrift für Religions(geschichte) und Geistesgeschichte*, Jrg. 9:2 (1957), sonderheft ‘reïnkarnation’;

-- *Lucien Roure, Réincarnation*, in: *J. Bricout e.a., Dict.prat.d.conn. relig.*, Paris, 1927,v:1061/ 1064; vi: 446.

Roure, die zeker niet reïncarnistisch gezind is, als katholiek theologisch geschoold, bekent dat de leer, die beweert dat de ziel meermaals belichaamd wordt, zeer verspreid is. Men ontmoet ze “reeds, bij de Keltische Druïden en de Middeneeuwse Druzen”. “Zij houdt stand bij de Zoeloes en de Groenlanders, de Noord-Amerikaanse Indianen en de Dajak’s van Borneo, de Kareeërs van Birmanië en de inlanders van Guinea,-- die, daarin, de talloze aanhangers van de Brahmanistische en Boeddhistische religies vervoegen”. (A.c.,v: 1061s.).

Dit om te zeggen dat Pythagoras absoluut niet als een gek of een ingebeelde hoeft door te gaan (wat Verlicht-rationelen graag doen), in onze ogen, omdat hij reïncarnist is.

Zeer ernstige tijdschriften als *Journal* en *Zeitschrift*, hierboven vermeld, menen zelfs daaraan even ernstige artikels te moeten wijden.

W.R. 138.

‘Mnemosune’, gedenken, (WR 38), reïncarnistisch.

Wij zeggen, zo-even dat Platon’s ‘anamnesis’ beter door ‘verruimd bewustzijn’ vertaald wordt. Zo is het ook met de term ‘Mnèmosunè’: zagen wij niet dat Gedenken zowel de verleden als de huidige en de toekomstige zijnden ‘gedenkt’? Cfr. WR 38.

Ontologie - ook in die zgn. archaische vorm - is verruimd besef van wat ‘is’. Dit was, in Homèros’ en Hèsiodos’ dagen, een eigenschap zowel van dichters (‘aoidoi’, aèden (Ilias 24:721)) als van zien(st)ers: zowel de dichter als de ziener ‘ziet’ (WR 88v.).

“Zich herinneren, weten, ‘zien’”, ziedaar evenveel termen die op hetzelfde neerkomen (...). Onmiddellijke aanwezigheid bij wat in het verleden gebeurde, onmiddellijke onthulling, goddelijke begaafdheid,-- al die kentrekken (...) definiëren de inspiratie door de muzen”. (J.41. Vernant, o.c., 83).

Wij zagen reeds dat, daarin verschillend van de ‘gewone’ mens, de begaafde degene is ‘die weet’ (WR 86),-- dit reeds in de Homerische tijd. Maar ook in de Hades (Onderwereld) heerst dezelfde wetmatigheid: *Odusseia* 10: 490/495, leert het ons overduidelijk. Op het smeken van Odusseus en zijn reisgenoten, ze toch, eindelijk, naar hun vaderland te laten terugkeren, antwoordt de aartsmooie Kirkè (WR 106) dat dit zal gebeuren, maar pas nadat een hadesreis (afdaling in de onderwereld) is doorgemaakt.

Immers dat ‘weten’ (verruimd bewustzijn), dat daarover informatie kan verschaffen, berust bij de nu gestorven ‘ziener’ Teiresias. Hij is “de blinde ziener (‘mantis’), wiens verstandelijke vermogens ‘empedoi’, stevig in de aarde gevestigd, d.i., rotsvast, zijn.

Persefoneia, de Onderwereldgodin, gaf hem - zelfs nu hij gestorven is - ‘noön’, het gebruik van zijn verstand. Hij alleen bezit zienersgave (‘pepnusthai’), terwijl de (andere) schimmen (‘skiai’) ‘aissousin’, heen en weer waaien”. M.a.w.: ook in de andere wereld, hier: de Onderwereld, blijft Teiresias, de ‘blinde ziener’, degene die weet, dankzij verruimd bewustzijn.

Hiermee verschijnt ons de Muzenmoeder, Mnèmosunè, in één van haar vele aspecten, nl. een doorlopend besef van wat was, is, zal zijn (WR 38: ontologie), onder meer inzake (eigen) leven der ziel, hetzij in deze hetzij in de komende wereld. Dat toonbeeld moet Pythagoras voor ogen gehad hebben. Cfr. Vernant, o.c., 87.

M.a.w.: men moet absoluut niet op vreemde (‘Oosterse’) bronnen van bewustzijnsverruiming beroep doen om een aanloop tot Pythagoras’ ‘reïncarnistisch’ verruimd besef te vinden.

W.R. 139.

“Bij Ferekudes van Suros (± -550), die doorging als leermeester van Pythagoras, als degene die, het eerst, de onsterfelijkheid der ziel staande hield en die, het eerst, eveneens, de leer inzake wederbelichaming der ziel verwoordde, wordt, meteen, de tijd (‘Chronos’, WR 93; 95) als een godheid opgevat en aan de oorsprong (WR 39; 45) zelf van de kosmos geplaatst. (...).

Men treft Chronos, de (oer)tijd, opnieuw, aan in de orfische theogonieën (*opm.*: oorsprongsbeschrijvingen inzake godheden), waarin hij een analoge rol speelt. Hij komt daar over als een veelvormig monster, dat het heelalei (wereldei, oerei) verwekt. Wanneer dit kosmisch Oerei (*opm.*: archè, waaruit, als uit een ‘ei’, alle leven ontstaat) tweedeling (WR 104; 105: kiem,-- zaad- en eicel) doormaakt, verwekt het de hemel en de aarde.

Meteen komt de eerstgeborene der godheden, ‘fanès’, een hermafrodiete (*opm.*: zowel mannelijke als vrouwelijke trekken vertonende) godheid, te voorschijn, waarin de tegenstelling ‘mannelijk / vrouwelijk’ opgeheven worden”. (J.-P. Vernant, o.c., 98).

Opm.-- Mythen (WR 15) hebben een eigen taalgebruik : zij vertolken (model: WR 57), via gekende werkelijkheden (b.v. de idee ‘tijd’ (maar ‘verheven’ op mythisch - theologisch vlak; WR 73; 129), de idee ‘geheugen’ of, liever, ‘gedenken’, enz.), ongekende (onzichtbare; WR 41) -- liefst ‘goddelijke’ of, althans, slechts voor ‘zieners’ toegankelijke werkelijkheden.

Hier toegepast: de verleden, huidige en toekomstige zijnden (WR 38), die Mnèmosunè, de Muzenmoeder, te ‘zien’ (= kennen) geeft, situeren zich, onvermijdelijk, in de reeks ‘begin, nu, toekomst’ (WR 103), de drieheid, die, ineens, de tijd, maar als omvattende ‘archè’ (WR 45: harmologisch/ cybernetisch), heet.

Mythen ‘vertellen’, maar zijn denkverhalen, die al te ongevormde geesten, als de tijdgenoten ‘der archaische zieners, geleidelijk op streng denken (wetenschap) voorbereiden (WR 40: nieuw type van Muzisch denken; 63: positief type).

Omgezet in ‘abstracte’ taal: de aanvankelijke chaotische werkelijkheid (begintijd) ziet zich vormen (tweedeling heelalei) zowel de hemel (het uitspannel) als de aarde (waarop wij leven); in dat tweevoudig geheel, hemel en aarde, situeren zich de oergodheid (fanès), en, meteen, alle mannelijke en vrouwelijke wezens (hermafrodiet), die in hem én oorsprong én model vinden.--- Ziedaar streng logisch de inhoud.

W.R. 140.

Besluit.-- De menselijke ziel is, pas, echt ten volle, definieerbaar (WR 96), indien men ze, als verruimd bewustzijn, dat ‘de tijd’ (als totaliteit van alle mogelijke (WR 55; 57; 114) ogenblikken) omvat definieert. De Orfische mythe, die de Paleopythagoreeërs overnamen (hoewel niet zonder meer), drukt dit, langs de omweg van ‘modellen’ (die als bekend overkomen), uit.

Mnèmosunè, i.v.m. de inspirerende daimon.

WR 81(inspirantes); 85 (inspiratie o.g.v. sumpatheia) leerden ons het fenomeen ‘ingevende daimon’.

Welnu, *E. Dodds, The Greeks*, 143s., beweert dat de zgn. ‘wederbelichaming’ ook anders kan uitgelegd worden. “Beiden, Pythagoras en Epimenides van Knos(s)os, die voor hem optrad, konden gehoord hebben dat er een in het Noorden van Hellas gangbaar geloof bestond in het feit dat de ziel of, nog, ‘de beschermgeest’ van een vroeger sjamaan (WR 99) kon zijn ‘intrek’ nemen in een nog in leven zijnde sjamaan,-- dit, om zijn vermogen en kennis te versterken (...)

(i) Epimenides, de Kretenzer (Knosos is een stad op Kreta), vertoont, in de traditie, geen reïncarnisme: beweerde, enkel, dat hij “te voren” had geleefd en identisch was met Aiakos (Ilias 21: 189), die bekend stond als een archaisch godsmann.

(ii) Op analoge wijze komt Pythagoras over als beroep doende op het feit dat hij identisch is met de vroegere sjamaan Hermotimos van Klazomenai (*Herodotos 8: 103*).

Maar het heeft er de schijn van dat Pythagoras het reïncarnisme, in die zeer enge zin (van geïnspireerd worden door gegrepenheid, intrek, van een vroeger sjamaan), heeft uitgebreid. Misschien was dat zijn persoonlijke bijdrage”. Aldus Dodds.

Opm.--- Dit zet er ons toe aan, met ‘reïncarnistische’ beweringen, aartsvoorzichtig om te gaan; m.a.w.: er dient streng onderscheid gemaakt tussen begeleiding-door-middel-van-intrek-van-een-vroegere-figuur, enerzijds, en, anderzijds, echte reïncarnatie van één en dezelfde ziel in meer dan één lichaam.

De door een ingever geleide kan, immers, de indruk opdoen dat hij zelf (en niet enkel zijn ingever) de feiten, die hij zich meent te herinneren, beleefd heeft. In die zin is zijn verruimd bewustzijn het ineenbestaan van het zijne, het aardse (en engere), en dat van de ingever. Meer niet.

W. R. 141.

Mnèmosunè, d.m.v. uittreding.

E. Dodds, o.c., 140, noteert nog een andere vorm van verruimd bewustzijn. “De uittreksels uit Pindaros (WR 83; 122) en Xenofon van Athene (-427/-355), een Socratieker, (...) laten vermoeden dat één mogelijke bron van de puriteinse tegenstelling (*opm.*: bedoeld is de stelling dat het lichaam onrein is en dat de ziel, uiteraard, als goddelijk van oorsprong, ook rein is, maar ‘bevlekt’ door een zonde uit vroegere levens) gelegen is in het vaststelbare feit dat zgn. zielsactiviteiten (*opm.*: liefst van paranormale, buitennatuurlijke aard; WR 76)) omgekeerd evenredig zijn met lichamelijke (*opm.*: liefst als grofstoffelijk opgevatte) activiteiten.

De ‘psuchè’ ziel, is het actiefst wanneer het lichaam

(i) in slaaptoestand is of

(ii) zoals Aristoteles eraan toevoegde, op het punt staat te sterven (...).

Welnu, een overtuiging van dat type is een wezenlijk bestanddeel van de sjamanistische cultuur (WR 99), die, nog steeds, in Siberië bestaat en die getuigeresten van haar verleden heeft nagelaten, gespreid over een zeer uitgestrekt gebied, nl. (...) van Scandinavië, dwars door de Euraziatische landmassa, tot Indonesië. Deze weidse uitgestrektheid toont haar hoge ouderdom. (...).

Een sjamaan (...) - in een toestand van ‘mentale dissociatie’ - zo gelooft men - is niet zoals de Puthia (Lt.: Pythia) - *opm.*: de wijvrouw, te Delfoi (WR 123; 126; 129), die, in Apollon’s dienst, in vervoerde toestand godsspraken uitsprak - of zoals een huidig ‘medium’ (*opm.*: d.i. een persoon, al of niet vervoerd, die ‘bemiddelt (Lt.: ‘medius’ = tussenwezen)), van wie men aanneemt dat zij hetzij gegrepen hetzij bezeten zijn door een geest, die verschilt van hun eigen (diepere) ziel. Neen: de sjamaan/ sjamane - zo gelooft men - verlaat, met zijn eigen ziel, zijn lichaam en ‘reist’ naar elders (het meest, in de wereld der ‘geesten’).

Zo verstaat men dat een sjamaan/ sjamane tegelijkertijd kan gezien (*opm.*: met de ogen van het grofstoffelijke lichaam) worden op verschillende plaatsen. M.a.w.: hij/ zij bezit de gave van ‘bi.locatie’ (op meer dan één plaats, tegelijkertijd, zichtbaar zijn).

Uit dergelijke ervaringen, die hij/ zij, voor de vuist vertelt, uitzingt, betreft hij/ zij de begaafdheid inzake

(i) buitennatuurlijke raadgeving (‘divination’),

(ii) religieuze dichtkunst en

(iii) magische geneeswijze,

die hem/ haar tot een, sociaal gesproken, eersterangs figuur maken”. (E.R. Dodds, o.c., 140).

W.R. 142.

Besluit.-- De 'ziel', die het lichaam - dat in 'kataleptische' (bezwijmde) toestand komt - verlaat, is een 'vrije' of, nog, 'uitgetreden' ziel. De sjamanistische ervaringen, door Dodds beschreven, bewijzen dat ook door uittrekking verruimd bewustzijn ('mnemosune') ontstaat.

Opm.-- Nu begrijpen wij, beter, de dionusosreligie (WR 121v.), met haar cultus van de 'ek.stasis' of (gebeurlijk uitzinnige vorm van) uittrekking. "In de 'extasis' van de Dionysische dans trad de ziel, letterlijk, buiten de grenzen van het lichamelijke leven. Meteen veranderde zij van gedaante, genoot de gelukzaligheid van een buitenlichamelijke toestand,-- verdiept als zij was in de totaliteit ('l' ensemble') van de dingen en de natuur". (*Th. Zielinski, La rel.d.l. Gr. ant.*, 116s.).

Besluit.-- Voordat wij de typisch Orfische leer inzake de ziel kunnen begrijpen, zoals Pythagoras en de Paleopythagoreeërs ze verwerkten, behoorden wij het oersjamanisme, dat nog steeds, vooral in Siberië doorlevend is, even aan te raken.

Bewustzijnsverruiming - een thema, dat, heden, zelfs in vakwetenschappelijke middens de aandacht op zich vestigt - is meervoudig mogelijk. Reïncarnistisch (eenzelfde ziel doorloopt meer dan één leven), geïnspireerd (door een ingevende daimon begeleide ziel), uitgetreden (de ziel reizend doorheen het heelal),-- het zijn drie types, die, overigens, zeer vaak, in één en dezelfde persoon aanwezig zijn, van buitennatuurlijke bewustzijnsverruiming.

Muzische Mnèmosunè of, ook, anamnesis geheten, door de antieke Grieken. WR 38; 40; 42; 119;-- 81; 124/130;-- al die passussen uit deze cursus geven ons de wezenlijke bestanddelen van - wat men meermaals, heden, zoekt te construeren - een muzische filosofie. Daarin speelt bewustzijnsverruiming een wezenlijke rol. Meteen: het geloof in de typisch hoger begaafde 'ziel'-- thema, dat, pas, door de orfiekers en de paleopythagoreeërs, in de fysiek der Mileziërs werd ingevoerd.

Het heeft meer dan elfhonderd jaar de antieke filosofie beïnvloed. Men denke aan WR 120 (*Gastoue's musicologie*).

Bib. steekpr.:

-- *J. Pearce-Higgins e.a., Life, Death and Psychical Research*, London, 1973 (een uitstekende inleiding, Kerkelijk, maar tevens deskundig);

-- *Parapsychologie: schijn of werkelijkheid*, in: *Cultuurleven*, jrg. 45, 1978): 10 (december), 866/920 (een uiteraard Vlaamse visie op de zaak).-- Ook hier is het Paleopythagoreïsme nog actualiseerbaar.

W.R. 14

3.4. -- Orfisch animisme.

Bibl. steekpr.: A. Provoost, red., *Orpheus (Ontstaan, groei en nawerking van een antieke mythe in de literatuur, beeldende kunsten, muziek en film)*, Leuven, 1974;

“Sinds Russische geleerden (WR 89), op - positief-wetenschappelijke - controleerbare wijze, hebben aangetoond dat fenomenen als parapsychologie, psycho- of telekinese en reïncarnatie inderdaad bestaan, ontlokken ook andere gebeurtenissen uit Orpheus’ leven niet langer een specifieke glimlach”. (Aldus A. Provoost, op een Orfeus -weekeinde voor classici, te Kortenberg).

De Orfische mythe.

WR 139 gaf ons, sterk verkort, het eerste gedeelte ervan. Wij veronderstellen, dus, gekend het eerste deel.

Op het grote keerpunt, (in het antieke Grieks ‘kairos’, de juist gekozen maat, vooral, inzake tijd (het juist gekozen ogenblik)) ‘verslindt’ een telg van Fanès, die ook Eros (Minnedrift; WR 102) heet, nl. Zeus, bijgenaamd ‘Aithèr’ (WR 49; 120), de godheid van de hoge luchtlagen, aan het uitspansel (= Ouranische, Olympische of Lichtende godheden: WR 123)), Fanès - Eros, de eerste vormgever van het heelal. Dit, met al wat Fanès - Eros schiep.

Zo sticht Zeus-Aithèr, de Lichtgodheid, een nieuwe ‘Aion’, d.i., een nieuw godhedentijdvak, meteen een nieuw heelaltijdvak. Men heet ‘heelaltijdvak’ ook wel ‘eeuw’ (van het Lt. ‘aevum’ of, nog, ‘saeculum’).

I.p.v. Fanès - Eros, de ‘eerste’ en ‘heelalstichtende’ zoon-van-God (d.i. vertegenwoordiger d.m.v. zijn levenskracht - net als Hermès (WR 68/70) - van de herstichtende Zeus-Aithèr), schept Zeus-Aithèr een Dionusos, die

- (i) veronderstelt,
- (ii) uitzuivert en
- (iii) op hoger vlak verheft de Dionusosfiguur (typisch voor het Fanès - Erostijdvak, nl. hels - wild (WR 121v.) die wij, n.a.v. de infernaal - wilde en uitzinnige dans, muziek en zang, hebben ontmoet.

M.a.w.: wat het Christendom, in een latere mythische fase, doet (veronderstellen, uitzuiveren en verheffen), dat doet, reeds, het Orfisme (WR 76). Maar het legt, sterk, de nadruk op het tweede, het uitzuiverings- of cathartisch aspect. Daarvandaan de naam ‘puritanisme’

Wat, in dat mythisch model (WR 139) verzinnebeeld, doorkomt, is het volgende. Het oermonster tijd (d.i. de totale beginwerkelijkheid), zelf nog typisch ‘hels’ en ‘wild - uitzinnig’, sticht een heelalordening, die de weerspiegeling is van hemzelf. Toch ligt, in die oerwanorde, een hogere ‘eros’ (levenslust, vooral in minnedrift werkdadig).

W.R. 144.

Opm.--- Hier hebben wij de kern van het archaisch-antieke vooruitgangsgeloof, dat, in tegenstelling tot het hedendaagse, de nadruk legt op de innerlijke ontwikkeling, naar hoger toe, i.p.v. op de uitwendige, technologische perfectionering. de vooruitgang ligt, allereerst, in de ziel.

De vooruitgangsidee is, allereerst, noölogisch: zij bedoelt het hogere in de ziel,-- wat Platon, later, heet de edele ziel. Zij is, ten tweede, anagogisch (i.p.v. katagogisch) : zij richt opwaarts, i.p.v. neerwaarts te verloederen, - Cfr WR 122: wilde thiasos:-- 124vv.: Muzische thiasos.

Opm.-- Wij vernemen, uit de Orfische mythe, de wijze waarop Zeus, de zgn. Lichtgodheid, de oudere kosmische en godhedenordering ‘vernielt’ (WR 123v.: de Nietzscheaanse duiding). Hij vernielt door verslinden. Dit is een uitdrukking, die naar de (i) dierenwereld verwijst en (ii) wel naar de roofdierlijke wereld (WR 64).

Opm. -- Het is, in dit verband, merkwaardig hoe de profeet-apocalyptieker Daniël (in het Oude Testament, in de VII - de e. voor Chr.) de heidense rijken als ‘dieren’ typeert, waartegenover de mens(en) gesteld wordt. Ook hier werkt de sublimeringsidee (WR 76).

Dit roofdierlijke gedragstype (wat op een lagere ‘ziel’ wijst) ziet men, nog het best, aan het werk in de archaische magie. Behalve de zgn. ‘seksuele’ (versta: sacraal - erotische) magie, die met de eroskracht en het erosfluidum (WR 102: heidense, vooral wild-helse eros) werkt, is er, veelal zeer sterk ontwikkeld, de bloedmagie die met de kracht en het fluidum, de zgn. ‘bloedziel(estof)’, waarover het Oude Testament (in de zgn. bloedige offers) het heeft, werkt.

Deze bloedmagie juist beeldt zich in de mythe af: Zeus ‘verslindt’ de oude orde, door er de kracht en het fluidum van “op te vreten” (vampirisme). Het is o.m., om die reden, niet verwonderlijk dat men, in de Oudheid (Aristoteles b.v.) zowel de Dionysische als de Apollonische (= Zeusreligieuze) religies als uit een en dezelfde - demonistische (WR 12) - ontsproten opvatte.

Opm.--- Een derde aspect van de Orfische mythe wordt door *Th. Zielinski, La rel.d.l.Gr.*, 69, verwoordt. Daar heeft hij over de agonistiek (WR 11): onderling rivaliseren was schering en inslag in het antiek-Griekse leven,-- zelfs in de choreia e.d.m.. Dit is nooit zonder enig verband met geweld(pleging) (WR 64;-- thema, waarop reeds Hèsiodos de nadruk legt). Maar, reeds vroeger, in *Odusseia* 9 (o.m. 9: 112vv., 215, 275), vermeldt Homeros een mythisch type, de Kukl.ops, de van een wenteloog voorziene oerreus.

W.R. 145.

De Cykloop (= verlatijnste uitspraak) kent wilde zeden. Zo is de Kuklops Polufèmos “een wilde, die noch geboden noch goddelijke onderrichtingen (ingevingen) kent” (*Od.*, 9: 215).

De Kuklioepia (= *Od.*, 9) toont ons iemand, die de gast (die ‘heilig’ was, in het Zeusrecht) doodt,-- die mensenvlees eet,-- die zijn gegeven woord breekt,-- die, vooral, de nieuwe godheden van het Zeusregime bespot. (*F. Flückiger, Gesch.d. Natuurechtes, I, Die Gesch.d. europäischen Rechtsidee im Altertum und im Frühmittelalter, Zollikon - Zürich, 1954, 10*).

Actualisering.

Geweldpleging, in de brede zin, komt voor, in moderne zin, b.v. in het evolutionisme (*Ch. Darwin (1809/1882), Origin of Species*),-- en wel in de idee ‘natuurlijke schifting’.

Het geweld, in de menswetenschappen, ditmaal (WR 63v.), werd, overduidelijk, aangeklaagd in *R. Girard, La violence et le sacré*, Paris, 1972 (waar ‘geweldpleging’ mimetistisch geduid wordt: in de agonistiek (wedijver) om te weinig objecten (de inzet), voor te veel gegadigden (‘begerigen’; WR 102: Dionysische ‘eros’), volgt de ene de andere na, die, juist daardoor, zijn mededinger (‘rivaal’) wordt). In die zin dekken de antiek-Griekse mythen een philosophia perennis (WR 4).

De Orfische mythe, menskundig.

Wij veronderstellen gekend de twee vorige mytheperikopen.-- de dionusospassie. - *Jeanmeire, Dionysos, 384*, vat als volgt samen.

(i) Dionusos, de Godszoon, vertegenwoordiger van Zeus-Aithèr, binnen de nieuwe goddelijke orde, wordt, als kind, gedood.

(ii) Dit dodingsproces geschiedt als volgt.

(ii)a. Het Dionusoskind wordt verleid (WR 23),-- en wel door de titanen.

Opm.-- Ho Titan, hoi Titanes (de Titan, de Titanen) zijn oerwezens, behorend, gelijk de Cyklopen, tot de wild-helse orde; hun imago is dat van soms tientallen meter hoge giganten (reuzen), oervijandig gezind t.o.v. al wat Zeus is.

(ii)b. Dionusos wordt verleid door typisch speelgoed (bol, kegel, drijftol, speelwiel, teerling, Hesperiedenappel (*opm.*: alle eerder geometrische, - of liever: configuratieve (WR 111), voorwerpen),-- spiegel).

W.R. 146.

Dit speelgoed - aldus Jeanmaire - komt, in sommige mysteriën (o.m. de Dionysische mysteriën), voor als de 'sumbola' de zinnebeelden, d.i. aanschouwelijke voorwerpen van gewijde aard, die de inwijdeling te 'zien' kreeg.

Opm.-- 'Mysteriën' zijn

- (i) gewoonlijk, beperkte gemeenschappen,
- (ii) die een godheid - vaak een chthonische (WR 123), maar dan - althans op het eerste gezicht - 'weldadige' (WR 12: demonisme) godheid, 'Redder', 'Redster' geheten, 'oproepen' (WR 123),
- (iii) die, daarop, met een epifanie, een blijde intrede, een vorst eigen, antwoordt,
- (iv) dit, om problemen op te lossen, bij leden van de gemeenschap.

(ii)c. Alle versies van de Dionusospassie zijn het erover eens: het kind werd uiteengereten, doch zo dat, daarop, de stukken rauw vlees, opnieuw aaneen geklit werden en, zo ineen gevoegd, in een heksenketel gekookt (volgens een deel der documenten: door dezelfde Titanen).

Dit verwijst naar de bloedmagie (WR 144: de eters / eetsters van het gekookte vlees eigenen zich de levenskracht van de god toe) (Cfr Jeanmaire, o.c., 384). - Het vlees, eens gekookt, werd door de titanen opgevreten.

Uitweiding.-- Steller meent dat het opvreten (na het koken) niet wezenlijk is.

1. Het staat vast dat, minstens, een deel van de Dionusosvierders/ -viersters (WR 122) - op de piek van haar, klaarblijkelijk, uitzinnige vervoering - zich van een dier (of, volgens sommige aanduidingen, zelfs van een kind) meester maakten, het uiteenreten en de bloederige happen vlees, rauw, opvraten. Wat, in het antiek-Grieks, omofagia, rauwvleeseting, heet.

N.P. Nilsson/ H.J. Rose, Dionysos, in: The Oxford Classical Dictionary, 1950-2, 288f., zegt, daarbij: "Deze zgn. omofagie is een 'sacramenteel' (WR 76: buitennatuurlijk) eetmaal. Door de lichaamsdelen te verorberen, - nl. van het offerdier - nemen de menaden de godheid in zich op, alsook haar kracht". M.a.w.: reine bloedmagie.

2. De mythe, rond Orfeus, de misschien historische, in alle geval 'gemythiseerde' stichter van het Orfisme, zegt dat hij, na de mislukte poging om zijn vrouw Eurudikè (Euridice) uit de Hades te halen, de minnedrift der Thrakische dionusosmenaden minachtte,-- met als gevolg dat een groep daarvan de dichter in stukken reet.

Deze details lijken erop te wijzen, gezien binnen het archaisch denkkader, dat het opvreten niet zo onwezenlijk was.

W.R. 147.

Uitweiding.

Tot daar een misschien louter mythisch gegeven. Maar er is meer.

-- *M. Hermanns, Schamanen, Pseudoschamanen, Erlöser und Heilbringer*, 3 Tle., Wiesbaden, 1970, -- 1,5, geeft een bijkomende reden, waarom het uiteenrijten, resp. het opvreten wellicht niet zo onwezenlijk is als Jeanmaire voorstelt te denken.

(a) Hoger ontwikkelde jagersvolken, vooral in Noord-Azië, hebben een ritus inzake wildbehoud. Wanneer zij een stuk wild gedood hebben - een rendier b.v. -, dan wordt het vlees, met grote zorg, van het gebeente verwijderd, zo dat dit gebeente ongedeerd blijft. (*opm.*: Men vergelijk dit met het 'denkend hart', van het Dionusos-kind,-- hart dat, zoals de verdere mythe vertelt, ongedeerd blijft).

"Om het neergevelde wild zinnebeeldig te doen herleven, worden de beenderen, in geraamtevorm, op het uiteengelegde vel gelegd en, daarna, in die huid gewikkeld". Aldus Hermanns, die een kenner van het sjamanisme is.

Opm.-- Dit gebeentemagisch ritueel steunt op wat men, aldaar, de beenderziel- (estof) heet. Weerom: magie.

(b) *Opm.*-- De analogie is één der wezenskentrekken van het archaisch-magische denken. Dit zien wij hier aan het werk. -- De leerling-sjamaan wordt, zinnebeeldig (= analoog), naar het model van de wildbehoudsritus behandeld.-- "Juist dezelfde ritus doorleeft de leerling-sjamaan, in vervoeringstoestand (WR 99; 140: uittreding).

Zijn ziel, gedurende die vervoering, verwijlt buiten het lichaam en zij 'schouwt' het passieproces in haar eigen lichaam. Daarbij wordt het in de huid gewikkelde geraamte weer levend". -- Aldus letterlijk Hermanns. Uitgerekend daardoor - zegt zij daarop - verschilt de sjamaan van de - overal ter wereld aantrefbare - gewone magiër.

Opm.: Het is alsof ook *Ezekiël 37:1/14*, waar de profeet 'ziet' hoe de 'dode beenderen' (van het Godsvolk), dankzij Jahweh's geest (= levenskracht (WR 132), 'weer levend' worden, een analoog denkmodel voor de ogen had. Cfr. WR 76 (sublimeringsproces, maar Bijbels).

Besluit der beide uitweidingen.

Het opvreten, gevolgd door heropleving lijkt niet zo onwezenlijk.

(ii)d. De afloop der menskundige mythe.

(i)a. De Titanen worden, door Zeus' bliksem (vuur, lichtstraal,-- either), neergeveld zo dat zij in de strafkerker (ta Tartara, ho Tartaros,-- het diepste van de onderwereld) terechtkomen.

W.R. 148.

(i)b. Dionusos - Zagreus (WR 122) - dankzij de vrouwelijke uitstraling (= fluidum) of energie van behalve Athene, ook de godinnen Rhea en Demeter - herleeft. Vooral de godin Athene heeft 'noëren kradiën' het denkend hart, gered.

Opm. - Hier komt een analogon door met de ritus van het wildbehoud.

(i) De jagers 'behouden' het wild, nadat zij het gejaagd en ritueel opnieuw aan de Heer/ Heerseres van het woud, de taiga, hebben terugbezorgd, die, uit de erin gelaten levenskracht (= energie, fluidum), nieuw leven sticht.

(ii) De godinnen, vooral Athena, 'behouden' het door de Titanen gejaagde 'wild', het Dionusoskind, door het 'levend' hart, dat denkt, af te zonderen, uit de opvreetritus, die in de mythe verteld wordt.

(ii) De mensheid, door Zeus' tussenkomst ontstaat uit de as der titanen.

Daaraan knopen de Orfiekers, resp. de Paleopythagoreeërs de idee vast dat de ziel van de mens nl. voor zover titanisch, d.i. hels - wild, in haar diepte, én schuldig is aan de opvreetritus van het door Zeus gezonden Dionusoskind én goddelijk, dankzij diezelfde opvreetritus, want het Dionusoskind was drager van Zeuskracht.

Deze tweeledige menskunde heet men, regelmatig, antropologisch dualisme,-- een term, die vaak louter pejoratief gebruikt wordt en - wat meer is - zonder de mythe-inhoud zo goed als niets zegt.

Besluit.

(1) Deze antiek-Griekse mythe is niet zonder analogie met wat volgt.

Hermanns, o.c., 1, 17f., verwijst naar

-- A.E. Jensen, *Das religiöse Weltbild einer frühen Kultur*, Stuttgart, 1949-2;

-- id., *Mythos und Kult bei Naturvölkern*, Wiesbaden, 1951.

Sommige plantersvolkeren, die o.m. door mensenjacht, menseneterij, mensenoffers gekenmerkt zijn, kennen - wat Jensen heet - een Dema (een soort godheid). Deze entiteit leefde in het begin (WR 45: archè), wat hij heet 'die mythische Urzeit' (de mythische oertijd (WR 93; 139), voordat mensen bestonden.

Een gedeelte der Dema's werd mens. Op zeker ogenblik in de geschiedenis doodden zij een niet-menselijke dema, die, sedertdien, in de onderwereld verblijft.

"Uit het stoffelijk overschot van de gedode godheid ontstaat de een of andere levensnoodzakelijke plant (*opm.*: het zijn plantervolkeren). Het eten van de plant is, meteen, een eten van de (erin aanwezig geachte) godheid." (A.E. Jensen, *Mythos*, 203).

Doch luister goed naar wat Jensen, resp. Hermanns zegt: deze levensnoodzakelijke Dema kan ook in dieren- of mensengedaante op aarde aangetroffen worden en, dus, meteen, vatbaar voor doding, opvreetrij, 'offer'.

W.R. 149.

Besluit.-- Ook daar, in die aartsprimitieve culturen, op Nieuw-Guinea, leeft de idee “door iets te eten, eigent men zich, buitennatuurlijk, de levenskracht, fluïdiek bestanddeel der ziel, het lichaam levend makend, toe”.

Wat Nilsson/ Rose, in *Oxford Dictionary* - voor een Katholiek, in de oneigenlijke zin, natuurlijk - ‘sacramenteel’ heten. Cfr WR 146. Nee: het opvreten, door de Titanen, gezien op de achtergrond van een fijnstoffelijkheidsidee (WR 49; 134), die wel niet identisch is met de idee ziel, maar er toch steeds mee in verband staat (de ziel heeft steeds een zielelichaam of fijnstoffelijk substraat), -- dat opvreten, ritueel verstaan, is wezenlijk.

(2) Het is evident dat de Katholieke Eucharistieviering, waarin het bloedig offer van Jezus, als basis van een ritueel eetmaal, dezelfde grondstructuur vertoont,-- al is het waar dat (WR 76) het Katholicisme, althans van voor de ontmythologisering (WR 15; 73; 86; 90v.), die grondstructuur

(i) veronderstelt,

(ii) uitzuivert en

(iii) naar peil verheft.

“Wie mijn vlees eet en mijn bloed drinkt, ...”. Dit alles, natuurlijk, op de achtergrond van het demonisme, d.i. een werkelijkheid, die, al biedt zij goed aan, toch, ergens, kwaad bezorgt en ... omgekeerd (WR 12).

Opm.-- Het zij, terloops, vastgesteld dat occultisten, die, een beetje, op de hoogte van hun vak zijn, met deze stand van zaken vertrouwd zijn.

Bibl. steekpr.:

-- R. Ambelain, *Le vampirisme (De la légende au réel)*, Paris, 1977 (werk dat, vooral, het fluïdiek vampirisme behandelt, d.i. het feit dat de enen de anderen ‘uitzuigen’, vooral in de bloedziel(estof));

-- R. Delorme, *Les vampires humains*, Paris, 1979 (werk, dat de juridisch-vampieren ter sprake brengt,-- onder wie Vlad Tepez (‘Dracula’) een prototype is, dat wereldberoemd werd, sedert de roman van *Bram Stoker* (1891)).

De orfische menskunde.

Bibl. steekpr.: P. Ricoeur, *Philosophie de la volonté, II (Finitude et culpabilité)*, 2 (*La symbolique du mal*), Paris, 1960, 197 (*Les Orphiques*); 261/283 (*Le mythe de l’âme exilée et le salut par la connaissance*).

Ricoeur, o.c., 264ss. vat samen.

(i) Volgens Platon, *Kratulos*, 400c, zijn het vooral de Orfiekers die het lichaam (in de grofstoffelijke zin) als ‘sèma’ bestempeld hebben,-- d.i. als het teken, dat daarin iemand ‘begraven’ (dood) is.

W.R. 150.

De reden waarom: de Orfiekers waren ervan overtuigd dat de ziel, blijkbaar als “in het lichaam begraven”, de zonden uitboet, waarvoor zij gestraft wordt. De Griekse term voor lichaam, die de orfiekers gebruiken, is ‘soma’, d.i. grofstoffelijk omhulsel, dat aan een ‘gevangenis’, ‘kerker’, doet denken, die duurt totdat de ziel haar schuld uitgeboet heeft.

1. Ricoeur, o.c., 265, merkt op dat Platon, in zijn verslag, niet het lichaam als oorsprong van het kwaad bestempelt. Nee: de ziel voordat zij in het lichaam -- grafteken en kerker -- (her)belichaamd wordt, is reeds zondig. Het lichaam, waarin zij, eens ‘begraven’ erin, uitboet, als een gekerkerde, is, integendeel, bruikbaar als uitboetingsmiddel.

2. Weliswaar identificeert de Orfiker zich met zijn ziel,-- niet met zijn lichaam, dat hij, als een verbanningsoord, duldt, om reden van een in zijn ziel gesitueerde fout.

3. Ook is het lichaam - als strafkolonie - tevens, bekorings- en besmettingsplaats. Cfr WR 101 (miasma, onreinheid).

Besluit. De reeks der her- of wederbelichamingen (WR 137vv.) komt erop neer dat telkens weer de ziel, om een schuld te delgen en zo dat zij weerom schuld opdoet, in het lichaam gekerkerd geraakt, als in een grafteken. Dat is de ‘kuklos geneseos’, de kringloop van de (her)wording, (her)belichaming,

(ii) De Orfiekers verschillen

(i) van de Homerische idee, dat de grote schuldigen gestraft worden, terwijl over de ‘kleine’ schuldigen niet gesproken wordt, aangezien zij alle mensen de naderende bedreiging van een afstraffing in het hiernamaals trachten bij te brengen;

(ii) van de Demeterevereders (WR 148; Demeter (Lt.: Ceres) was de godin van de landbouw (vruchtbaarheid), die, vooral, te Eleusis (heden: Levsina), in mysteriën (WR 146) vereerd werd), die, wanneer het over het hiernamaals gaat, wel over gelukzaligheid spreken - voor de reinen en de gezegenden maar zonder te gewagen van de afstraffing, -- wat juist de Orfiekers benadrukken.

Meteen schiet de angst voor de Onderwereld, als kerker (maar nu anderwereldlijk), wortel in het hart van de aanhang(st)ers.

(iii) Voor de Orfiekers zijn soma (lichaam) en hades (onderwereld) hetzelfde: het lichaam is de Onderwereld, voor zover boven de aardbodem uitreikend, en de Onderwereld is dezelfde strafplaats als het lichaam, maar ondergronds. Een typische ‘harmonie’ der tegengestelden (WR 11) doet de Orfiekers zeggen: ‘leven is sterven’